

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**18. YÜZYILIN İLK YARISINDA KUZEY SEFERLERİNDE
TRABZON EYALETİ'NDE GÜVENLİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat SERDAR

TEMMUZ-2009

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA KUZEY SEFERLERİNDE
TRABZON EYALETİ'NDE GÜVENLİK

Murat SERDAR

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Tarih)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 23.06.2009

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 17.07.2009

Tezin Danışmanı : Yrd. Doç.Dr. Temel ÖZTÜRK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Enstitü Müdürü : Doç. Dr. Haydar AKYAZI

TEMMUZ – 2009

TRABZON

0.SUNUŞ

00.Önsöz

Osmanlı Devleti'nin merkez yapılanması ile taşra yapılanması arasında her yönden paralellik vardır. Bilhassa savaş yıllarında Osmanlılarda güvenlik ve asayişin kontrolü imparatorluk merkezinde olduğu kadar taşrada da önem arz etmektedir. Son yıllarda kent tarihi üzerine yapılan çalışmalar bu önemi ortaya koymaktadır. Biz de, bu çalışmada Osmanlı sahil kentleri arasında doğu ve kuzey seferlerinde ikmal üssü konumunda bulunan Trabzon'u güvenlik ve asayiş hususunda inceleme konusu yaptık. İncelediğimiz dönem 18. yüzyılın ilk yarısındaki kuzey seferlerini kapsamaktadır. Çalışmamızda sefer yıllarındaki güvenlik ve asayiş problemlerini ve bunlar için alınan tedbirleri tespit etmeye çalıştık.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Trabzon'da güvenliği sağlayan idarî görevlilerden vali, kapıkulu birlikleri, kale kuvvetleri, yeniçeriler, timarlı sipahiler, kadı ve ayânların güvenlik ve asayişini sağlamadaki rolleri incelenmiştir. İkinci bölümde Trabzon'da güvenliğin ve asayişin bozulmasının sebepleri ile bunların bozulmasına neden olan yerel yöneticilerin usulsüzlükleri ve eşkıyalık faaliyetleri üzerinde duruldu. Üçüncü bölüm güvenliğin ve asayişin sağlanması için alınan önlemlerle ilgilidir. Trabzon'da sefer yılları içerisinde halkın güvenliği ve refahı için suçluların ne şekilde cezalandırıldıkları ve bunun için başvurulmuş tedbirler incelenmiştir.

Çalışma esnasında danışmanım Yrd. Doç. Dr. Temel ÖZTÜRK, Prof. Dr. Münir ATALAR, Prof. Dr. Ali İbrahim SAVAŞ, Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ, Doç. Dr. Ali AÇIKEL, Yrd. Doç. Dr. Mehmet MERCAN, Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman SAĞIRLI'nın akademik ve manevî destekleri olmuştur. Kendilerine göstermiş oldukları yardımlardan dolayı teşekkür ederim. Özellikle aileme ve benim daha rahat çalışmam için her türlü fedakârlığı gözünü kırpmadan yapan ev arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

01. İçindekiler

	Sayfa Nr.
0. SUNUŞ	III
00. n Söz	III
01. İçindekiler	IV
02. zet	VI
03. Summary	VII
04. Tablolar Listesi	VIII
05. Kısaltmalar	IX
GİRİŞ	1–12

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABZON EYALETİ'NİN ASKERİ GÜCÜ	13–36
10. Beylerbeyi ve Kapı Halkı	13
100. Kapıkulu Birlikleri	17
1000. Yeniçeriler	18
1001. Cebeciler	22
1002. Topçular	23
101. Kale ve Kale Kuvvetleri	24
102. Tımarlı Sipahiler	27
103. Güvenliği Sağlayan Diğer Unsurlar	31

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÜVENLİĞİ BOZUCU FAALİYETLER.....	37–70
20. Eşkıyalık Tabirinin Kapsamı	37
21. Eşkıyalığı Ortaya Çıkaran Sebepler	40
22. Resmî Görevlilerin Trabzon’da Zulüm ve Eşkıyalıkları	45
220. Örfî Görevlilerin Zulümleri.....	47
221. Şer’î Görevlilerin Zulümleri	60
23. Trabzon’daki Eşkıyalık Hareketleri.....	62
230. Karadaki Eşkıyalıklar	63
2300. Yol Kesenler	66
231. Denizdeki Eşkıyalıklar	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜVENLİĞİN SAĞLANMASINDA ALINAN TEDBİRLER.....	71–98
30. Sürgün Cezası	73
31. Kale-bend Cezası.....	79
32. İdam Cezası	86
33. Eşkıya Teftişi.....	89
34. Eşkıyanın Nezre Bağlanması.....	94
35. Yerel Yöneticilerin Uyarılması ve Görevden Uzaklaştırılması.....	96

5. SONUÇ VE ÖNERİLER	99–102
----------------------------	--------

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	103–113
-----------------------------	---------

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

02. Özet

Bu çalışmada XVIII. Yüzyılın ilk yarısında kuzey seferleri sürecinde Trabzon'da güvenlik konusu araştırılmıştır. Çalışmamız 1702–1703 yıllarındaki Gürcistan Seferi hazırlıkları, 1711 Prut Seferi ve 1736–1739 yıllarındaki Osmanlı-Rus Harbi dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönemlerde yapılan kuzey seferlerinde Trabzon'daki güvenliği sağlayan kurumlar ile asayışı ve güvenliği bozan unsurlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca seferler esnasında güvenlik ve asayişin bozulmasına etki edecek unsurlara karşı alınan tedbirler de ele alınarak değerlendirilmiştir.

Trabzon konumu itibariyle 18. yüzyıldaki kuzey seferlerinde büyük rol oynamıştır. Çünkü seferlerin hareket üslerinden biri idi. Sürekli bir hareketliliğin yaşandığı yerde güvenlik ve asayişin sağlanması da sefer öncesi döneme oranla daha zor olacaktır. Bu noktadan yola çıkarak sefer dönemlerinde Trabzon'da güvenlik ve güvenliğin sağlanmasına yönelik faaliyetleri araştırılmıştır.

Trabzon'da güvenliğin ve asayişin bozulması hem bazı yerel yöneticilerin usulsüzlükleri hem de ferdi eşkıyalıklardan kaynaklanmaktaydı. Yerel yöneticiler genelde vergi alma hususunda adaletsizlik yapmaktaydılar. Nadir de olsa bazı yerel yöneticiler eşkıya ile işbirliği yapmaktaydı. Ferdi eşkıyalılar ise Trabzon halkını daha fazla zarara uğratmaktaydı. Bunlar köyleri basarak insanların malına ve canına kastetmekteydiler. Bunların haricinde Trabzon ekonomisine zarar verecek faaliyetler de mevcuttur. Bu faaliyetler genel de vergi vermeme hususu üzerinedir.

Trabzon'da bozulan güvenlik ve asayışı temin için merkezden görevliler tayin edilmekteydi. Güvenlik ve asayışı tehdit edenler yerel yöneticiler ilk önce ağır bir dille uyarılmaktaydı. Faaliyetlerine devam edenler ise ya görevinden alınıyorlardı ya da gerekli cezaî müeyyidelere tabi tutuluyordu. Bunlar sürgün, kale-bend ve idam gibi birbirinden ağır cezaları kapsamaktadır. Bu cezaları sadece yönetici kısmı ile sınırlı kalmıyordu. Hangi gruba mensup olursa olsun bütün Osmanlı tebaası için geçerli bir uygulamaydı.

03. Abstract

In this thesis, the problem of security in Trebizond has been examined during the northern expeditions in the 18th century. It consists of the periods concerning the preparations of Georgia Expedition of 1702-1703, Prut's Expedition of 1711 and the Ottoman-Russian War of 1736-1739. It has been based on the institutions for security in Trebizond and the elements violating security during the northern expeditions of these periods. Moreover, the counter-measures against probable elements violating the security has been also examined and evaluated.

Trebizond took great part in the Northern Expeditions in the 18th century in terms of its geographical position. Because it was one of the focusing points of the expeditions. In one city where permanent activities took place, in order to keep security would be more difficult than in the peace times. Thus, the security in Trebizond and activities of keeping of security in this city has been examined. The violations of security in Trebizond were because of both illegal behavior of local administrators and individual banditry. Generally local administrators made injustices in regard to picking up taxations. Local administrators seldom cooperated with bandits. Individual bandits gave more damage to the people of Trebizond. They stepped in villages, killed people and took their moneys and properties. Apart from these, there were also some harmful activities on Trebizond's economy. These activities were generally about not giving taxes.

In order to keep law and order in Trebizond, some officials were sent from the Capital. At first, local administrators who threatened the security and public safety were strongly warned. If they continued their illegal behaviors, they were dismissed from their official tasks or were punished. These punishments were life sentenced or capital punishment. These punishments were not only for wrong-doing local administrators but all of people of the Ottoman Empire.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	İncelenen Şer'ie Sicilleri, Mühimme ve Şikayet Defterlerine Göre Trabzon'da Güvenlik Dışı Faaliyetlere İlişkin Kayıtların Dökümü	44
2	İncelenen Şer'ie Sicilleri, Kalebend, Mühimme ve Şikayet Defterlerine Göre Trabzon'da Güvenlik İçin Alınan Tedbirlere İlişkin Kayıtlar	73

05. Kısaltmalar Listesi

A.DVNS.KLB.d	: Kale-bend Defteri
A.DVNS.MHM.d	: Mühimme Defteri
A.DVNS.ŞKT.d	: Şikayet Defteri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: sayfa
S.	: Sayı
T.Ş.S.	: Trabzon Şer'iyeye Sicili
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

1929 yılında Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından Annales Okulu'nun kurulmasından sonra tarih boyunca süreklilik arz eden siyasî tarih yazımının yerini devletin asıl unsuru olan halk almış ve böylelikle sosyal tarih araştırmaları hız kazanmıştır. Türkiye'deki ilk temsilcisi olan Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan, “devletin tarihini değil, halkın tarihini yazmak” gereklidir derken; daha 1950'li yıllarda sosyal tarihin önemini vurgulamıştır.¹ Bu yıllardan sonra sosyal tarih alanında birçok eser kaleme alınmış hatta eşkıyalık faaliyetleri bölgesel olarak incelenmiş ve hala incelenmektedir. Yapılan çalışmalar genelde bir dönemi veya belirli aralıkları ele almıştır. Bu çalışmada bilhassa savaş yıllarını içeren belirli aralıklar ele alınması dolayısıyla bu yıllarda meydana gelen otorite boşluğundan faydalanarak ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetleri ve suç oranlarının ne gibi değişiklikler meydana getirdiği araştırılmıştır.

Savaşlar toplumların ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde tarih boyu önemli roller oynamaktadır. Son yüzyıla kadar tarihi olaylar incelenirken, savaşların siyasi boyutu kronolojik olarak ele alınmakta ve devletler açısından siyasi sebep ve sonuçları değerlendirilmekteydi. Günümüzde tarihin temel inceleme konusu, sosyal tabakanın en önemli unsuru olan halkın sosyal ve ekonomik durumudur. Böylelikle savaşların devlet üzerindeki etkilerinden ziyade halk nazarında bırakmış olduğu izleri araştıranların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Siyasi otoritenin savaş yılları esnasında taşrada zayıflamasının ve otorite boşluğunun reaya ve beraya için doğurmuş olduğu güvenlik meselesinin araştırılması bu açıdan elzemdir.

İncelememizin ilk bölümünde Trabzon'daki güvenlikten sorumlu örfî ve şer'î görevliler ele alındı. Bu görevlilerin mensup oldukları kurumların tarihi gelişimi özetlenerek XVIII. yüzyıldaki yetki ve sorumlulukları üzerinde duruldu. İkinci bölümde ise; Trabzon'da asayiş bozan meseleler üzerinde durularak çıkış sebepleri izah edilmeye çalışıldı. Son bölümde, güvenlik ve asayiş tehdit eden unsurlara karşı alınan tedbirler ve

¹ Sabri Yetkin, Ege'de Eşkıyalar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 1-2.

cezaî uygulamalar incelendi. İncelemede yüz atmışın üzerinde arşiv malzemesi kullanılarak XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki seferlerin güvenlik ve asayiş yönünden Trabzon'a etkileri izah edilmeye çalışıldı.

Konunun Kaynakları

Ülkemizde sefer dönemlerinde güvenlikle ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olması, bu alandaki araştırmaların gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle araştırma konumuzun merkezi olan Trabzon ve havalisinin kuzey seferleri için stratejik ve lojistik öneme sahip olması nedeniyle buradaki güvenlik konusunun önemini açıkça ortaya koyar. Aslında Trabzon'un stratejik önemi fetihten (1461) sonra ortaya çıkmamıştır. Fetih öncesinde birçok millet şehrin tarih boyu mevcut olan öneminden istifade etmiştir. Karadeniz liman şehirlerinin en önemlilerinden biri olan Trabzon, kuzeyindeki limanlarla yaptığı aktif ticaretin yanı sıra Uzakdoğu'dan gelen ve Avrupa pazarında sergilenen kıymetli emtiaları da kendi pazarlarında bulunduruyor ve buradan gerekli yerlere sevk ediyordu. Ayrıca doğudan-batıya, batıdan-doğuya kara yoluyla yapılan İpek Ticaret Yolu'nun da önemli noktalarından biri olan Trabzon, imparatorluk içerisindeki emtianın ve iaşenin ulaşımı aşamasında da hayati bir merkez konumundaydı.

Trabzon'un bu kadar önemli bir şehir olması coğrafi şartlarının bir getirisidir. Bu açıdan Doğu Anadolu ve iç bölgelere rahat geçiş imkânı veren kavşak noktada yer alıyordu. Ayrıca Anadolu içlerinden gelen karayollarının Karadeniz'le birleştiği mevkide olması, onun ulaşım açısından da önemini ortaya koymaktadır. Yine ticarî açıdan çeşitli milletlere mensup tüccarların mallarını mübadele ettikleri önemli bir pazar yeri idi.

Bu stratejik konumunu kuzeye yapılan seferlerde de göstermekte, asker ve mühimmat sevkiyatında önemli bir mevkiye sahip olmaktadır. Özellikle iç taraflardan, Erzurum ve civarından gelen askerlerin kuzeye sevki Trabzon limanından gemilerle gerçekleştirilmekteydi. Arşiv belgelerinde, bilhassa şer'iyye sicillerinde bu konu ile ilgili bir hayli miktarda hüküm ve listelerden oluşan malzeme bunun açık delili niteliğindedir. Ayrıca Trabzon, Karlofça öncesinde savaş alanlarına uzak bir liman kenti konumunda iken, 18. yüzyılın kuzeydoğuya sefer hazırlığı ve kuzeyde yapılan savaş yerlerine de çok yakın bir bölgedir. Bu durum ise, devletin düzenlediği seferlerde, Trabzon'un konumunu savaş alanlarına uzak ve yakın olması bakımından bu seferlerden güvenlik noktasında ne derecede etkilendiğini arşiv belgelerinin sağladığı bilgiler çerçevesinde karşılaştırmalı izah

etme imkânını sunmaktadır. İşte bu aşamada, böyle bir alanda yapılacak çalışmanın, Osmanlı İmparatorluğu için dönüm noktası olan Karlofça (1699) sonrası kuzey ve kuzeydoğuya yapılan seferlerde cephe gerisindeki yaşantıda meydana gelen olayların, Trabzon gibi önemli bir kent mesabesinde incelenmesi dikkate değerdir. Özellikle çalışmanın yılarını oluşturan 1702-1703, 1711 ve 1736-1739 yılları hem Gürcistan sefer hazırlıklar hem de kuzeyde sıcak denizlere inme arzusunda olan Rusya ile kıyasıya mücadelenin cephe arkasındaki halk nazarında etkilerini güvenlik açısından tahlili önemli bir husustur.² Bunun için yapılan çalışma, Osmanlı'nın 18. yüzyılın ilk yarısında kuzey seferlerinde siyasi başarı kazanmak ve Rusya'nın emellerini boşa çıkarmak için mücadele ederken savaş için bir üs olan Trabzon kentinde güvenliği bozan unsurların neler olduğu ve güvenliğin hangi yollarla sağlandığını göstermesi bakımından açıklayıcı bilgilere sahiptir.

Çalışmanın kaynakları arasında doğal olarak en önemli yeri arşiv malzemesi tutmaktadır. Savaşların Trabzon'daki sosyal yaşantı üzerinde güvenlik açısından çeşitli yönlerine açıklık getiren şer'iyecilerinde, ferman ve güvenlikle ilgili şikayet davaları bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ise Kamil Kepeci Tasnifi, Cevdet Tasnifi, Mühimme Defterleri, Kalebend Defterleri, Şikayet Defterleri, Şikayet-i Atık Defterleri, Tapu Tahrir Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, İbnülemin ve Ali Emiri tasnifleri gibi fonlarda konu ile ilgili çeşitli malzemeyi sunmaktadır. Bu arada Orhan Kılıç'ın "Osmanlı Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Güvenlik Unsurunu Tehdit Eden Unsurlar" adlı makalesi,³ Bayrak'ın "18. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'daki Eşkıyalık Faaliyetleri"⁴ isimli basılmamış doktora tezi, Sofuoğlu'nun "Osmanlı Bürokratlarının Halkta Huzursuzluklara Yol Açan Hataları"⁵, Yetkin'in "Ege'de Eşkıyalar"⁶ Atmaca'nın "Milli Güvenliğimizin Ahlâkî ve Kültürel Temelleri"⁷ Öztürk'ün "İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690 / 1723-1746)"⁸, M. Öztürk'ün "XVIII.

² Karlofça sonrası Gürcistan Seferi hazırlıkları (1702-1703), Prut Seferi (1711) ve Osmanlı-Rus Harbi (1736-1739).

³ Orhan Kılıç, "Osmanlı Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Güvenlik Huzurunu Tehdit Eden Unsurlar", **Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler Sempozyum Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

⁴ Şaban Bayrak, 18. Yüzyılın ilk Yarısında Anadolu'daki Eşkıyalık Faaliyetleri, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1996.

⁵ Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Bürokratlarının Halkta Huzursuzluklara Yol Açan Hataları", **Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler Sempozyum Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

⁶ Yetkin, a.g.e.

⁷ Veli Atmaca, "Milli Güvenliğimizin Ahlâkî ve Kültürel Temelleri", **Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler Sempozyum Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

⁸ Temel Öztürk, İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”⁹ Gögebakan’ın “Arapgir’de Eşkıyalık Hareketleri”¹⁰, Uluçay’ın “Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri”¹¹, İlgürel’in “Osmanlıda Eşkıyalık Hareketleri”¹², Tızlak’ın “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri”¹³ ve Hüseyniklioğlu’nun “XVI. Yüzyılda Anadolu’daki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetleri Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler”¹⁴ gibi çalışmalar güvenlik ve güvenliği bozan unsurlar üzerine akademik ilginin arttığını gösterdiği gibi çalışmanın da ikinci el kaynaklarından önemlilerini oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten Yaşar Küçük’ün Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkıya ve Kabadayıları adlı eseri incelemiş olduğumuz dönemden yaklaşık 150 yıl kadar ilerisini içermekle beraber olayların sebeplerinden ziyade eşkıya ve kabadayılar hakkındaki destan ve türkülere değinmektedir¹⁵.

Bu çalışmada 1702-1703, 1711 ile 1736-1739 yıllarındaki kuzey seferleri sürecinde bir Osmanlı kentnin yıllar itibariyle savaştan nasıl etkilendiği, bu etkilenmenin yönetici ve halk nazarındaki etkilerinin ne gibi sonuçlar doğurduğu ele alınacaktır. Daha önce konunun bu boyutu ile ilgili yapılmış bir çalışma olmadığından araştırmalarımız arşivsel yani orijinal belgelere dayanmaktadır. Çalışmamızın her üç bölümü ile ilgi hem sicillerde hem de BOA’de yapılan belge taraması neticesinde kayda değer miktarda arşiv belgesine ulaşılmıştır. Ayrıca bu dönemlerde Trabzon’un savaş alanlarına yakın olması hasebiyle savaşın koordinasyonunu ve şehre olan etkisini yansıtan arşiv malzemesi oldukça fazladır. Bunların içerisinde 13 şer’iye sicili olup, 1900 nolu sicil dönemlerin dışında olduğundan, sadece 12 adet sicil büyük bir sabır ve titizlikle gözden geçirilmiştir. Sicillerde konumuzla dolaylı ve dolaysız ilgisi olan bütün hükümler tek tek okunup özetlendi. Diğer yandan aynı titizlikle BOA’da çeşitli tasniflerden 50’yi aşkın irili-ufaklı defter ve bir o kadar da vesika

⁹ Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, **Bellekten**, C. LVI, Sayı: 211’ den ayırması, (Aralık 1990), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

¹⁰ Gökür Gögebakan, “Arapgir’de Eşkıyalık Hareketleri”, **Tarihten Günümüze İç ve Dış tehditler Sempozyum Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

¹¹ M. Çağatay Uluçay, Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları, Sayı: 11, İstanbul 1944.

¹² Mücteba İlgürel, “Osmanlıda Eşkıyalık Hareketleri”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

¹³ Fahrettin Tızlak, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri”, **Bellekten**, C.LVII, Sayı: 220’den ayırması, (Aralık 1993), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

¹⁴ Ayşegül Hüseyniklioğlu, “XVI. Yüzyılda Anadolu’daki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetleri Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler”, **Tarihten Günümüze İç ve Dış tehditler Sempozyum Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

¹⁵ Yaşar Küçük, Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkıya ve Kabadayıları, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

incelenip kartlara geçirildi. Sonuçta ortaya çıkan malzeme büyük bir dikkat ve sabırla önce tasnif edilmiş, sonra her tasnif edilen grup kendi arasında yıllara göre ayrılarak yazma aşamasına geçilmiştir.

Dönemin Siyasî Gelişmeleri

Gürcistan Seferi

Osmanlı Devleti Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarından sonra hudutlarının tahkimi yoluna giderek bilhassa Kuzey-Doğu Anadolu üzerine daha fazla ihtimam gösterecektir. Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanımak ve vergi vermek suretiyle bölgede hâkimiyet süren Gürcü prensliklerinin (Açıkbaş, Göril ve Dadyan) Ruslara yaklaşmasını önlemek için bunların gönülünü hoşnut tutuluyordu. Ocaklık suretiyle idare edilen Çıldır Beylerbeyliği vasıtasıyla bu prenslikler kontrol altında tutuyor ve aynı zamanda Gürcülerle Çıldır vilayeti arasındaki hudutları her ihtimale karşı askeri kuvvet koyarak tahkim ediliyordu.¹⁶

Osmanlı hükümeti Rusların Karadeniz'e inme hayallerinin tekrar canlanmasıyla ve bunun kabul edilemezliği karşısında yeni kale yapımı ve tahkimatına hız vermişti.¹⁷ Bu bölgeye İstanbul'dan yeniçeri, cebeci ve topçu gönderildiği gibi 566 kadar da yerli kuvvet konulmuştu. Daha sonra bunlara 50 kadar beşli askeri ilave etmek suretiyle kale mevcudunu iki binden fazla yaparak ehemmiyetine göre buraya vezir rütbesinde bir muhafız kumandan göndermişti.¹⁸ Ayrıca aynı suretle tahkim edilen Kerş kalesinde de 500 muhafız bulunmakta idi.¹⁹

1701 yılında Açıkbaş, Göril ve Dadyan isimlerinde devlete vergi vermekle hükümlü olan Gürcü prensliklerinden Açıkbaş Beyliğinin Prensi Simon, kendi halkı ve Tavat denilen Gürcü beyleriyle geçinemeyerek memleketi terk etmişti. Simon'un memleketi terk etmesi Çıldır beylerbeyisi İshak Paşa tarafından merkeze bildirilmişti. Bunun üzerine yerine Açıkbaş prensi Görgi tayin edilmiştir.²⁰

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. V, Ankara 2003, s. 2.

¹⁷ **Trabzon Şer'îye Sicili (TŞS), No: 1867-53**, s. 81/4. (7 Şevval 1114/24 Şubat 1703); Bölgede kale yapımı için Trabzon eyaletinden taş ustaları istenmektedir.

¹⁸ **TŞS, No: 1867-53**, s. 80-81/2-3, 4. (9 Zilhicce 1114/26 Nisan 1703-2 Zilhicce 1114/19 Nisan 1703- 7 Şevval 1114/24 Şubat 1703); Trabzon'dan bölgeye nakl edilecek toprakların taşınması için yol üzerindeki bölgelerden at temin edilmesi istenmektedir.

¹⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 2-3.

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 20-21.

Simon memleketinden kaçtıktan bir müddet sonra ülkesine geri döndü. Açıkbaş-Göril hududu arasında bulunduğu sırada geceleyin ölü bulunmuş ve yapılan araştırma neticesinde Simon'un birkaç seneden beri devlete vergi vermeyerek eşkıyalık ve serkeşlik yapan Göril ve Dadyan Prensi Mamya tarafından katledildiği ortaya çıkmıştır.²¹

Osmanlı hükümeti Simon'un yerine tayin etmiş olduğu Açıkbaş prensini yerine yerleştirmesi için İshak Paşa'yı kuvvetleriyle görevlendirmişti. İshak Paşa ve kuvvetleri Bağrad mevkiine geldiğinde Mamya, Görgi'yi memleketine götürmek üzere İshak Paşa'ya bir kefaletname göndermiş ve onun adamları da Görgi'yi, Mamya'ya teslim ederek geri dönmüşlerdi.

Açıkbaş Gürcü Prensi Görgi üç ayrı Gürcü Prenslüğünü birleştirebilmek için Göril ve Dadyan Prensi Mamya'nın yanına gönderilmişti. Mamya bu öneriyi reddettiği gibi, Görgi'yi öldürttü ve Osmanlı sınırına saldırdı.²² Bunun üzerine Göril Prenslüğünün yarı bağımsızlığı kaldırılarak Osmanlı ülkesine katıldı ve veziriazama malikâne olarak verildi.²³ Fakat Göril halkı bunu kabullenmedi. Bölgeye gelen veziriazamın adamlarını memleketlerine sokmadılar ve bunun neticesinde Osmanlılar buraya sefer düzenleme kararı aldılar. Sefer Komutanlığı'na Erzurum Valisi Köse Halil Paşa atandı. Çıldır, Kars, Oltu, Batum, Şarkî Karahisar ve Trabzon valileri de Halil Paşa'nın emrine verildi²⁴. Bu sırada 1701–1703 yıllarında Trabzon Valisi Karaman Paşa'dır. 1702'de İstanbul'daki Rus elçisi P.A. Tolstoy'du ve Kırım Hanı Devletgiray, Ruslarla Osmanlıların arasını açmak için büyük çapa sarf etmekteydi.²⁵ Bu hareketleri Devletgiray'ın mevkiinde kalmasının önüne geçerek Osmanlı tarafından görevinden azledilmesine neden olmuştur. O da azlini kabul etmeyerek ayaklandı ve ayaklanma gittikçe büyüdü. Ayaklanmayı bastırabilmek için Rumeli ve Anadolu eyaletlerinden asker istendi. Sinop, Giresun ve Trabzon'da koruma tedbirleri alındı. Tutunamayan Devletgiray, 1703'de Çerkezistan'a kaçmıştı. Bu da seferin başka bir yönüne işaret etmektedir.

²¹ TŞS, No: 1867–53, s. 80/1. (Evail-i Zilkade 1114/19 Mart 1703); Uzunçarşılı, a.g.e. ss. 20-21.

²² Birçok arşiv belgesinde Göril ve Dadyan meliki Mamya'nın bölgedeki eşkıya táfesi ile birleşerek yıllardır vermedikleri verginin haricinde Osmanlı hudutlarına saldırdıkları ve Osmanlı'ya karşı suç işlemeye cesaret ettikleri açıkça belirtilmişti. Bunun üzerine Trabzon Beylerbeyi Karaman Paşa'dan birlikleri ile Gönve Sancağı'nda Gürcistan Seferi'ne memur tayin edilen Erzurum Beylerbeyi'nin komutası altında toplanması ve bölgenin huzuru sağlanana kadar orada kalması istenmektedir.

²³ Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 14, Karam Yayınları, (Yaz 2007), s. 59; Çıldır beylerbeyinden Göril ve Dadyan melikinin Açıkbaş toprağından çıkarması istenmekteydi.

²⁴ **Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayûn Mühimme Defteri (A.DVN.MHM.d)**, No: 114, s. 51/292 (Evail-i Cemaziyelevvel 1113/4 Ekim 1701); TŞS, No: 1867-53, s. 94/1(7 Rebiülevvel 1115/21 Temmuz 1703).

²⁵ Mahmut Goloğlu, Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar), Serander Yayınları, Trabzon 2000, s. 72.

Neticede, Mamy'a'nın katlettirdiği Açıkbaş Prensi Görgi'nin yerine nceki Açıkbaş Meliki Aleksandr'ın oğlu diğer Yorgi tayin olunmuştur (Mart 1703).²⁶

Prut Seferi ve Antlaşması

İspanya'daki Veraset Savaşları ile uğraşan Avusturya, Venedik ve Lehistan Osmanlı için bir tehlike arz etmemekteydi. Ama Rusya İstanbul Antlaşmasıyla elde ettiği yerlerle yetinmeyerek sıcak denizlere inme hayalini biraz daha krkleği. Bunun için Avrupalı devletlerden yardım isteme yolunu seti. Fakat İspanya'daki Veraset Savaşları yüzünden beklediği cevabı alamamıştı. Tek başına Osmanlı ile mücadele etmeyi göze alamayan Rusya rotasını İşve zerine çevirdi. İşve XVII. yüzyılda Avrupa kıtasındaki Protestan ülkelerin lideri olarak kabul görüp Baltık'ın askerî, iktisadî ve ticarî bakımdan en güçlü devletiydi.²⁷ Bu yüzden Baltık'a açılmak isteyen Rusya, Danimarka, Polonya-Saksonya, Avusturya ve Prusya İşve'e karşı 1700–1721 arasında sürecek olan Büyük Kuzey Savaşı'nın liderliğini üstlendi. Bu savaşta İşve'i Fransa, Rusya'yı ise müttefikleri Avusturya, Polonya-Saksonya ile Baltık ticaretinden istifade etmek isteyen Danimarka ve Prusya destekleyecekti.²⁸ Savaşın başlarında iteki bunalımdan dolayı tarafsız kalan Osmanlı İmparatorluğu savaşın ortalarına doğru birden bire İşve ile birlikte hareket etmeye başladı. Uzun yıllardır ülkenin içerisinde bulunduğu durumu düzeltmek ve tahtındaki yerini güven altına almak isteyen III. Ahmet Avrupalı devletlerin içerisinde bulunduğu mücadeleden ilk başlarda yararlanma yoluna gitmedi. Saltanatının ilerleyen yıllarında barışıl politikasının dışına çıktı ve bu barış dönemi uzun sürmedi.²⁹ Rusya ile mücadelesi esnasında geri dönüş yolu kapanan İşve Kralı Osmanlı toprağı olan Bender Kalesi'ne sığındı. Onu takip eden Rus arı ve ordusunun Osmanlı topraklarına girmesiyle Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etti.³⁰ Böylece gelecek  yüz yıl boyunca, Türkiye

²⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 21.

²⁷ M. Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", **Türkler**, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 481.

²⁸ Yalçınkaya, a.g.m., s. 481.

²⁹ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 3.

³⁰ Danişmend, a.g.e., s. 3; Rusların Osmanlı topraklarına iltica etmiş olan İşve Kralı'nın Osmanlı topraklarının dışına çıkarılması ve Mazepa'nın da kendilerine iade edilmesi yönündeki isteklerinin haricinde Azak denizinde donanma inşa etmeleri üzerine padişahın huzurunda toplanan fevkalâde bir mecliste Rus seferinin açılmasına karar verildi. 360 harb ve nakliye gemisinden mürekkep büyük bir Osmanlı donanması da Azak denizindeki Moskov donanmasının imhâsi ve Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle bundan bir gün evvel Karadeniz'e açılmıştır; **TĐSS**, No: 1871-57/2, s. 72/2 (2 Zilkade 1122/23 Aralık 1710); Rus arının Osmanlı topraklarına tecavüzde bulunduğu, Müslüman halka eziyet ettiği ve halka ait mallara el koyduğu, ayrıca yapılan antlaşmaya riayet etmediği belirtilerek Rusya'ya karşı savaş kararı alındığı belirtilmiştir.

ile Rusya arasındaki Doğu ve Boğazlar Meselesinin temel çatışma alanlarının ilk savaşı başlamış oldu.³¹

Gerek bu tecavüze karşılık vermek, gerekse İsveç Kralı'nın Bender Kalesi'nden İstanbul'a gönderdiği yardım dileyen mektupları ve Rusya'nın emellerine set çekmek için, Sultan III. Ahmed Han, Rusya'ya sefer açtırdı. Vezîriâzam Baltacı Mehmed Paşa, sefere serdâr-ı ekrem tayin edildi.³² Yüz bin kişilik Osmanlı ordusu, 9 Nisan 1711'de sefere çıktı. Osmanlı donanması da üç yüz altmış gemiyle Karadeniz'e açılarak, Azak Denizindeki Rus donanmasını imha ve Azak Kalesini zapt etmek vazifesiyle denizden sefere katıldı. Osmanlı ordusu, Prut Nehri kıyısında Rus ordusu ile karşı karşıya geldi. 1711'de savaş kıvılcımlarının yandığı sıralarda Kırımlılar ile Kazakların Ruslara karşı antlaşma yapmaları, Rus ordusunun yürüyüş hazırlıklarına tesadüf etmesi yüzünden I. Petro, daha savaş başlamadan diplomatik bir yenilgi ile karşılaştı.³³ Osmanlı ordusunun öncüleriyle, Rus öncü kuvvetleri, Prut Nehri karşı kıyısında nehir geçiş hazırlıkları içinde karşılaştılar. Osmanlı öncü kuvvetleri, karşı kıyıda bir köprübaşı ele geçirdi. Bu sırada, düşman öncülerinin geri çekilme hareketini sezen Baltacı Mehmed Paşa, kuvvetli bir süvari kolunu ileri göndererek Ruslara ağır kayıplar verdirdi. Diğer taraftan Kırım Hanı Devlet Giray da, 20 Temmuz günü Rus nakliye kollarını basarak epeyce kayıp verdirdi. Ayrıca çeşitli eşyâ ile dolu 600 arabayı da ele geçirdi. Bu suretle, Rus ordusu ağırlıklarını tamamen kaybetti. Öğleden sonra Rus askerine verilen istirahatten faydalanan Devlet Giray, Tatar birlikleriyle Yaş yolunu kesince, Rus ordusu çok kötü duruma düşürüldü. Kuzey, yani ricat hattı, Kırım atlıları; sağ kanat da Çerkez Mehmed ve Salih paşaların emrindeki sipahiler tarafından tutulunca, Rus ordusu artık tamamen sıkıştırılmış bulunuyordu. Ruslar, ilk gün, topçu desteği olmadan açıktan yapılan yürüyüşü, yeniçerilerin gayretsizliği sebebiyle durdurmaya muvaffak oldular. Fakat bu çarpışmalar sonunda, çarın hareket imkânları da tamamen önlendi. Prut Irmağının karşı kıyısına da Cin Ali Paşa komutasındaki Bender askerleri yerleştirilince, çevirme işi tamamlanmış ve Osmanlı topçusunun mevzilere girmesiyle de Ruslar, büyük zayıat vermeye başlamıştı.

³¹ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 298.

³² Yaçinkaya, a.g.m., ss. 481-482; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: M. Harmancı, C. I., E Yayınları, İstanbul 1994, s. 313.

³³ Feridun Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I., Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA., İstanbul 1999, s. 58; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 78; Bu antlaşma Rus çarının planlarını alt üst edecektir ve yeni stratejiler belirlemesine neden olacaktır. Çünkü Rus çarının evdeki planı çarşıya uymayacaktır. Yine bu dönemde Osmanlı Ruslara karşı açtığı savaşı haklı göstermek için Avusturya'ya mektup gönderecektir. Açılan savaşın toprak kazanmak amacıyla açılmadığı, sadece Rusların Osmanlı topraklarına girmesinden duydukları rahatsızlıktan kaynaklandığını dile getirmişlerdi.

Ordusunun gıdasızlık yüzünden fena bir durumda olduğunu, çemberden kurtulmanın imkânsızlığını ve zayıflığının da git gide artmakta olduğunu gören Petro, bir meclis topladı ve bu mecliste Türklere sulh teklifinde bulunmayı kararlaştırdı. Çarın müsaadesiyle Mareşal Şeremitiyev bir mektup yazarak, resmen sulh teklif etti. Baltacı Mehmed Paşa, mektubu getiren Rus subaylarının karnını doyurup tevkif ettirdi ve Rus ordusunun bombardıman edilmesini, top ateşine de ara verilmeden devam edilmesini askerlerine emretti.

Bunun üzerine Şeremitiyev, ikinci bir mektup yazarak daha fazla kan dökülmeksizin sulh için bir karar vermesini Baltacı Mehmed Paşaya tekrar rica edip, aksi takdirde canla başla tekrar harp edeceklerini bildirdi. Serdâr-ı ekrem, 21 Temmuz'da, Şeremitiyev'den ikinci mektubu aldıktan sonra, bu hususu görüşmek için Kırım Hanı ve ordu erkânını toplayıp, sulh yapılıp yapılmaması hakkında görüş bildirdi. Ayrıca yeniçeriler arasında savaşa karşı bir isteksizlik sezilmesi ve kazançlı bir durumda savaşın bozgunla neticelenme ihtimalinin olması antlaşma yapılmasına zemin hazırladı. Yapılan toplantıdan sonra sulha karar verildi. Ertesi gün ordugâha davet edilen Rus murahhası Pyotr Şafirov ile görüşmelere başlandı ve 22 Temmuz 1711'de antlaşma imzalandı.³⁴

Bu antlaşma çerçevesinde Ruslar işgal etmiş oldukları tüm topraklar ile İstanbul Antlaşması'yla kaybedilen yerleri Osmanlılara geri verecek, sınır kale ve istihkâmlarını yıkacak Osmanlı iç işlerine karışmaktan da vazgeçeceklerdi. Rus tüccarların, Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapmalarına izin verildi.³⁵ Kırım hanlığıyla Lehistan krallığına tabi Kazaklara katiyen dokunulmayacak, Türkiye'de mülteci bulunan İsveç kralı XII. Şarl maiyeti ile beraber memleketine giderken Ruslar tarafından hiçbir taarruza uğramayacak, başkumandan Scheremetoff ve başvekil Schaffiroff rehine olarak Türkiye'de kalacak ve ancak bu şartların tatbikinden sonra antlaşmanın imzalanması kararlaştırılmıştı.³⁶

³⁴ Finkel, a.g.e., ss. 297-299.

³⁵ Shaw, a.g.e., ss. 314-315.

³⁶ Danişmend, a.g.e., s. 5; Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 84-85; Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası", **Türkler**, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 558.

1736–1739 Osmanlı-Rus Harbi

Sıcak denizlere inmek için kuzeyden kendine yol bulan Rusya daha kestirme yol olan Osmanlı topraklarını gözüne kestirmişti.³⁷ I. Petro'nun Prut Antlaşması sonucunda Azak ve Karadeniz'e inme hayalleri sona ermesine rağmen kendinden sonrakilere yol göstermiştir. Osmanlı Devleti 1723 yılında başlayan Osmanlı-İran savaşları yüzünden kuzey ve batıdan gelecek çarpışmalardan kaçınılmaktaydı. Osmanlı Devleti bu yüzden Batılı Devletlerle savaşmayı göze alamıyordu. Fakat 1736 yılında İran ile mücadelenin yavaşladığı sırada Avusturya ve Rusya ile savaşa girmek zorunda kaldı.

1733 yılında Avusturya ile Rusya bir araya gelerek Rusya'nın Osmanlı Devleti ile bir savaş yaparsa savaşa katılma ve savaş sonrasında elde edilecek toprakları yarı yarıya bölme noktasında antlaşmaya vardılar.³⁸ Bu gizli ittifak sonucu hemen harekete geçen iki devlet Lehistan tahtına Fransız adayın yerine II. Frederick August'ı Ekim 1733 oturtmuşlardır. Bu sıralarda Fransa Osmanlı Devleti'nden Avrupa'daki olası bir savaşa karşı yanında savaşa katılması yönünde talepte bulunmuş, fakat Osmanlı bunu geri çevirmiştir. Çünkü o sıralarda İran'la mücadele içinde olması nedeniyle Avrupa'da çıkacak çatışmalardan uzak kalması gerekiyordu. Lehistan meselesini büyük bir oranda halleden Rusya ve Avusturya bir araya gelerek Osmanlı üzerine yaptıkları planlarını hayata geçirme kararı almışlardı. Rusya Kırım ve Azak'ı, Avusturya'da Bosna Hersek'i işgal edeceklerdi. Kırım Tatarlarının akınlarını bahane eden Rusya, I. Mahmud'a bir ultimatom göndererek Prut Antlaşması'nı tanımadığını bildirip bazı ağır taleplerde bulundu.³⁹ Osmanlılar her ne kadar savaştan sakınmak istediyseler bile, kendilerini korumak için de kaçınmayacaklarını bildirdiler. Fransız elçisinin önerisi Babıâli'ye İngiltere ve Hollanda'nın barış önerisinden daha makul gelmekteydi. 10 Nisan 1736 tarihinde Rusların Azak kalesine taarruzları ve Kırım'a yönelik saldırılarının başladığı haberini alan Osmanlı bürokrasisi 2 Mayıs 1736'da Rusya'ya savaş ilan etti.⁴⁰ Savaşın ilk başlarında Rusların karşısında seri yenilgiler alan Osmanlı, Rusların Kırım ve Azak'ı işgal etmesinin önüne geçemedi. Ancak bölge halkının gösterdiği büyük direnç sonucu Ruslar buradan çekilmek zorunda kaldılar.⁴¹

³⁷ Ertuğrul Zekai Ökte, "Osmanlı İmparatorluğunda Güvenlik Stratejileri", (Türk Düşünce ve Hayat Tarzının Gelişimi- Adli Eserlerden Derleme), İstanbul 2001, s. 67.

³⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 253.

³⁹ Danişmend, a.g.e., ss. 24-25

⁴⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 255.

⁴¹ Danişmend, a.g.e., ss. 24-25.

1737 yılında Avusturya'nın oyalama taktiğinin bir parçası olan barış müzakereleri sırasında Ruslar Bender'e saldırıp püskürtülmelerine karşın Özi ve Kırım'ı işgal ettiler.⁴² Aynı sırada Avusturya'da üç koldan Eflak, Sırbistan ve Bosna üzerine saldırıp büyük başarılar elde ederek güneye doğru ilerlemeye başlamalarına karşın yaz sonunda kendilerini toparlayan Osmanlılar karşı saldırıya geçip Niş, Bükreş ve Banyaluka'da Avusturya birliklerini geri püskürttüler. Avusturya'nın yenilgileri üzerine Rus ordusunun çekilmeye başlamasıyla Özi geri alındı. Osmanlının bu başarısı Fransa'nın arabuluculuk tekliflerine rağmen devlet erkânın kış şartlarında dahi savaştan vazgeçmeyeceklerini göstermiştir. Özellikle Avusturya cephesindeki büyük başarılarından sonra Osmanlılar, 1738 ve 1739 yıllarında Tuna boyunca ilerleyip Belgrad, Semendire, Orsova ve diğer bir çok irili ufaklı şehir, kasaba ve kaleleri almıştı.⁴³ Böylece bu cephede iki yıl üst üste kazanılan savaşlar neticesinde 20 yıl önce kaybedilen yerler geri alınıp Tuna savunma hattı tekrar kurulmuştu. Avrupa'da Avusturya'ya karşı olan bazı siyasî entrikalar yüzünden Avusturya savaştan çekildi. Avusturya ile 18 Eylül 1739'da Belgrad Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereğince, Pasarofça'da kazanmış oldukları tüm hakları kaybetmekle birlikte Tuna ve Sava yine iki imparatorluk arasında doğal sınır kabul edildi.⁴⁴

Son iki yıl boyunca Osmanlı ordusunun ana kısmı Avusturya cephesinde çarpışırken, Ruslara karşı savunmasız bırakılmıştı.⁴⁵ Osmanlıları zor durumda bırakmak isteyen Rus komutanı Münnich, Osmanlı tebaası olan Ordotoksları isyana teşvik etmek istedi. Ayrıca daha önce yaptığı antlaşma gereğince Polonya topraklarından geçerek Eflâk'a saldıracaktı.⁴⁶ Çünkü bu sıralarda İsveç-Fransa ittifakı, Osmanlılar ile Prusya arasında antlaşma müzakerelerinin yürütülmesi ve Osmanlılarla-İsveç arasında ticaret antlaşmaları için yapılan müzakereler Rusları tedirgin etmekteydi. Daha doğrusu Avusturya ile yapılan antlaşmanın ardından Osmanlı'nın bütün güçlerinin bu bölgeye kaydırılacağından büyük endişe duymaktaydılar. Öncesinde olduğu gibi Balkanlı Ortodokslar ve Boğdanlılardan da umdukları yardımı bulamayan Rus komutan Münnich, 1736'ta Kırım'da uğradıkları bir yıkıma yol açacak zayıfla karşı karşıya kalmıştı.⁴⁷ Böylece 3 Ekim 1739'da Münnich de Fransızların aracılığını ve barışı kabul etmesiyle Belgrad'a temsilci gönderip İkinci

⁴² Shaw, a.g.e., s. 332.

⁴³ Shaw, a.g.e., s. 332.

⁴⁴ Yalçınkaya, a.g.e., s. 492 ; Finkel, a.g.e., s. 322 ; Emecen, a.g.e., s. 61.

⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 291.

⁴⁶ Danişmend, a.g.e., ss. 25-26.

⁴⁷ Yalçınkaya, a.g.m., s. 492.

Belgrad Antlaşması'nın Ruslarla yapılmasıyla bu savaş neticelendi. Sonuç olarak Ruslar bütün isteklerinden vazgeçmişti.⁴⁸

Fransa'nın arabuluculuğuyla imzalanan barış antlaşması yirmi üç maddeden oluşmaktaydı. Avusturya, 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması sonunda eline geçen Belgrad, Bosna, Sırbistan ve Eflak'ın bir bölümü olan Küçük Eflak'ı Osmanlı Devleti'ne iade etti. Tuna ile Sava Irmakları ve Tamişvar eyaleti sıradağları Avusturya ile Osmanlı arasında sınır kabul edildi.⁴⁹ Rusya ile yapılan antlaşma gereğince Ruslar, Kırım'da Azak dışındaki bütün topraklardan geri çekilecek, Dinyeper ve Dinyester ırmakları arasındaki küçük bir toprak parçası dışında işgal ettiği toprakların tümünü Osmanlı Devleti'ne iade edecekti. Kafkaslardaki Çerkezistan bölgesi iki devlet arasında tampon bölge olarak kalacak, Rus bayrağı taşıyan savaş ve ticaret gemileri Karadeniz'e geçmeyecek; Osmanlı Devleti de Don nehri ağzında bir kale yapabilecekti.⁵⁰

⁴⁸ Finkel, a.g.e., s. 322; Uzuçarşılı, a.g.e., ss. 292-294.

⁴⁹ Danişmend, a.g.e., ss. 28-29

⁵⁰ Yalçınkaya, a.g.m., s. 492.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABZON EYALETİ'NİN ASKERÎ GÜCÜ

Trabzon'un ticarî yollar üzerinde bulunması, askerî açıdan da önemlidir. Kalesinin sağlamlığı, askerî birlikleri ve coğrafi yapısıyla doğal bir savunma hattı oluşturan Trabzon, tarih boyu doğuya, kuzeye ve Kafkaslara yapılan seferlerde hayatî rol oynamıştır. 1461 yılında Osmanlıların eline geçince de bu üstünlüğünü sürdürmüştür. Çaldıran Seferi sırasında üs vazifesi görerek, buraya gelen erzak ile mühimmatın Erzincan'a sevkini⁵¹ yanında, sonraki yıllarda doğuya yapılacak seferlerde de iaşe ve ikmal görevi üstlenecektir. Bu yönde doğu seferleri için mühimmat ve asker sevki Trabzon limanı aracılığıyla yapılmaktaydı.⁵² Öte yandan Karadeniz'in kuzeyine de asker ve erzak sevkiyatı buradan yapılmaktaydı.

Askerî birlikler, buldukları bölgeyi savaş zamanında savunmanın veya savaş alanında gösterilen mücadelenin dışında sosyal düzenin korunması ve güvenliğin sağlanması açısından da büyük öneme sahiptir. Nitekim Trabzon gibi XVIII. yüzyılda savaş alanlarına yakın olan bir eyaletin savunması, sosyal düzenin ve güvenliğin sağlanması açılarından eyalet sınırları içerisinde olan askerî birliklerin yeri tartışılmaz. Bunların içerisinde öncelikle beylerbeyi ve kapı halkı, akabinde merkezden gönderilen kapıkulu birlikleri, kale kuvvetleri ve tımarlı sipahiler yer alır.

10. Beylerbeyi ve Kapı Halkı

Osmanlı fetih geleneğinin en önemli özelliklerinden biri, fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadının, mülki işleri temsilen bir beyin tayin edilmesidir. Taşra idaresinin temelini oluşturan bu uygulama Orhan Gazi, I. Murad ve I. Bayezid zamanlarında hızlı bir şekilde genişleyen devlet sınırlarında bu türlü teşkilatlanmayı da hızlandırmış ve geliştirmiştir. Yıldırım Bayezid ile başlayan merkeziyetçi devlet yapısı Fatih Sultan

⁵¹ Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon" **İslam Ansiklopedisi**, C. XII, Sayı: 1, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1979, s. 457.

⁵² Öztürk, a.g.t., s. 29.

Mehmed ile en mükemmel şekline ulaşmıştı. Fatih, geniş Osmanlı ülkesinde bu merkeziyetçi yapıyı sağlamak ve özellikle eyaletlerin merkeze bağlantısını sağlamlaştırmak maksadıyla, Osmanlı devlet yapısında önemli değişikliklere gitmiştir.⁵³ Osmanlı eyalet idaresi daha önceki Türk-İslam devletlerine ait idarelerden birçok temel unsuru almış, ancak bu teşkilatı bir hayli geliştirmiştir.

İlk başlarda emîru'l-ümerâ, mîr-i mîrân ve XVIII. yüzyıldan sonra vali olarak adlandırılan beylerbeyi eyaletlerin en büyük askerî ve idarî amiri idi. Osmanlı teşkilatında önceleri geniş yetkilere sahip kumandan anlamıyla kullanılırken, yeni fetihlerden sonra kurulan eyaletlerle birlikte beylerbeyiler idarî ve askerî yetkilere sahip oldular. Ayrıca XV. yüzyılda Beylerbeyilik ve özellikle Rumeli Beylerbeyiliği rütbe ve paye olarak kullanılmıştır. Fatih Kanûnnâmesi'nde bu anlamda "mal defterdarlarından nişancı olsa beylerbeyilik hükmiyle olur" denilmektedir.⁵⁴

Beylerbeyiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında görevlerine uzun süreli olarak tayin edilmekteydiler. Fakat bu uygulamayı XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başlarında terk ederek bir yıllığına makamlarında kalmaya başladılar.⁵⁵ Dönemdeki siyasi olaylara peş peşe çıkan savaşların uzun sürmesi de eklenince sıklıkla beylerbeyi değişimine gidildi. Ayrıca sık sık beylerbeyi değişimine paralel olarak beylerbeyilerin sayısında da artışa neden oldu.⁵⁶ XVIII. yüzyıldan itibaren beylerbeyilerin sık sık değiştirilmesi hem kendilerini hem de halkı tedirgin etmekteydi. Bir beylerbeyi bir yılda üç farklı merkeze tayin edilebiliyordu.⁵⁷

Beylerbeyilerin görevlerini barış ve savaş dönemi olarak başlıca iki devrede incelemek gerekmektedir. Tevkiî Kanûnnâmesi'nde beylerbeyinin görevleri şöyledir; reâyâyanın korunması, askerînin nizamının sağlanması, zulmün bertaraf edilmesi, eyaletin idaresi, kadıların ve diğer idarecilerin ona tâbi olması, eğer vezareti varsa çevresindeki

⁵³ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I., Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, s. 221.

⁵⁴ İpşirli a.g.m., 227.

⁵⁵ Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Taşra Teşkilatı: Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", **Türkler**, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 890.

⁵⁶ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi" **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 69-74.

⁵⁷ Aktaran: İpşirli, a.g.m., s. 228; Tarihçi Raşid'e göre; seferlerin uzaması ve peş peşe olması beylerbeyi sayısını lüzumsuz yere arttırırken bunlara Rumeli ve Anadolu'da bulunan sancakların yetersiz hale gelmesine sebep olmuştu.

beylerbeyilerin de ona itaat etmesi gerektiği belirtilmektedir.⁵⁸ Genel tanımlama böyle olmakla birlikte çeşitli sebeplerden dolayı bazı beylerbeyiler olağan üstü yetkilerle görevlendirilmekteydiler. Nitekim Trabzon'a tayin olunan bu beylerbeyilerden bazıları eyaletteki sorumluluğunun haricinde Anadolu Beylerbeyi payesi ve Azak Kalesi muhafızlığı görevini aynı anda yürüttükleri görülmektedir. Zaten Trabzon'a tayin olan beylerbeyiler sadece bu bölgenin sorumluluğunu almakla kalmıyor, bunun yanında Azak, Özi bazen de Kefe kalelerinin muhafazası görevlerini de üstleniyorlardı.⁵⁹

Beylerbeyilerin en önemli görevlerinden biri kendi eyaletinde saltanat vekili olarak bütün timar sahiplerinin ve askerîn amiri olması sebebiyle timar tevcihleri ve bu konudaki çeşitli ihtilafların çözülmesidir. Başlangıçta bütün timarlar beylerbeyi tarafından tevcih edilirken 1530'dan itibaren sadece küçük timarları tevcih eder hale gelmişlerdi.⁶⁰

Eyaletlerde güvenliğin sağlanması da beylerbeyinin önemli görevleri arasında yer almaktaydı.⁶¹ Bu konuda çok sert tedbirler almak ve görevliler tayin etmek gibi yetkilere sahipti. Eyalet halkından zulme veya haksızlığa uğrayanlar şahsi olarak veya toplu halde Beylerbeyi Divânı'na "arzuhal"⁶² verebiliyorlardı. 1711 senesinde halkın Trabzon Beylerbeyi Divânı'na toplu halde sunduğu arzuhalde, şahinci timarında olmamalarına rağmen şahinci timarı görevlisinin kendilerinden fazla vergi almak isteğiyle baskı yaptığını belirtmişlerdi. Bu yerel yöneticinin üzerlerinde kurmuş olduğu baskının kaldırılması talep edilmekteydi.⁶³ Taraflar beylerbeyi buyrultusu ile eyalet divânında muhakeme edilebilirlerdi. Eyalet birimlerindeki divanlar İstanbul'daki Divân'ı Hümâyûn'un bir nevi benzeri idi. Bu divana beylerbeyi başkanlık ederdi. Vereceği bütün hükümlerde ve

⁵⁸ İpşirli, a.g.m., s. 229.

⁵⁹ **TŞS, No: 1901-87**, s. 72, (Evasıt-ı Zilhicce 1148/27 Nisan 1736); **TŞS, No: 1902-88**, s. 119, (13 Zilkade 1149/15 Mart 1737); **A.DVN.MHM.d, No: 145**, s. 403/1726. (Evail-i Cemaziyelahir 1151/16 Eylül1738); Goloğlu, a.g.e., ss. 68-73.

⁶⁰ XVIII. yüzyılın ilk yarısında merkezden gelen emirlerde timarları sadece beylerbeyi değil onun yokluğunda alaybeyleri de tevcih eder hale gelmiştir. Nitekim Trabzon Sancağı'na bağlı Akçaabat Nahiyesi'nin Lefga Köyü'nde hakkı olmadığı halde Mehmed adlı şahıs alaybeyinden Hacı Mehmed'in timarını kendisine tevcih ettirmiştir. Timarın asıl hak sahibi Hacı Mehmed Trabzon Defter kethüdasına şikayette bulunarak hakkı olan timarın kendine tevcih edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Alaybeyi İbrahim asıl hak sahibi Hacı Mehmed'e diğer Mehmed'den timarı alarak tevcih eylemiştir; **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 72/4 (Evail-i Rebiülahir 1122/30 Mayıs 1710).

⁶¹ Semavi Eyice, "Beylerbeyi", **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 71.

⁶² Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, Eren* Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 49; Orta-Doğu devlet ve hükümet sisteminin temel prensibi, özel bir yorumu olan adâlet kavramına dayanır. Bu adâlet kavramı, halkın şikayetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesi demektir. Divân-ı hümâyûn'un temel görevi budur. Oraya yapılan başvurular, sultan daima orada hazır bulunduğu inancıyla, doğrudan doğruya sultana yapılmış başvurular sayılır.

⁶³ **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 94/2 (Evahir-i Rebiülahir 1123/2 Haziran 1711).

uygulamalarda tam tarafsız olarak hareket edemezdi. Eyalette bunu kısıtlayan güçler arası bir denge mevcuttu. Bu beylerbeyi, kadı ve müftü arasında ince bir denge çizgisi idi. Bu denge mekanizmasının olmasına rağmen beylerbeyi statü ve hiyerarşi bakımından kadı, müftü ve diğer ilmiye teşkilatı görevlilerinin üstünde idi.

Beylerbeyiler, buldukları eyaletin en büyük askerî amiri durumundaydılar. Eyaletteki bütün askerî unsurlar ona bağlı idi. Bu görevleri onların yetki ve sorumluluklarını daha da artırmaktaydı. Seferler başlamadan önce merkezden beylerbeyilere sefer hazırlıkları için emirler gönderilir, beylerbeyiler de gerekli hazırlıkları şehrin diğer askerî ve mülki amirleri ile işbirliği içerisinde koordinasyon başkanı sıfatı ile yürütürlerdi. Bu sefer hazırlıkları çoğunlukla askerî kuvvet tedariki, askerî gücün harcamaları için kaynak temini ve sevkiyat hususlarını içermektedir. Bölgesinde saltanat vekili olan beylerbeyiler sefere çıkacakları zaman, ulemâ, sâdât, eşraf ve halkın katıldığı büyük törenle uğurlanırlardı. Ayrıca savaş olmadığı yıllarda beylerbeyiler toplumsal huzuru bozan eyalet dâhilinde veya haricindeki eşkıyaların üzerine gönderilmekteydiler. Nitekim Trabzon valisi olan Üçüncüzâde Ömer Paşa'dan Of civarında türeyen eşkıyanın üzerine gitmesi istenirken buna ek olarak sefer ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla nüzül vergilerinin toplanması da talep edilmekteydi.⁶⁴

Beylerbeyilerin sevkiyatta da görev aldıkları görülmektedir. Sefer esnasında savaş bölgesine ulaştırılacak mühimmatın veya askerî güvenlik içerisinde acilen sevk edilmesi önemli işlerindendi. 1711 Prut Seferi için Trabzon Beylerbeyi'nden Erzurum Beylerbeyi ve beraberindeki kapı halkı ile eyalet askerlerinin Karadeniz kıyısında limanları bulunan yerleşim alanlarından Taman yakasına nakl edilmeleri için bu limanlardaki ticaret gemilerinin kayıt altına alınması istenmekteydi.⁶⁵ Eyaletlere gönderilen hükümlerde, en büyük mülkî amir olan beylerbeyi zikredilmekteydi. Ardından konunun muhtevasına göre diğer askerî veya adlî görevlilerin ismi geçmekteydi. Şayet beylerbeyinin sefer veya güvenlik nedeniyle başka bir yere görevlendirilmesinden sonra, beylerbeyinin vekilliğini yapan mütesellime ve ilgili kişilere hitaben düzenleniyordu.⁶⁶ Beylerbeyilere sefer öncesi asker temini için gelen emirlerden sonra, yapacakları sefer hazırlıkları için şehrin bütün askerî yöneticilerine emirler vererek askerî bir araya toplanmasını sağlardı. Sefer haricinde ise beylerbeyine gelen hükümlerde olayın önemine binaen subaşı, zabıt, zaim

⁶⁴ A.DVN.MHM.d, No: 147, s. 101/424 (Evasıt-ı Muharrem 1153/12 Nisan 1740).

⁶⁵ TŞS, No: 1871-57/2, s. 75/2 (24 Safer 1123/13 Nisan 1711).

⁶⁶ TŞS, No: 1871-57/2, s. 77/3 (23 Muharrem 1123/13 Mart 1711); Trabzon kadısı ve mütesellimine sefer için 1711 tarihinde gönderilen emirde, Akçaabat limanında bulunan gemilerin ve taifesinin Trabzon'a getirilmesi istenmektedir. Ayrıca bu işi itina ile yapmaları da kendilerine sıkı sıkıya tembih edilmektedir.

yerli kulu vb. birimler olayla ilgili görevlendirilmekteydi. XVII. yüzyılın son çeyreği ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında beylerbeyiler genelde cephede bulunuyorlardı. Bilhassa savaşlara tekabül eden yıllar için gelen hükümler daha ziyade asker toplanması, savaş hazırlıkları için vergilerin toplanması veya savaş alanlarına asker ile mühimmat sevkiyatı için ticaret sefinelerinin kayıt altına alınmasına yönelik hükümler çoğunluğu oluşturmaktadır. Beylerbeyiler kapı halkları ile birlikte seferlere iştirak etmekteydiler. Kapı halkı ile birlikte sefere iştirak eden beylerbeyiler kapı halkının iâşe ve savaş teçhizatı olmak üzere bütün masraflarını kendileri temin ederdi. Nitekim 1736 senesinde Trabzon Valisi Vezir Yahya Paşa'dan eyaleti askerî ve kendi kapı halkı ile Özi Kalesi'ne gitmesi istenmişti.⁶⁷

Trabzon beylerbeyileri, genelde Karadeniz'in kuzey bölgelerinde görevlendirilirlerdi. Trabzon Beylerbeyileri Karadeniz'in kuzeyindeki görevlerine ilk olarak 1659 yılında Dilâver Paşa ile başlamıştı. Trabzon Beylerbeyileri, Karadeniz'in bilhassa Azak'ın Rus eşkiyasına karşı güvenliği için Azak Kalesi muhafazası şartı ile tayin olunurken, ilerleyen yıllarda Azak dâhil olmak üzere çoğunlukla Hotin ve Özi Kalesi ile Kal'a-i Cedid muhafazasını da ek görev olarak üstleniyorlardı.⁶⁸

100. Kapıkulu Birlikleri

Trabzon Eyaletinde garnizon birlikleri içerisinde ilk sırayı önemlerine binaen kapıkulu birlikleri alır. Osmanlı devletinin ilk yıllarında düzenli bir ordu mevcut değildi. Dönemin şartlarında sınırlarda ancak atlı birliklerin bulunması gerekiyordu.⁶⁹ Osmanlılar Devleti vücuda getirdikten sonra bile serhat kumandanı ismi ile yetenekli bir başbuğun emir ve komutasında mıntika mıntika akıncı kuvvetleri kullanmışlardı. Aşiret kuvvetleri de sınırları korumakla hükümlü olup ıkta denilen sisteme bağlıydı. Orhan Bey'in ilk yıllarında aşiret kuvvetlerinden yararlı olsa da Bursa'nın fethinin uzun sürmesi, onu süreklilik arz edecek olan yaya kuvvetlerini oluşturmaya sevk etmişti. Yapılan bu yenilikle birlikte aşiret kuvvetleri ve ordu kuvvetleri birbirinden ayrılmış oldu. Bu yenilik ise küçük devletin fütuhatında önemli bir role sahiptir.⁷⁰

⁶⁷ Öztürk, a.g.t., s. 35.

⁶⁸ Goloğlu, a.g.e., ss. 68-79; Öztürk, a.g.t., ss. 31-32.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 1.

⁷⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1.

Türklerin Avrupa kıtasına geçmesinden sonra askere, özellikle yetişmiş olan askere ihtiyaç artmıştı. Bunun için muhtemelen 1363'te çıkartılan pençik kanunu gereğince savaş esirlerinden yararlanılma yoluna gidildi. Kanuna göre, savaşlarda alınan esirlerden beşte biri vergi karşılığı devletin olacaktı. Bunun ilerleyen yıllarda sakıncaları görülünce, Hıristiyan ailelerden küçük yaşlarda çocukları alınarak Türk ailelere verilirdi. Burada Türk-İslam ananesini öğrenen çocuklar daha sonra acemi ocağına alınırdı ve askerî olarak eğitime asıl burada başlanırdı. Başlangıçta sadece Osmanlı Avrupası'nda uygulanan kanun XV. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'da da uygulanmış, böylelikle imparatorluk dâhilindeki bütün Hıristiyan tebaaya da uygulanmaya başlanmıştı.⁷¹

Merkez teşkilatında olan kapıkulular klasik dönem içersinde acemi, yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacıları ocağı olan yaya birlikleri ile süvarilerden oluşmaktadır. Şehirlerin önemine göre bu birliklerden belirli sayıda asker taşrada bulunmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyılda, eyaletlerdeki timar sistemine dayalı klasik Osmanlı asker sisteminde meydana gelen değişikliklerle, şehirlerdeki kapıkulu birliklerinin artmasına da vesile olmuştur.

Trabzon'da kapıkulu garnizonlarının yeniçeri, cebeci ve topçu olmak üzere sadece üç birliği hizmet görmekteydi. Bunlar kalede bu hizmetlerini yürütmekle birlikte, merkezden nöbetleşe olarak üç sene müddetle görevlendirilirdi. Hizmetleri bitenlerin yerine ise yeni bir orta gönderilirdi. Bu birlikler öncelikle görevi şehrin güvenliğini sağlamaktı. Onun haricinde seferler esnasında şehirden yapılacak nakliyelerde görev almanın yanı sıra seferlerde de askerî kaynak olarak görev yapmaktaydılar. Bu görevleri esnasında merkezden yeniçeri ağasının gönderdiği taktirle şehirdeki yeniçeriler arasından şehre ağa veya çavuş (zabit) tayin olunan bir görevlinin emrinde hareket ederlerdi. Kazalarda ise bunların yerini yeniçeri serdarları almaktaydı. Kazalardaki kapıkulu askerlerinin amiri olan yeniçeri serdarı şehrin ağasının mektubu ile tayin olunurdu.⁷²

1000. Yeniçeriler

Trabzon'daki kapıkulu birliklerinden ilk sırayı sayıları itibariyle yeniçeriler alır. Kapıkulu Ocaklarının en büyük ve nüfuzlusu Yeniçeri Ocağı'dır. I. Murat döneminde kurulan yeniçeri ocağının Bektaşî'lerle hiçbir bağlantısı olmamasına rağmen zamanla bu tarikata izafe edilerek yeniçerilere Tâife-i Bektaşîyye, ocağa da Bektaşî Ocağı

⁷¹ Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, s. 338.

⁷² Öztürk, a.g.t., s. 42.

denilmiştir.⁷³ Yeniçeri Ocağı'na üç şekilde asker temini yapılmaktaydı. İlk sırayı pençik usulü alırken ilerleyen yıllarda gayrimüslüm ailelerden devşirme usulüne göre küçük yaşlarda alınan çocuklar Türk ailelerin yanına verilerek Türk-İslam ananesine göre eğitilmekteydiler. Buradan sonra ise ilk başta Acemioğlanlar Ocağı ardından da meziyetlerine göre değerlendirilirdi. Yeniçeri Ocağı'nın asker temini yıllarca devşirme sistemince sağlanırken, XVI. yüzyıl sonlarında hudut kalelerinde istihdam edilmek üzere “kul kardeşi” adıyla yabancılardan da asker yazılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın başındaki en büyük amir yeniçeri ağasıdır. Bunun altında sırasıyla sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, saksoncubaşı, turnacıbaşı, haseki ağalar ve başçavuş vardı.

Yeniçeriler eğitimden sonra ilk önce merkezde görev yapmaktaydılar. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sınır kalelerinde ve eyaletlerde de üç yıllığına görev yapmaya başlamışlardır. Eyaletlerdeki en önemli görevleri kale muhafızlığıdır. Ayrıca, buldukları şehir ve kasabaların da güvenliğini sağlamakla görevli idiler.⁷⁴ Şehirdekiler yasakçılık adı verilen güvenlik işlerine bakarlardı. Yasakçılar, kasaba halkının isteği üzerine olası tehlikelere karşı önlem almak için tayin edilirdi. Tayin edilen bu yasakçıların masrafları kasaba ve şehir halkı tarafından karşılanmaktaydı.

Yeniçerilerin taşra görevlerinden en önemlisi kale muhafızlığı idi. Bunlar nöbetle ve üç yıl süre ile kalelerde muhafızlık yaparlardı. Hizmeti bitenin yerine İstanbul'dan yenileri gönderilmekteydi. Bunlar yeniçeri ortaları olarak adlandırılmaktaydılar. Bu muhafızların en önemli görevleri gerek kara hudutları üzerinde ve gerek sahillerdeki kalelerin muhafızlığı idi. Bunlara maaşlarının haricinde nafaka akçesi namıyla yardımda bulunulurdu. Sınırlarda olanların maaşları buldukları yerin gelirlerinden karşılayamıyorsa İstanbul'dan takviye gönderilmekteydi.

İhtiyar yeniçeriler ile mecruh ve malûl olmaları dolayısıyla eşkinçi hizmetinde bulunamayacak olanlar ve bazı suç sahibi yeniçeriler hisar eri sıfatıyla şehir kalelerinde yani geride hafif muhafaza hizmetlerinde bulunuyorlardı. Mühim sınır kalelerinde kale dizdarlarından başka yetki bakımından üstün olan yeniçeri ağası bulunuyordu. Bu yeniçeri ağası bulunduğu kalenin komutanı idi. Bunların maiyetlerinde kethüda da vardı. Kaza

⁷³ Özcan, a.g.m., s. 340.

⁷⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 321; Hamiyet Sezer, “Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşraya Yansıması”, **Tarih Araştırma Dergisi**, C. IXX, Sayı: 30, Ankara Üniversitesi Yayınları, (Ankara 1997), s. 216.

gibi daha küçük birimlerde ise yeniçeri serdarları bulunması kanundu.⁷⁵ Yeniçeri serdarları, yeniçeri ağasının mektubu ile tayin olunur ve divanda yazılan bir hükümle görev yerine giderdi.

Yeniçeri serdarı, bulunduğu kazadaki yeniçerilerin ve acemi oğlanlarının hatta cebeci ve topçuların kontrolünden mesuldü. Bazı küçük kasabalarda yeniçeri zabiti, yeniçeri çavuşu ve ağa çuhadarları vardı. Fakat bu ikisi çok az yerde bulunurdu. Kasaba ve şehirlerdeki yeniçeriler sefere çıkacak olursa serdarları komutasında sefere iştirak ederlerdi. Bu seferler esnasında hasta olmadığı müddetçe hiçbir yeniçeri geride bırakılmazdı.

Yukarıda da değinildiği gibi yeniçeriler XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletlerdeki kalelere de gönderilmeye başlandı. Eyalet kalelerindeki muhafaza görevlerinin haricinde, sefer esnasında beylerbeyi komutasında sefere katılmak zorunlulukları vardı. Nitekim beylerbeyine gelen emirlerde kapı halkı ile sefere iştirak etmesi kendisinden talep edilmekteydi.⁷⁶ Şayet kale muhafazasında olan yeniçeriler sefere katılamayacak durumda iseler, sefere iştirak etmesi için eyalet dâhilindeki reaya ve berayadan güçlü kuvvetli olanlardan askerî birlikler oluşturulması ve böylelikle sefere iştirak edilmesi istenmekteydi.⁷⁷

Osmanlı eyaletlerinden biri olan Trabzon'da kapıkulu birliklerinden sayıca en fazla olanı yeniçerilerdir. Yapılan incelemelerde ilk döneme ait yeniçerilerin mevcudu 24 Haziran 1703 tarihli belgede 200 asker olarak görülürken⁷⁸, 19 Kasım 1703 tarihli bir başka belgede ise Trabzon Kalesi'nin muhafazası için görevli 211 yeniçeri askerinin varlığından söz edilmektedir.⁷⁹ Trabzon ile ilgili diğer çalışmalarda XVIII. yüzyılın ilk yarısına doğru Trabzon kalesinde bulunan yeniçerilerin sayısında gözle görülür bir değişim vardır. Nitekim 1720 yılında Trabzon Kalesi'nde 121, 1725'de 124 ve 1732 senesinde ise

⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapıkulu Ocakları eserinde bu ibare geçerken, Trabzon bir eyalet merkezi olmasına rağmen merkezden gelen hükümlerde eyalet merkezindeki yöneticiler izah edilirken yeniçeri serdarı ibaresi kullanılmaktadır. Örneğin 1123 (1711) tarihli bir belgede Şerâyi-şi'âr asitâne-i sa'âdetten Trabzon'a varıncaya deryada ve bahri siyah yalılarında vaki olan Kazan Efendileri zide fazlehum ve zikr olunan kazada vaki yeniçeri serdarları zide kadrehu diye zikredilmektedir. Buradan Trabzon Sancağı merkez kazasında Yeniçeri Serdarı'nın kapıkulu birliklerinin amiri olduğu ortaya çıkmaktadır; **TSS, No: 1871-57/2**, s. 77/2 (Evail-i Zilkade 1122/27 Aralık 1710).

⁷⁶ **A.DVNS.MHM.d, No: 114**, s. 149/605 (Evail-i Muharrem 1115/17 Mayıs 1703).

⁷⁷ **TSS, No: 1871-57/2**, s. 89/1 (10 Muharrem 1123/28 Şubat 1711).

⁷⁸ **TSS, No: 1867-53**, s. 107/2, s. 108/1 (19 Muharrem 1115/24 Haziran 1703).

⁷⁹ **TSS, No: 1867-53**, s. 88/2 (10 Recep 1115/ 19 Kasım 1703).

130 yeniçerinin olduğu görülmektedir.⁸⁰ Zaman içerisinde Trabzon'da bulunan yeniçerilerin sayılarındaki değişim, bölgenin savaş alanlarına yakınlığı ile de ilişkilendirilebilir. Stratejik öneme sahip olan Trabzon şehrinde 1735 yılında 1594 yeniçerinin olduğu görülmektedir.⁸¹ Bu tarih Trabzon'daki en fazla yeniçeri sayısının olduğu tarih olarak görülmektedir. Bu artış muhtemelen kuzey seferi amacıyla civar yerlerden yeniçerilerin gelmesiyle oluşmuş suni bir artıştır. Bu artışın bir sonraki senede suni bir artış olduğu asıl yeniçeri sayısının 397 olduğunun görülmesiyle ortaya çıkmıştır. 1737 yılında ise kalede 422 tane yeniçeri bulunmaktaydı.⁸² Yeniçeri sayısının artmasına ters orantı olarak aldıkları ücretlerde azalma olmaktadır.

Trabzon'daki kapıkulu birlikleri sefer zamanında ihtiyaç olan bölgelere gönderilirdi. Örneğin 1711 senesinde Trabzon Valisi Mehmed Paşa'dan Erzurum Valisi Ali Paşa ile birlikte kapı halkı ve eyalet askerleriyle birlikte Taman yakasına hareket etmeleri talep edilmişti.⁸³ Bu tarihte yapılan bir başka çalışmadaki örnek bunu kuvvetlendirmekte ve teyit etmektedir. Nitekim örneğe göre; kuzeydeki sefer için Trabzon'da bulunan beş yeniçeri ortasının 1735 senesinde Babadağı Seraskerî Vezir Mehmed Paşa'nın emrine tayin oldukları görülmekle birlikte, Trabzon İskelesi'nden Kili İskelesi'ne geçmeleri için gerekli gemiler ambar emini tarafından tutularak, yiyecekleri için de kendilerine emin tarafından 170 kantar peksimet verilmişti.⁸⁴ Trabzon'un sefer alanına yakın olması hasebiyle şehrin iç ve dış güvenliği için sefere giden yeniçerilerin yerine İstanbul'dan takviye yeniçeriler gönderilmekteydi. Bunların da bir an önce görev yerlerine varmaları önemle tembih edilmekteydi.⁸⁵

Trabzon'da sadece kapıkulu olan bu yeniçeriler mevcut değildi. Gerek duyulduğu zaman "yeniden tashih ve be-dergah" suretiyle toplanılan yeniçeriler de mevcuttu. Bunlar ulufesiz, gönüllü yeniçeriler olup, turnacıların aracılığı ile serdarların emrinde sefere götürülmek üzere toplanırdı. Bu tür maaşsız yeniçeriler harp zamanı turnacıların vasıtasıyla buldukları yerin serdarı kumandası altında savaşa gidip orduda "tashih bedergâh" tabiriyle yeniçerilerin ulûfe defterine kayıt olur ve hakiki yeniçeri mevkiine

⁸⁰ Öztürk, a.g.t., ss. 44-45.

⁸¹ Öztürk, a.g.t., ss. 44-45.

⁸² Öztürk, a.g.t., ss. 44-45.

⁸³ TSS, No: 1871-57/2, s. 75/6 (17 Muharrem 1123/7 Mart 1711).

⁸⁴ Öztürk, a.g.t., s. 49; TSS, No: 1901-87, ss. 73-74 (16 Zilkade 1148/29 Mart 1736).

⁸⁵ Öztürk, a.g.t., s. 49.

geçerlerdi.⁸⁶ Bunların bütün kaza ve köylerde asker yoklaması yapılırdı. Nitekim 1711 tarihinde Trabzon'a varıncaya kadarki yerlerde ve Kazan'daki yerel yöneticilere gönderilen fermanla bu yoklamalar esnasında sınırlarda görevli olan askerlerin görev mahallerine gönderilmesi, sefere iştirak edecek olanların da orduyu hümayuna katılmaları istenmekteydi.⁸⁷

Güvenlik hususunda incelediğimiz belgelerde Trabzon yeniçeri serdarı ve emrimdeki yeniçerilerin, eşkıya takibi, eşkıyanın yakalanarak yargı karşısına çıkarılması, yargı sonucu verilen cezanın takibi ve halkın güvenliğini sağlama yönünde görevleri de yerine getirdikleri görülmektedir. Örneğin 1712 tarihli belge Trabzon beylerbeyine gelen emirde efradı ile birlikte Trabzon ve civarında türeyen yeniçerilere mensup birkaç çavuş ve serdengeçti ağalarından birinin ve çeşitli bölüklere mensup şahısların kendi hallerinde olmadıkları devlete karşı suç işlemeye meyilli oldukları bildirilirken, bunların yakalanması da Trabzon yeniçeri serdarı ve efradından istenmekteydi.⁸⁸

1001. Cebeciler

Trabzon'da bulunan kapıkulu birliklerinden bir diğeri de cebecilerdir. Kapıkulu ocaklarının yaya kısmından olup, bölük ve cemâat olarak iki kısma ayrılırlardı. Cebeci ocağı, yeniçerilere ait ok, yay, tüfenk, kılınc, kazma, kürek, barut, fitil, kurşun, zırh ve tulga⁸⁹ gibi harbe yönelik malzemeleri tedarik ile muhafaza eder ve harp zamanında bunları cepheye götürürlerdi. Ayrıca harp alanında lüzumu kadarını yeniçerilere verip, harpten sonra geri alarak tamire muhtaç olanları tamir eder ve muhafaza altına alırlardı.⁹⁰

Toptan ve top levazımatından başka silah, cephane, siper aleti ve gerekli harp eşyası hazırlamakla mükellef olan cebeciler, ordunun harp sahasına gireceği sırada yeniçerilere muharebe ve siper eşyalarını dağıtırlardı. Bunun için merkezden sefer alanına gitmeden önce yeniçeriye yetişecek ve hatta artacak miktarda harp malzemesini götürmekle görevli idiler.⁹¹

⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 330–331.

⁸⁷ TSS, No: 1871–57/2, s. 77/1 (15 Zilkade 1123/25 Aralık 1711).

⁸⁸ TSS, No: 1872–58, s. 19/1 (18 Rebûlevvel 1124/25 Nisan 1712).

⁸⁹ Cebeci ocağında “tulga” denilen zırhlı külah yani miğfer yapılmaktaydı.

⁹⁰ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 3.

⁹¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 4.

Cebeciler hükümet merkezinin haricinde hudut ve diğer kalelerde de görev yapmaktaydılar. Çünkü İstanbul'da cephane denilen büyük cephane deposundan başka hudut kalelerinde de depolar vardı. Kalelerde merkezde olduğu gibi silah depolarında silahların bakımı ve harp esnasında askerlere gerekli olan malzemenin temini ve verilmesinin yanında harp haricinde de kalelerde muhafaza görevini yürütürlerdi. Tahmini olarak bu ocak yeniçeri ocağından sonra kurulmuş olmalıdır.⁹² Çünkü yeniçeri ocağının silahları bu ocak tarafından karşılanmakta idi.⁹³ Taşrada üçer yıllığına maaşlı görev yapan cebecilerin haricinde yerli kulu cebecileri de vardı ki bunlar dirlik tasarruf ederlerdi. Sefer sırasında yeniçerilerin kullandığı savaş aletlerini nakleden cebeciler, ordu merkezinin gerisinde bulunurlardı.⁹⁴ Eğer cephane mühimmatının muhafazasında kapıkulu birliklerinden cebeciler yeterli olmazsa, bunlar yeniçerilere benzer bir şekilde halk arasından “tashih ve be-dergâh” usulü ile cebeci temin edilirdi.⁹⁵ Kaledeki bütün cephane malzemesi cebecilerin amiri olan cebeci başına teslim olup, onun üzerine zimmetliydi. Görevi biten cebeci başı yerine tayin olan yeni cebeci başına üzerine zimmetli olan bütün cephane malzemesini ve envanterden oluşan listeyi de teslim ederdi. Kaleye cephane girişi ve çıkışı cebeci başının kontrolünde gerçekleşirdi.⁹⁶

Yapılan araştırmalarda 1702–1703 ve 1711 yıllarında Trabzon'da olan cebeci birliklerinin miktarı hakkında bir bilgiye rastlanılmadı. Ancak 1735 yılında Trabzon'da 42 tane cebeci olduğu görülmektedir. Konumuzla ilgili çalışmalarda ise bu sayının önceki yıllarda daha fazla olduğu ve 1735 tarihinde azaldığı görülmektedir. Bu düşüşün sebebi ise bir yandan İran Seferi ve diğer yandan da kuzey seferleri nedeniyle seraskerin yanına gönderilen 195 cebeciye bağlıdır. Bir yıl sonra 1736 senesinde cebeci sayısı 122'e çıkarken, 1739'da ise bu sayı tekrar düşerek, Trabzon Kalesi muhafazasında 58 cebeci olduğu görülmektedir.⁹⁷

1002. Topçular

Trabzon'da bulunan kapıkulu birliklerinden son sırayı topçular oluşturur. Topçu ocağı, cebeci ocağı gibi yeniçeri ocağından sonra kurulmuştur. Topçular top dökümü ve top atımı ile ilgilenmekteydiler. Haftanın belli günlerinde top talimleri yapmaktaydılar. Bilakis savaş

⁹² Özcan, a.g.m., s. 345.

⁹³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 5.

⁹⁴ Özcan, a.g.m., s. 345.

⁹⁵ Öztürk, a.g.t., s. 50.

⁹⁶ Öztürk, a.g.t., s. 50.

⁹⁷ Öztürk, a.g.t., s. 51.

esnasında atışlarda isabet çok önemli idi. Bu yüzden topçuların amiri olan topçubaşının nezaretinde haftada iki kere top atışı talimi yapılmaktaydı.⁹⁸

Topçular da yeniçeriler gibi hudutlarla sahil kalelerinde görev yapmaktaydılar. Bunların başlarında topçubaşı (sertopi) bulunurdu. Kale topçuları kale dizdarının (kale muhafız komutanı) nezareti altında idiler.⁹⁹ Kalelerdeki topçular zaman zaman imtihana tâbi tutulurlardı. Gerekli olduğu halde kalelere deneyimli ve işin erbabı topçular gönderilirdi. Her topçu hangi alanda ihtisas yapmış ise o alana yönelik sınava tâbi tutulurdu. Mevacib defterlerinde topçuların görevde buldukları kalelerin isimleri künyeleri üzerine kırmızı kalemle işaret edilirdi.

Araştırmamızla ilgili arşiv belgelerinde Trabzon'dan seferlere iştirak eden topçuların sayısı hakkında bir bilgiye rastlanılmadı. Ancak kalede görevli olan topçuların en önemli görevleri savaş esnasında savaşa iştirak etmek, diğer zamanlarda ise kaledeki topları atmak ve gerekli olduğu zaman nakliyat ile güvenliğe yardımcı olmaktır. Topçular mevaciblerini ise gümrük gelirlerinden almakta idiler. Diğer kapıkulu birliklerinde olduğu gibi mevaciblerindeki değişim sayılarındaki değişimle paraleldi. Topçu sayısı arttıkça üç aylık ulufelerinde düşüş görülürken, bu sayı azaldığı zamanlarda ise ulufelerinde artış görülmekteydi.

Görüldüğü üzere genel özellikleri ile açıklanan kapıkulu kuvvetleri, çalışma dönemimizden öncesini inceleyen çalışmalarla kıyaslandığında XVIII. yüzyılın ilk yarısında hem kuzeyde hem de doğudaki savaşlar nedeniyle şehrin coğrafi ve stratejik önemine binaen sayıca artırılırken başlarındaki amirlerle düzenli bir şekilde kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu birliklere gerek kuzey gerekse doğu ve Kafkaslardaki savaş alanlarında ihtiyaç duyulmuş, şehirdeki askerî kuvvet gerekliliği neticesinde ayrılan birliklerin yerine merkezden takviyeler yapılmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, bu birlikler hem şehrin güvenliğini sağlamada, hem seferlerde önemli noktalarda görev almada hem de sevkியatta hayati roller üstlenmekteydiler.

101. Kale ve Kale Kuvvetleri

Trabzon'un güvenliği doğal savunma hattından ziyade kale ile sağlanmaktaydı. Burada inşa edilen surların içi şehrin merkezini oluşturmaktadır. Mehmet Aşık ve Evliya Çelebi

⁹⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 52.

⁹⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 52.

Trabzon Kalesi ile ilgili benzer bilgileri sunarlar. Mehmet Aşık'a göre, şehrin iki suru ve müstahkem bir kalesi vardır. Surlardan birine Aşağı Hisar, diğerine Orta Hisar ve kaleye de Kule denmektedir.¹⁰⁰ Evliya Çelebi'ye göre ise; Boztepe'nin eteği ile deniz arasında büyük kale vardır. Trabzon kalesi olarak bilinen bu kale üç kısımdan oluşmaktadır. Aşağı Hisar, Orta Hisar ve Kule. Kule, Boztepe'ye dayandığı için diğerlerinden daha fazla tahkim olup, dağ tarafından hendekle çevrilidir. Asıl kale kısmı Kule'dir. Buranın içinde bir cami, muhafız koğuşları, mahzen, cephane ve erzak ambarları vardır. Kalenin kuzey duvarında Orta Hisar'a açılan bir kapısı mevcuttur. Bunun dışında kalenin başka bir çıkışı yoktur. Orta Hisar denilen yer uzunlamasına bir surdur. Yeni Cuma, Debbaghane, Zindan ve Aşağı Hisar olmak üzere dört kapısı vardır. Aşağı Hisar denilen yer ise, kare şeklinde olup, kuzey tarafındaki duvarı deniz kıyısındadır. Buranın da Zağanos, Sûthâ, Moloz ve Mumhane olmak üzere dört kapısı vardır.¹⁰¹ Her üç kalenin çevresi 7000 m, surların kalınlığı 2-4 m olarak büyük taşlarla inşa edilmiştir.¹⁰² Trabzon'un savunmasında tarih boyu önemli bir yere sahip olan kale, seferler esnasında da ikmal üssü olarak kullanılmış ve önemli derecede cephane depolanması yapılmıştır.¹⁰³

Kale kuvvetleri, yukarıda zikr ettiğimiz kapıkulu birlikleri haricinde Trabzon'da beşlüyan, azeban ve timar tasarruf eden diğer görevlilerden oluşmaktaydı. Üç kısımdan oluşan Trabzon kalesinin bütün askerî birliklerinin komutanı dizdardı. Beşlü ve azeban gibi birliklerin başında ağa denilen komutanları vardı. Kale ve şehrin muhafazası ile görevli olan kale birlikleri, sefer esnasında da nakliye ve askerî ihtiyacı karşılamakla görevli idi. Kale mevcudunun yoklaması 2-3 senede bir yapılmakta olup, yoklama defterlerinin bir nüshası da İstanbul'a gönderilmekteydi.¹⁰⁴ Yoklama emirlerinde diplomatik kurallar gereği başta en büyük adli görevli olan kadı ve kale dizdardı olmak üzere azeban ağası, kethüdayerler, ser-bölükleri vs. muhafız cemaatine gönderilirdi. Yoklama esnasında hiçbir askere iltimas gösterilmemesi istenmekteydi ve bu yüzden yerel yöneticilere bunun önüne geçmeleri için sıkı sıkıya tembih edilirdi. Araştırmalar sırasında kale kuvvetlerine ilişkin

¹⁰⁰ Öztürk, a.g.t., s. 29.

¹⁰¹ Zekeriyâ Kurşun ve diğerleri, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 1999, ss. 49-50.

Yücel Dağlı, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Trabzon", **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, 6-8 Kasım 1998 Trabzon, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, ss. 287-302.

¹⁰² Öztürk, a.g.t., s. 30.

¹⁰³ Öztürk, a.g.t., s. 30.

¹⁰⁴ **TSS**, No: 1867-53, s. 65 (25 Cemaziyelevvel 1115/ 3 Ekim 1703); Öztürk, a.g.t., s. 64.

bazı bilgiler tespit edilebilirdiyse de dağınık olan malzeme içerisinde beşlüler ve diğerlerinin sayıları tam olarak belirlenemedi.

Kalenin komutanı olan dizdar, kalenin en yetkili askerî idi. Dizdar, timar tasarruf etmesi karşılığında bu görevi yerine getirirdi. Görevinden uzaklaşacağı zaman yerine bir vekil bırakırdı.¹⁰⁵ Kale kuvvetlerine gelen emirler vs. işler dizdarın önderliğinde bir komuta zinciri halinde gerçekleştirilmekteydi. Merkezden beratla atanan dizdar, görevinde uzun süre kalabilmekteydi. Ayrıca dizdar, kalede bulunan kethüdalar, topçular, imam, müezzin, ser-bölük ve diğer muhafızların amiri idi.

Kapıkulu birlikleri haricinde dizdarın komutası altında olan kale askerlerinden en gözdesi beşlülerdi. XV. yüzyıl sonlarında serhad kulu ve yerli kulu olarak addedilen yerli halktan teşkil edilen beşlüler, Osmanlı ordusu eyalet kuvvetleri içerisinde yer alan kale kuvvetlerindendi. Günde beş akçe ulufe almalarından dolayı bu adla anılmaktaydılar. Bunların ulufeleri eyaletin maliyesinden karşılanmaktaydı. Ayrıca beşlülerin başında beşlü ağası unvanıyla bir ağa bulunuyordu.¹⁰⁶ Diğer askerî birlikler gibi beşlüler de şehrin güvenliğinde ve seferler için gerekli görülen yerlerde görev yapmaktaydılar. Beşlü ağasının yardımcısı kethüda, kâtip, bayraktar ve bölükbaşılardır. Güvenlik açısından kale-liman ilişkisi düşünülerek beşlü ağası tevcihatı ile gümrük mukataa emniyeti tevcihatı aynı kişiye verilmekteydi. Nitekim 1112 tarihli belgede Mustafa Ağa hem gümrük emini, hem de beşlüyan olarak tayin edilmişti.¹⁰⁷ Gümrük mukataa emniyeti ve beşlü ağası tevcihatları üç yıllığına verilmekteydi. Bu vazifeyi talep eden kişi ilk önce Divân-ı Hümayûn'a arzual sunup berat istemek zorundaydı. Eğer uygun bulunursa kendisine verilen beratın içerisinde; Trabzon iskele gümrüğü ve mukataası iltizamının toplamı, bunun içerisinde beşlülerin maaşları miktarı ve iskele gelirlerinden maaşı verilen diğer kimselerin maaşlarının toplamı da yer almaktaydı.¹⁰⁸

Beşlülerin sayısı 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar sabit kalmıştır.¹⁰⁹ 1737 tarihli bir hükümde sayılarının 200 olduğu ve masraflarının gümrük

¹⁰⁵ Öztürk, a.g.t., s. 65; 1138 (1725) tarihli bir belgede Akçaabat Nahiyesi Çanlariz? Köyü'nde 5000 akçe gedik timarıyla Trabzon Kalesi'nin dizdarı olan Seyyid İbrahim hacca gideceğinden yerine Ali'yi vekil olarak bırakmıştı.

¹⁰⁶ Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon'da Beşlü Taifesi (1648-1658)", **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, IX. Dizi – Sayı: 14a, C. II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 397.

¹⁰⁷ **TSS, No: 1866-52**, s. 68/1 (4 Rebiülahir 1112/18 Eylül 1700).

¹⁰⁸ İnan, a.g.m., s. 399.

¹⁰⁹ İnan, a.g.m., s. 398.

gelirlerinden karşılandığı bilgisine ulaşılmıştır.¹¹⁰ Beşlülerin sayısı 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar 200 kişi iken, 1742 tarihli bir belgeye göre fermanla beşinci bölükten yukarısı kaldırılmıştır.¹¹¹ Böylece 200 olan beşlülerin sayısı yarıya düşmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere beşlülerin sayısında düşme olurken mevaciblerinin gümrük gelirlerinden karşılanmasına devam edilmiştir.

Trabzon kalesinde mevcut bulunan ve kayıtlarda ismi zikredilen diğer yerli kulları da azeblerdir. Osmanlılar'da azebler yeniçeri ocağından önce kurulmuş ve hafif okçu birliği olarak orduya katılmıştır. Öncü kuvvet mahiyetinde savaşa katılan azebler, Türkler arasından ve belirli avarız haneleri karşılığında vilayetlerden kefilli olarak mahalle imamları ve kethüdalar tarafından toplanırlardı.¹¹²

Azebler, kale ve deniz azebleri olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı. Kara azebleri XVI. yüzyılın ortalarına doğru kale muhafazasında kullanılmaya başlanmış ve böylece maaşlı bir sınıf haline gelmiştir. Kale azeblerinin mevcudu kalelerin önemine göre değişmekte idi.¹¹³ Diğer birlikler gibi bölüklere ayrılan azebler de, her bölüğün bir reisi, odabaşı ve bayraktarı bulunmaktaydı.¹¹⁴ Bütün azeblerin idaresi de azeban ağası, katip ve çavuşun uhdesinde idi. Kaledeki azeblerin yönetimi ile ilgili bütün işlerden azeban ağası sorumlu idi. Bu işlerde onun en büyük yardımcısı azeban çavuşu idi. Azeban çavuşları da diğer azebanlar gibi timar karşılığı bu göreve getirilirdi. Kalelerin ve şehrin güvenlik işlerinin haricinde kayıkların reisliğini de yürüten azebler, ağaların arzı ve dizdarın ilamıyla tayin edilirdi.

102. Timarlı Sipahiler

Timar sistemi sayesinde meydana getirilen timarlı sipahiler, Osmanlı Devleti'nin en önemli askerî kuvvetini oluşturmaktaydı. Verilen timarlar sayesinde para harcamadan asker ihtiyacı sağlanıyordu.¹¹⁵ XVII. yüzyılda timar sisteminde başlayan bozulma askerî gücün zayıflamasına sebep olurken, timar sistemiyle yetiştirilen askerînin ve timarın

¹¹⁰ TSS, No: 1903-89, s. 160 (7 Zilkade 1149/ 9 Mart 1737).

¹¹¹ Aktaran: Öztürk, a.g.t., s. 67.

¹¹² İdris Bostan, "Azeb", **İslam Ansiklopedisi**, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 312.

¹¹³ Bostan, a.g.m., s. 312.

¹¹⁴ Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Azeb", **İslam Aansiklopedisi**, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967, ss. 81-83; İdris Bostan, a.g.m., ss. 312-313.

¹¹⁵ Timar hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Timar", **İslam Ansiklopedisi**, C. XII/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1974, ss. 286-333.

sayılarında da eksilmeye neden olacaktır.¹¹⁶ Buna karşılık kapıkulu ve valilerin kapı halklarını teşkil eden sekban ve sarıçalarda artış olmuştur.¹¹⁷ Araştırmalar esnasında tımarlı sipahilerin sayıları tam olarak tespit edilememekle birlikte mevcut olanlarda daha çok mahlûl olan tımarların tevcihine yöneliktir. Özellikle çalışmamızın ilk yıllarına ait tımar sayısı hakkında tam bir sayı elde edemedik. Yalnız konumuza yakın olan çalışmalardan 1722–1737 tarihleri arasında Trabzon’da 186 tımar 42 zaim olmak üzere toplam 228 tımar sahibi tespit edilmiştir.¹¹⁸

Devletin asker ihtiyacı, kendilerine tımar verilmek suretiyle çoğunlukla halk arasından karşılanmaktaydı. Verilen tımarlar sayesinde bunlar, hem iç güvenlik vazife görürler hem de sefer zamanında tam teşekküllü sefere iştirak ederlerdi.¹¹⁹ Tımarın azlığına ve çokluğuna göre topladığı öşürler karşılığında tam teşekküllü cebelü yetiştiren sipahi, bu süvarilerle birlikte sefere iştirak ederdi.¹²⁰ Bu açıdan Trabzon’da olan tımarlı sipahiler hem şehrin güvenliğinde, hem de seferlere iştirak noktasında önemli görevler üstlenmekteydiler. Belgelerde, şahıslara alaybeyinin bayrağı altında sefere katılmak (sefer eşmek) şartıyla tımar verildiği görülmektedir. Bu şekilde arazinin boş kalmasının önüne geçilirken, seferler için tam teşekküllü cebelüler elde ediliyordu. Bunun haricinde tımarlı sipahiler buldukları yerin güvenliğinden sorumlu kişiler olarak bölgedeki asayiş bozan olayların takipçileri durumundadırlar.

Seferlere iştirak noktasında alaybeylerinin bayrağı altında sefere gitmeleri istenmektedir. Alaybeyleri sipahilerle kendi sancak beylerinin, onlar da beylerbeyinin idaresi altında sefere giderlerdi. Alaybeyler sipahilerin çeribaşı ve çavuşlarıyla birlikte tümünün komutanı idi. Askerî yönde tımarın bütün işlerini bunlar yürütürlerdi. Nitekim 1710 tarihli belgede Trabzon Alaybeyi’nden bayrağı altındaki bütün tımarlı sipahilerle Trabzon Valisi’nin bayrağı altında toplanması ve meşru olan Rus Seferine iştirak etmesi istenmektedir.¹²¹ Yine 1711 senesinde Trabzon’da bulunan tımar ve zeamet sahipleri daha önce ödemiş oldukları vergiyi bu seneye mahsus olmak üzere ödemeyecekti. Bunun yanında ise yetiştirmiş oldukları askerlerle birlikte Trabzon beylerbeyinin bayrağı altında

¹¹⁶ Mustafa Oflaz, “Osmanlı Dirlik Sistemi”, **Türkler**, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 700.

¹¹⁷ Öztürk, a.g.t., s. 56.

¹¹⁸ Aktaran: Öztürk, a.g.t., s. 56.

¹¹⁹ Nevin Genç, “Osmanlı Klasik Döneminde Tımarlı Sipahinin Yönetimdeki Yeri”, **Askerî Tarih Bülteni**, Sayı: 27, ATASE Yayınları, (Ağustos 1989), s. 5.

¹²⁰ Feridun Emecen, “Cebelü”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 188–189.

¹²¹ **TŞS**, No: 1871–57/2, s. 72/2-3 (2 Zilkade 1122/23 Aralık 1710).

sefere iştirak edeceklerdi.¹²² Alaybeyleri kanuna aykırı işleri olmadığı müddetçe görevlerinde kalırlardı. Osmanlıda haksız yere tayin edilenlere karşı alaybeyleri korunurdu. Nitekim 1704 tarihli bir belgeye göre, Mustafa adlı şahıs İstanbul'a giderek arzuhal vermiş ve üzerinde olan Trabzon Alaybeyliği müftünün çukadarı olan diğer Mustafa'ya Erzurum Valisi tarafından verildiğini belirterek görevinin kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine diğer Mustafa'nın alaybeyliğinden alınması ve ismi geçen Mustafa'ya görevi geri verilmesi istenirken, diğer Mustafa'nın müdahalesinin önüne geçilmesi istenmiştir.¹²³

Sefer için zaim ve timarlıları bayrak altında toplamayanlar ve görevlerini yerine getirmeyen alaybeyleri azledilip yerine başkası tayin edilirdi.¹²⁴ Seferlerde şehit düşen alaybeylerinin yerine askerî dağılmaması için hemen bir şahıs tayin edilirdi. Nitekim Özi Kalesi muharebesi esnasında 1737 yılında şehit düşen alaybeyinin yerine Ali tayin edilerek, emrindeki askerlerle birlikte Kırım Adası'nda Kefe Seraskerî olan Vezir Mehmet Paşa'nın hizmetine girmesi emredilmişti.¹²⁵ Valilerin veya diğer askerî kuvvetlerin şehirde olup olmamasına bakılmaksızın merkezden gelen emirler bazen alaybeylerini de muhatap almaktaydı. 1710 tarihinde Trabzon Alaybeyi'ne Rusya'nın Müslüman halka yaptığı baskılar sonucunda Osmanlı Devleti'nin Rusya üzerine sefer açmasının sebepleri izah edilerek kendisinden bu sefer için bayrağı altında bulunan bütün timarlı sipahilerin bütün ihtiyaçlarını karşılaması ve bunları bahara kadar hazır ederek, baharda Trabzon Valisi olan Giritli Yusuf Paşa ile Kırım'a geçmesi istenmişti.¹²⁶

Sefer zamanı sefere çağrılan timarlı sipahiler yapılan yoklama esnasında sefere iştirak etmemişlerse ellerinden timarları alınarak başkasına sefer eşmek şartı ile verilmekteydi. Örneğin Trabzon Sancağı'nın Of Nahiyesine bağlı bir köyde 2415 akçe timara sahip olan Ömer adlı şahıs Gürcistan seferine memur olması halinde alaybeyinin bayrağı altında toplanmamıştı. Bunun üzerine timarı elinden alınarak sefere katılmak şartıyla Hasan adlı şahsa tevcih edilmiştir.¹²⁷ Seferler öncesi ve sonrası, hatta sefer sırasında timarlar yoklanmakta, vefat veya başka bir nedenle olmayanların yerine uygun görülen kişilere

¹²² TŞS, No: 1871-57/2, s. 72/2 (9 Safer 1123/ 29 Mart 1711).

¹²³ TŞS, No: 1867-54, s. 71/1 (Evasıt-ı Şevval 1115/21 Şubat 1704).

¹²⁴ Öztürk, a.g.t., s. 57.

¹²⁵ Aktaran: Öztürk, a.g.t., s. 57.

¹²⁶ TŞS, No: 1871-57/2, s. 72/2 (2 Zilkade 1122/ 23 Aralık 1710).

¹²⁷ TŞS, No: 1867-53, s. 64/1 (15 Rebiulahir 1115/28 Ağustos 1703).

sefere katılmak şartıyla tevcihler yapılmaktadır.¹²⁸ Ayrıca sefer esnasında bütün ihtiyaçları alaybeyleri önderliğinde en önemli kaynakları olan kendi timarlarının mahsulâtından karşılanırdı.

Kanunî dönemine kadar merkezden yapılan timar tevcihleri, bu dönemden sonra küçük timarlar hariç sadece büyük timarlar için geçerli bir uygulama niteliği kazanacaktır. Eyalet valilerine verilen küçük timarları tevcih yetkisi ile valinin timarlı sipahiler üzerindeki otoritesinin artmasını da sağlamıştır. Ayrıca valiler eyaletlerdeki büyük timarları merkeze tezkere ile teklif ederdi. Neticede valinin teklifi üzerine merkez tarafından büyük timarlar tevcih edilirdi. Ayrıca valinin beratı ile tevcih ettiği timarlara tezkeresiz timar denmekteydi. Gerekli gördüğü zaman bu timarı geri alabilmekte ve başkasına verebilmekteydi.¹²⁹ Seferlerde veya barış zamanlarında vefat edenlerin timarları belirli kurallar içerisinde titizlikle dağıtılırdı. Timar sahibi hayatta iken çocuğunun timar sahibi olması bu sistemin gereği olarak düşünülemez. Lakin babasının vefatının ardından ilk önce erkek evlatlarına timar tevcih edilmekteydi. Eğer çocukları yoksa kardeşlerine, onların olmaması halinde de yakın akrabalarına timar tevcih edilirdi.¹³⁰ Timarın verilebileceği hiçbir akraba yoksa o zaman hak sahibi olana tevcih edilirdi.¹³¹ Nitekim 1703 tarihli bir belgede Of kazasına bağlı bir köyde vefat eden Ömer'in timarı sefer eşmek şartı ile aynı yerde bulunan Süleyman'a tevcih edilmiştir.¹³² Bazen de bu şeklide ölenlerin timarına varisleri olmasına rağmen hariçten el konulmaktadır. Ancak devlet tarafından yapılan incelemelerde timarın gerçek sahibi mağdur edilmeden tevcihat tekrar sahibine yapılmaktadır. Aralık 1710 senesinde, Akçaabat nahiyesine bağlı Lefga köyde 13433 akçelik timara sahip olan Mehmed'in vefatından sonra Trabzon alaybeyisi İbrahim tarafından vefat eden kişi ile bağlantısı olmayan Mehmed'e vermişti. Timarın hak sahibi olan Hacı Mehmed, hakkı olan timarın kendisine verilmesini talep edecektir.¹³³

¹²⁸ TŞS, No: 1867-53, s. 65/2 (11 Cemazeyilevvel 1115/22 Eylül 1703); Aktaran: Öztürk, a.g.t., s. 58; 1151-1153 (1738-1740), senelerinde kuzey seferlerinden ötürü üç defa ard arda yoklamalar yapılmış ve yoklamalarda olmayanların timarlarının bir başkasına verilmesi emredilmişti.

¹²⁹ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", **Türkler**, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 906.

¹³⁰ TŞS, No: 1903-89, s. 137 (Evahir-i Rebiulahir 1150/27 Ağustos 1737).

¹³¹ Acun, a.g.m., s. 906.

¹³² TŞS, No: 1867-53, s. 79/4 (11 Cemaziyelevvel 1115/ 23 Eylül 1703).

¹³³ TŞS, No: 1871-57/2, s. 72/4 (2 Zilkade 1122/ 23 Aralık 1710); Aktaran: Öztürk, a.g.t., s. 62; "Eski Şikayet Defteri, No: 161, s. 249" (Evail-i Şaban 1152/5 Kasım 1739); Ayrıca 1702 yılında Trabzon'un Eksottha mahallesinde oturan Mehmed Ağa'nın İstanbul'da vefatının üzerine timarını çocukları olmasına rağmen üzerine berat ettiren Abdullah Ağa'ya Mehmed Ağa'nın oğlu ve kızının dava açması üzerine yapılan araştırmada timarın gerçek sahipleri olan Mehmed Ağa'nın çocuklarına timarları tekrar tevcih edilmiştir.

Görüldüğü üzere, Trabzon'da bulunan tımarlı sipahiler, seferlerde çeşitli yerlerde görevleri üstlenmenin yanı sıra, barış dönemlerinde ve herhangi bir tehlikenin hissedildiği anlarda Trabzon'un savunması için kalede önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Ancak devletin genelinde giderek zorlaşan ekonomik şartlara bağlı olarak tımar sisteminde görülen bozukluklar Trabzon'a da yansımacaktır. Genellikle tımar gelirlerinin düşmesi, sürekli savaflara iştirak etmeleri tımarlı sipahilerde sefere katılmama yönünde istek uyandıracaktır. Bu şekilde Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi Trabzon'da da sefere gitmemek için tımarını terk edenler ortaya çıkacaktır. Çünkü arazinin verimlerinde büyük randımsızlık görülecektir.¹³⁴ Bazen verimsiz olan iki veya daha fazla tımar birleştirilerek tek tımar haline getirilmiştir. Nitekim 1737'de Of Nahiyesi'nde Kırnata isimli köyde Özi muhafazasında şehit olan Mehmed ve Yakup'un tımarları verimsizliği nedeniyle birleştirilerek 27.814 akçe zeamet olarak Seyyid Halil'e tevcih edildi.¹³⁵

103. Güvenliği Sağlayan Diğer Unsurlar

Osmanlı Devletinde sosyal güvenliği sağlayanlar sadece askerî yani örfi yöneticiler değildi. Örfi yöneticilerin haricinde hem şer'i hem de örfi yönetimde söz sahibi olan unsurları da unutmamak gerekir. Nitekim bu unsurlar devlet mekanizmasında bir çark görevi yaptıkları için birbirinden bağımsız hareket ettikleri düşünülemez. Yakalanan suçlunun veya herhangi bir usulsüzlük sonucu mağdur duruma düşen kişinin hakkını arayacağı merkezin başında adli görevi ile ehli şer' taifesinin başında gelen kadı, ilk akla gelen olacaktır. Kadıların hem adlî hem de idarî yetkileri onun taşrada önemini bir kat daha artırmaktadır.

Kadı, Arapça'da kazâ kökünden ism-i fâil olan kâdı, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder.¹³⁶ Kadı toplum fertleri arasında meydana gelen antlaşmazlıkların hukuki çözümleyicisidir. Kadılık ise; İslam ortaçağlarında ortaya çıkan bir müessesedir. Bu durum, kadı'nın sosyal idarî fonksiyonlarının, geleneksel toplum sistemi içinde değerlendirmesi yapılmadığından; kurumun kolaylıkla salt islamî bir

¹³⁴ Öztürk, a.g.t., s. 63.

¹³⁵ Öztürk, a.g.t., s. 63.

¹³⁶ Fahrettin Atar, "Kadı", **İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 66.

müessese olarak ele alınıp incelenmesine sebep olmuştur.¹³⁷ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar bu görevlerini ifa edeceklerdir. Osmanlı Devleti'nde beylik döneminden itibaren fethedilen yerlere idarî görevler için subaşı adlı görevler için kadı tayin edilmesi bir gelenektir. Ayrıca Osmanlı kadısı İslam devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir.¹³⁸ Osmanlı'da memuriyeti, kendinden önceki meslektaşlarına oranla daha geniş yetkilerle donatılmıştı. Tahsili, mesleğe geçişi ve terfii itibarıyla da gelişmiş bir hiyerarşiye ve kurallar bütününe tabidir.¹³⁹ Bu nedenle adliye kurumu Osmanlı Devleti'nde, klasik İslam devletlerine oranla daha gelişmiş bir sisteme sahip olmasının yanında kadılık da başlı başına bir meslek olarak görülmekteydi.¹⁴⁰ Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı üç kategoriye ayrılmaktaydı. Müderrisler eğitim, müftüler fetva ve kadılar da yargı görevlerini yerine getirmekteydiler.

Osmanlı Devleti'nde kadının tayini belirli bir tahsil ve hiyerarşik düzene dayandığı için klasik İslam devletlerinde kadılardan aranan şartlar Osmanlı döneminde de kadılardan aranmaktaydı. Bu şartlar haricinde kadıların eğitimi çok önemlidir. Kadıların eğitimleri bittikten sonra kadılık görevi için başvuru yapabilirlerdi. Önce bir kadı mahkemesinde staj görürlerdi. Adaylar bir seçimle, büyük kadıların yanında en az beşer kişi olmak üzere staja gönderilirlerdi. Mevleviyet payesi bulunan bu kadıların yanında üç beş yıl çalıştıktan sonra İstanbul'a gelerek bir sene de burada asistanlık görevini yürütürlerdi. Ancak bundan sonra alt kademedeki kazalardan birine kadı olarak tayin olabiliyorlardı.¹⁴¹

Kadılar padişah beratı ile tayin edilebilirdi. İlmiye mensuplarının tayin, azl ve nakilleri Anadolu ve Rumeli Kadıaskerleri Dairesi tarafından yapılmaktaydı. Kadıların tayin edilebilmesi için bu dairelerden birine kayıtlı olması gerekiyordu. Bu dairelerde ruzname denilen deftere meslekî terfi ve özlük hakları ile ilgili bilgiler kayıt edilirdi. Şayet bu deftere kayıtlı değilse elindeki berat geçersiz kabul olur ve iptal edilirdi.¹⁴²

Osmanlı Devleti'nde kadıların görev süreleri kısa tutulmuştur. Bunun sebebi olarak mahalli halk ile yakınlaşmalarının önüne geçilmesi düşüncesi ile hiyerarşide meydana

¹³⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXX, s. 117.

¹³⁸ Abdülkadir Özcan, "Kadı", **İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 347-349.

¹³⁹ Özcan, a.g.m., s. 69.

¹⁴⁰ Ortaylı, a.g.m., s. 120.

¹⁴¹ Ortaylı, a.g.m., s. 121.

¹⁴² Ortaylı, a.g.m., s. 121.

gelmesi olası olan tıkanıklıkları önleme isteği olsa gerektir.¹⁴³ Büyük kadılıklarda görev süresi bir yıl iken küçük kadılıklarda ise iki yıldır. Gerektiğinde bu süre uzatılabilir ve kadının görevine son verilebilirdi.¹⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde kadı'nın sorumluluklarını adli ve idarî olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz.

Kadıların yaptığı görevler arasında önemi bakımından hiç şüphesiz hâkim olarak yaptıkları yargı görevi ilk sırayı alır. Kadılar şer'i davalara bakmakla hükümlü idiler. Bunlar genelde; vakıfların kurulması ve senetlerin tanzimi, köle azadı, vasiyetnamelerin düzenlenmesi, terekenin taksimi, alım satım, kira, vekâlet, rehin, nikâh akitleri ve boşanma gibi davalar kadılar tarafından yürütülmekteydi. Bunun haricinde kadılar, görevleri esnasında sadece şer'i davalara değil onun yanında örfî davalara da bakarlardı. Osmanlı Devleti'nde örfî davalara bakmakla görevli bulunan özel bir mahkeme hiçbir zaman mevcut olmamıştır.¹⁴⁵ Bu uygulamanın Osmanlı öncesi Türk-İslam devletlerinin uygulamalarına uygun düştüğü söylenebilir.¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde kadıların yetki ve sorumluluğu hukuk ve ceza davalarını içine almaktadır. Kadıların tuttuğu şer'îye sicil defterlerinde bunların ikisine de rastlamak mümkündür. Yalnız askerî devlet memurlarının davalarına kazaskerler bakmakta idi.

Kadıların adli görevlerinin haricinde idarî görevleri de vardı. Seferler esnasında geçilecek yol, köprü, çeşmelerin tamiri ve erzak temini gibi işlerin kontrolçüsü ve takipçisi kadı idi. Yangın ve zelzele zamanlarında, ordu sevkiyatı, donanma inşası gibi olağan üstü gerekli olan işçilerin teminini de kadılar sağlardı. Avarız vergilerinin toplanması görevini de kadılar yürütmekteydi. Örneğin 1712 senesinde Trabzon sancağına bağlı kazaların 452 avarız haneleri olup, bu avarız hanelerinin her birinden 400'er akçe alınması ve istenilenin haricine çıkılmaması Trabzon kadısından talep edilmekteydi.¹⁴⁷

Kadı'nın şehrin idaresinde asayişten sorumlu olması onun ne kadar geniş bir yetki alanına sahip olduğunu gösterir. Şehrin kalesinin muhafazasındaki kale dizdarları ve dizdarbaşı, o bölge sancakbeyi ve beylerbeyinden çok kadı'nın sorumluluğu ve yönetimi

¹⁴³ Ortaylı, a.g.m., s. 122.

¹⁴⁴ İpşirli, a.g.m., s. 265.

¹⁴⁵ M. Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II., IRCICA Yayınları, İstanbul 1999, s. 394.

¹⁴⁶ Aydın, a.g.m., s. 394.

¹⁴⁷ **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 74/5-6 (1 Zilhicce 1123/ 10 Ocak 1712); **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 75/1 (7 Zilhicce 1122/ 12 Ocak 1711); Trabzon ve Gönve sancaklarındaki vergilerin toplanmasına dair.

altında idi.¹⁴⁸ Bilhassa kaledeki görevlilerin yaptıkları işleri kadılar takip etmekteydi. Mesela, dizdarın kalenin tamiri ve düzenine dikkat edip etmediğini, kale muhafızının görevini yerine getirip getirmediğini kadı denetlerdi. Ayrıca kadılar kale ve şehirlerin muhafazası için olur olmaz yerlere ev ve dükkân yapılmaması, kalenin imarı ve savunma nizamının gözetilmesi gibi hususlarla da ilgilenmekteydi.¹⁴⁹ Ayrıca kadılar yanlarında aseslerle birlikte çarşı ve pazarları denetlemekteydiler.

Osmanlı Devleti'nde kadılar sadece adlî görevleri ile kalmamışlar bunların haricinde idarî görevleri ile de ön plana çıkmışlardır. Nitekim bulunduğu yerleşim yerinde suçlu bir insanın mahkemesini görüyor veya onu daha üst bir mahkeme olan Divân-ı Hümayûn'a havale ediyordu. Sadece suçluyu mahkeme etmekle kalmıyor aynı zamanda da toplumun huzurunu bozanların hak ettikleri cezaları vererek şehrin güvenliğinin sağlanmasına da katkıda bulunuyordu. Bu nedenden merkez tarafından gönderilen emirlerin çoğunda kadı'nın ismi geçmektedir. Bazıları direk olarak beylerbeyine yazılsa da beylerbeyinden sonra eyalet kadısı ve yerine göre kazaların kadıları da zikredilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan sonra güvenlik hususunda âyânlar da önemli bir yere sahiptir. XVI. yüzyılla birlikte Osmanlı toprak sisteminin bozulma sinyalleri, çözümlenin açtığı kapılardan merkeze peşin vergi ödemek suretiyle vergi toplama işini üstlenen mültezimlerin, görev yerlerine gelmeyen yüksek memurların 'has'larını sağlama işini üstlenen mütesellimlerin ve benzeri kurumlaşmaların geçtiği, büyük mülk ve servetleriyle devletin geleneksel merkezi karakterini sarsan bir yerel güçler gerçeği oluştu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Orta Avrupa'da uzun süren savaşlar döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinde âyân büyük bir güç olarak ortaya çıktı. Özellikle de Anadolu ve Balkanlardaki eyaletlerde etkili olan âyânlar, genellikle kasabalardaki zenginler, tüccarlar ve zanaatkârlar gibi etkili kişilerden oluşuyorlardı. Âyân, bulunduğu kazada merkezi hükümet ve yerel halk arasında çok önemli rol oynuyordu.¹⁵⁰

Bu dönemlerde mali, askerî ve idarî kanunlar İmparatorluğun eyaletlerinde âyânların ortaya çıkışına zemin hazırlamışlardır. Âyân sınıfında asıl önemli ölçüt, bölgesel, idarî ve

¹⁴⁸ Özcan, a.g.m., s. 72.

¹⁴⁹ Özcan, a.g.m., s. 72.

¹⁵⁰ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, ss.14–27; İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlimi Teşkilatı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1984, ss. 161–214.

askerî unvanların kapsamından ziyade zenginlikti. Çünkü zengin bir vatandaş için sosyal pozisyonunu güçlendirecek unvanlar almak zor değildi.

Osmanlı belgelerine göre her kazada temsilci olarak bir âyân bulunurdu. Bu âyân XVII. yüzyılın son çeyreğinde yerel sınıflarca seçiliyordu. Bu seçim âyânı, diğer gruplardan ayırıyordu. Seçilen âyân, baş âyân, reis-i âyân ve aynü'l âyân gibi terimlerle ifade edilirdi. Bu terimler âyân başı veya şef ile sık sık aynı anlamda kullanılmıştır.

Âyân, ilk zamanlarda avarız vergisinin toplanması, paylaşılması ve kazadan teslim edilmesi için seçilirdi.¹⁵¹ Asker ve mal tedarik etmek için mecburi olarak toplanan avarız vergilerini, bazen bölgedeki zengin bir âyân bölge halkı adına önceden öderdi. Bu durumda halk üzerinde otorite elde etmiş oluyordu. Buna ek olarak da bir âyân, bölgedeki haydutlukları azaltmak için “başbeg” olarak atanırdı. Askerî kaynaklarıyla, deneyimiyle ve sermayesiyle bir âyân, merkezi otoritenin yerel bir aracı ve yerel toplumun lideriydi. Ayrıca âyân bölgenin güvenliği hususunda da görevli idi. Bölgesinde türeyen eşkıyanın takibi ve yakalanması işiyle de görevlendirilmekteydi. Bu şekilde sadece vergileri toplamak erzak ve mühimmat sevkiyatında yardımcı olmaktan başka görevleri de üstlenmiş bulunuyorlardı.¹⁵² Âyânlık o derece etkiliydi ki, kazalarda bu görevi elde etmek için XVII. ve XVIII. yüzyıllarda âyânlar arasında şiddetli mücadeleler olmuştu.¹⁵³ XIX. yüzyılın ilk yarısında, âyânın “derebeyi” veya “mütegallibe” gibi isimlerle adlandırıldığı biliniyor. Hıristiyan âyânı olan “kocabaş”lar da kendi hâkimiyet alanlarında benzer yetkilere sahiptiler.

Âyânlar, XVII. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar üstünlüklerini kademeli olarak kazanmışlardır. Bunun nedeni İmparatorluğun doğuda İran ve batıda Avusturya ile yaptığı uzun savaşlar döneminde, vergi ve toprak sistemindeki olumsuz değişimlerdi. Osmanlı savaşlarda çok sayıda tımarlı sipahi ve askerîni kaybetti. Oluşan yeni şartlar, âyânlara eyaletlerde toprak ağası olma imkânını verdi, bu durum konumlarını güçlendirmelerini sağladı. Âyân vergi toplayarak veya toprağı kiralayarak tımarlı sipahinin yerini aldı. Dahası iltizam vergisi adında, devletin topraklarında güç ve servet kazandı. Daha geniş topraklara devlet tarafından tımarlı sipahi tayinine son verilince

¹⁵¹ Halil İnalçık, “Centralization and Decentralization in Otoman Administration”, **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, London 1977, ss. 27–52.

¹⁵² Özcan Mert, “Âyân”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1981, s. 196.

¹⁵³ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, **Belleten**, C. XLII, Sayı: 168, Türk Tarih Kurumu, (Ankara 1978), ss. 667–723.

de, bu topraklar bölgenin önde gelenlerine kiralanmaya başlandı.¹⁵⁴ Bu kiralama olayı, devletin sahibi olduğu çiftliklerin el değiştirmesine neden olmuştu. XVII. yüzyılın başlarında idarî otoritenin kaybı ile zengin ve etkili kişiler devletin arazisini kendi mülkleri haline dönüştürdüler. Bu topraklarda köylülerin haklarını sahiplenerek alan âyânlar, buraları kendi özel malikâneleri haline getirdiler. 1808'e gelindiğinde âyânlar devletin karşısında büyük bir güç olarak bulunuyorlardı.

Dönemimizle ilgili arşiv belgelerinin birçoğunda âyân unvanı geçmesine rağmen Trabzon'daki âyânların ismi zikredilmemektedir. Lakin belgelerin niteliğine göre, Trabzon'daki âyânların şehrin güvenliğinde önemli bir yere sahip oldukları görülür. Çünkü âyânlar sayıları azımsanmayacak derecede asker beslemekteydiler. Bu yüzden buldukları yerdeki güvenlik meselelerine birinci elden kendileri müdahale etmekteydiler.

¹⁵⁴ Kemal Karpat, "The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Otoman Empire", **Beginnings of the Modernization in the Middle East**, Chicago 1968, ss. 69–90.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÜVENLİĞİ BOZUCU FAALİYETLER

XV. yüzyılda devletin genelinde artmaya başlayan sosyal güvenlik sorunları, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik bozulmanın da etkisiyle önü alınamaz bir hale gelmiştir. Uzun süren savaşlar ve bu savaşların bazılarında alınan yenilgiler, dirlik sahiplerinin savaşlara katılmaması, halka sefer masrafları olarak ağır vergilerin yüklenmesi toplumsal huzuru bozmuştur. Toplumsal huzuru tehdit eden diğer bir unsur da eşkıyalık faaliyetleri oluşturmaktadır. Eşkıyalık faaliyetlerini sadece devlet unsuru haricindeki bir kişinin, şahsî veya aşiretlerin yaptıkları eşkıyalık faaliyetleri olarak ayırmak yeterli olmaz. Çünkü savaş yıllarının doğurduğu otorite boşluğundan yararlanmak isteyen bazı devlet görevlileri de bu fırsatı değerlendirmek isteyebilir. Bunlar keselerini doldurmak için mazlum halka baskı ve şiddet uygulama yoluna gidebilirler. Bu gibi şahısların eşkıya olarak adlandırdığımız toplum huzurunu ve güvenliğini bozan adalet kaçkınlarından hiçbir farkları olmadıklarının yegâne kanıtını oluştursa gerektir.

20-Eşkıyalık Tabirinin Kapsamı

Sosyal tarih çalışmaları içerisinde yer alan eşkıyalık çalışmalarında son yıllarda artış görülmele birlikte bu çalışmalarda eşkıyalığın fiili olarak bütün toplumlarda önemli oranda benzerlikler taşımasının yanı sıra farklı dillerde kullanılan anlamları da birbirine yakındır. “Eşkıya” Arapça “şaki” kelimesinin çoğulu olarak dilimizde yer almakta olup; bahtsız, kendi halinde olmayan (fenâ hareketli), haylaz, habis, haydut ve yol kesen anlamlarını içerisinde barındırmaktadır.¹⁵⁵ Bu anlamları bütün lügat ve ansiklopedilerde benzerdir.¹⁵⁶ Eşkıyalığın bu genel anlamı dışında yapılan eylemin şekliyle ilgili olarak özel adlandırılmalara da tabi tutulmaktadır. Yol kesmekle tanınan eşkıyalar; “kutât-i tarîk”,

¹⁵⁵ Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 463.

¹⁵⁶ Muallim Naci, **Lügat-Naci**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s. 77; Şemsettin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Alfa Yayınları, İstanbul 1998, s. 765; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2002, s. 238, 977; **Meydan Larousse Büyük Ansiklopedik Lügat**, C. IV, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul 1973, s. 273.

“haydut” veya “türedi kutta-î tarik” diye adlandırılırken pek adı duyulmamış eşkıyalardan; “türedi eşkıyası”, “haramizâde”¹⁵⁷, “erazil” ve “hırabe”¹⁵⁸ gibi sıfatlar da kullanılmaktadır.¹⁵⁹

Herhangi bir zümreye bağlı eşkıyalar mensup oldukları topluluğun ismiyle tarif edilmektedir. Eşkıyalar aşiret, cemaat adıyla adlandırılmanın yanında “ekrad eşkıyası”, “Türkmen eşkıyası” gibi etnik isimlendirmeler yaygın şekilde kullanılmaktadır. Hatta iskân firarilerinden iskân bölgesine göre “Rakka parekendesı eşkıyası”, “Kıbrıs parekendesı eşkıyası” şeklinde söz edilmektedir. Askerî zümrelerden eşkıyalık yapanlar da, “levandât eşkıyası”¹⁶⁰, “saruca-sekban eşkıyası”, vs. bağlı olduğu sınıfın ismiyle adlandırılmaktadır.¹⁶¹

Eşkıyalık en kapsamlı anlamıyla kanun dışı bütün hareketleri ihtiva ettiği gibi adli bakımdan tasnif edilmesi ve sınırlandırılması gerekmektedir. Tarihçiler sosyal olay olarak kanun dışı hareketleri, genel anlamıyla eşkıyalık olarak kabul etseler de, bu hukukî açıdan etik değildir. Bu noktada önemli olan husus, eşkıyalık fiilinin uygulanan cezalar bakımından tasnifinden ziyade, zulüm suçuyla ayrı şekilde tartışılmalıdır. Çünkü teorik olarak eşkıyalık reâyânın işlediği suçlar için söz konusuysen, resmî görevlilerin kanun dışı davranışları zulüm olarak değerlendirilmektedir.¹⁶² İnsanların birbirlerine egemen olmak için geliştirdikleri yöntemler bireysel veya ortaklaşa çektirilen ıstırap, zulümler iktidarların bireyleri gözetim ve denetim altında tutma arzusu altında oluşturdukları baskılardır.

1944 yılında basılan Türk Hukuk Lûgatı’nda eşkıyalığın tarifi bizim öngörümüzü kabul etmektedir. Buna göre eşkıyalık, “mal zapt ve gasp etmek, öç almak, suikastta bulunmak veya memleketin iç emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleleri basarak yahut tahrip ederek, adam öldürerek, yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf veya mahpus iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet veya asayışı münferiden veya toplu olarak tehdit ve ihlâl etmektir.”¹⁶³ Eşkıyalığın bu tanımı Osmanlılar içerisinde görülen eşkıyalık

¹⁵⁷ TŞS, No: 1905–91, s. 36/4 (Gurre-i Ramazan 1152/2 Aralık 1739).

¹⁵⁸ Mustafa Avcı, Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004, ss. 26–28.

¹⁵⁹ Bayrak, a.g.t., s. 13.

¹⁶⁰ Bkz. Mustafa Cezar, “Kara Levendleri”, VI. Türk Tarih Kongresi, TTK Yayınları IX. Seri, Ankara 1967, s. 474; TŞS, No: 1905–91, s. 51/ 3(Gurre-i Muharrem 1153/29 Mart 1740).

¹⁶¹ Bayrak, a.g.t., s. 13.

¹⁶² Bayrak, a.g.t., s. 14; Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayûn Şikayet Defteri (A.DVNS.ŞKT.d), No: 035, s. 275/ 1124, (Evasıt-ı Safer 1114/11 Temmuz 1702).

¹⁶³ Türk Hukuk Kurumu, Türk Hukuk Lûgatı, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara 1944, s. 132–133.

faaliyetleriyle de uygunluk arz etmektedir. Resmî nüfuz ve yetkisini kullanarak işlenen zulüm suçunu içermemektedir. İncelemiş olduğumuz resmî görevlilerle ilgili şikâyet ve hükümler genel olarak yerleşim yerlerine yapılan baskınlar sonucunda reayaya “zulüm”, “düşmanlık sergileme” suçlarının ifa edildiği görülmektedir.¹⁶⁴

İslam’da genel olarak yapılan eşkıyalığın tarifinde ise bunların sınırlarının çizilmiş olduğu görülmektedir. Kamu düzeninin, emniyetin ve asayişin sağlanması, kişilerin mal ve canlarının, seyahat özgürlüklerinin korunması İslam’ın temel amaçları arasında yer aldığından eşkıyalık suçu dinen büyük günahlar, hukuken de büyük suçlar arasında sayılmış, bu suç ve uygulanacak cezaî müeyyideleri konusunda Kur’an ve sünnette özel hükümler ve açıklamalar yer almıştır.¹⁶⁵ Mesela: “Allah ve Resulü’ne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası öldürülmeleri ya da asılmaları veya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvanlığıdır. Ahrette ise onlar için büyük bir azap vardır”.¹⁶⁶

“Öte yandan ünlü tarihçi Eric Hobsbawm’a göre eşkıyalık, “...yasalara ters düşüp, saldırıp zor kullanarak soygun yapan bir çeteye dahil herhangi bir kimse hayduttur” şeklinde belirtilmesi yanında ekonomistlere göre “eşkıyalık kapitalizm öncesi üretim ve sınıf ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir direnme ve muhalefet hareketi”, toplum bilimcilere göre de “kırsal kesimdeki sınıf kavgasının en keskin biçimlerinden biri ya da bir toplumsal protesto olayı, bir patlama” olarak nitelendirilir.”¹⁶⁷ Fakat Trabzon ile ilgili incelemiş olduğumuz birçok olayda bu ayrımı yapmak mümkün değildir. Bir resmî görevlinin davranış ve işlediği suçların eşkıyalardan farksız oluşu bu karışıklığı ortaya koymaktadır. Mesela 1703 senesinde Trabzon beylerbeyinin mübaşirleri Akçaabat Nahiyesi’ne bağlı her köyden çayır hizmeti olarak vergi haricinde 15 ile 25 arasında fazla akçe almakta ve vermeyen reayaya ise zulüm etmektedirler.¹⁶⁸ Yine 1703 tarihli Trabzon’la ilgili başka bir belgede Trabzon valisi ve mütesellim ve sair ehl-i örf taifesi taraflarından konaklık, yemeklik, süpürge, kürek ve serander akçesi namıyla halkın üçer dörder yüz kuruşları

¹⁶⁴ Yetkin, a.g.e., s. 8.

¹⁶⁵ Bardakoğlu, a.g.m., s. 463.

¹⁶⁶ **Kur’an, El-Mâide 5/33.**

¹⁶⁷ Aktaran: Yetkin, a.g.e., s. 8.

¹⁶⁸ **TSS, No: 1867-53**, s. 101/4 (Evasıt Cemaziyelahir 1115/26 Ekim 1703); Türklerde, hayvancılık için gerekli meranın, otlatma alanlarının kendisine açık tutulması, hayvan otlatması ile ilgili tüm engellerin ortadan kaldırılması, sürü güvenliği, eşkıyalığın önlenmesi gibi hususlar halkın en önemli beklentisiydi; Bkz. Metin Kazancı, “Türklerde Devlele İlişkiler Üzerine Bazı Notlar”, **İletişim Araştırmalar Dergisi**, C. III, Sayı: 1, Ankara 2005, s. 13.

alınıp onlara zulüm edilmekteydi. Bundan önce yasaklanması için emir verilmiş iken, emre uymayarak yine bu yönde halka zorluk çıkardığından bunların görevden alınması için Sultan Mustafa Han zamanında emir verildiği bildirilmektedir.¹⁶⁹

Eşkîyalıkla birebir bağlantısı olan suça iştirak ise; birden ziyade birçok kimsenin, aralarında önceden anlaşarak bir suç işleme halleridir. Bu suretle birlikte suç işlemiş olanlara suç ortağı denir. Ortakların sorumluluğu suça iştirakteki maddî ve manevî faaliyet hisseleri ile belirlenir.¹⁷⁰ 1739 Mart'ının ortalarına tesadüf eden bir belgede Sarı Beyoğlu namıyla meşhur olan şakî tutuklu bulunduğu Honoş Kalesi'nden bir takım eşyaları alarak firar etmişti. Trabzon'daki ehl-i örf taifesinden eyalet sınırlarına geldiği haberi alınmasına cevaben yazılan emirde yandaşları ile birlikte yakalanarak idam edilmeleri istenmektedir.¹⁷¹

Neticede eşkıyalığın en geniş kavramı ile kanun dışı fiillerin tamamını ihtiva ettiği söylenebilir. Bu nedenle araştırmada eşkıyalığın iç güvenlik için ne kadar tehditkâr olduğunu göstermek amacıyla bu tabirin en geniş anlamıyla kullanmasının uygun olacağı muhtemeldir.

21. Eşkîyalığı Ortaya Çıkaran Sebepler

Eşkîyalık tabirinin tanımlaması “yasadışı”, “katil”, “hırsız”, “dağ adamı” ve “başkaldıran” gibidir. Ama yine de insan, insanca yaşamak varken neden eşkıya olur, yol keser, bel kırar, ev basar ve mevcut düzene başkaldırır? Bu soruları sorduğumuzda hemen şu başlıklar zihnimize yer eder: Devletin çöküşü, adaletsizlik, özgürlüğün olmaması, uygarlıktan uzak olmak, sosyo-ekonomik yapıdaki çöküntüler, yoksulluk, toplumsal katmanlardaki dengesizlikler ve zulüm gibi. Bu hareketin, yani eşkıyalığın altında sürekli olarak olumsuzluk aramalıyız. Toplumsal yaşamı biçimlendiren gerçek insanın olumsuzluğa ve zora boyun eğmeyeceğidir. Çünkü insan, olumsuzluğa ve zora başkaldırmanın ürünüdür.¹⁷²

Eşkîyalık hareketlerinin XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Akdeniz dünyasında etkisini göstermeye başladığı bilinmektedir. Eşkîyalığın

¹⁶⁹ TŞS, No: 1868-54, s.103/1 (Evahir-i Recep 1115/25 Kasım 5 Aralık arası 1703); II. Sultan Mustafa Han (1695-1703).

¹⁷⁰ Türk Hukuk Kurumu, **Türk Hukuk Lûgatı**, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 304.

¹⁷¹ TŞS, No: 1905-91, s. 18/1 (Evail-i Zilhicce 1151/Mart 1739).

¹⁷² Yetkin, a.g.e., s. 8.

XVI. yüzyılda giderek arttığı ve XVII. yüzyıldan itibaren ise büyük bir sorun haline geldiği anlaşılmaktadır. Eşkîyalığın bu derece tırmanmasında nüfus artışı, ekonomik zorluk, ticarî faaliyetin yoğunlaşması, halkın fakirleşmesi, siyasî iktidarların zayıflaması gibi sebepler rol oynamıştır. XVI. yüzyıl başlarında Anadolu’da bazı asi grupların oluşmaya başladığı ve küçük çeteler şeklinde yapılandıkları görülmektedir.¹⁷³ Ancak yüzyılın sonlarına doğru iktisadî ve siyasî şartların kötüleşmesi ortaya yersiz yurtsuz insanları çıkarmış ve zamanla bu insanlar ilk eşkıya gruplarını oluşturmuşlardır. Gurbet taifesi ve levendât diye bilinen bu küçük çeteler celâli eşkıyalarının habercileri olmuşlardır.¹⁷⁴ Bunların içerisinde suhte denilen işsiz medreseliler de yer almaktaydı. Bu gelişmelerle birlikte tımar sisteminin de bozulması sosyal, iktisadî ve idari alanlarda büyük zararlara sebep olurken, eşkıyalık faaliyetlerinin de müsebbibi haline gelmiştir. Osmanlı topraklarında görülen sosyal ve iktisadî buhranlar devlet otoritesinin de azalmasına yol açmıştır. Savaşa gitmek istemeyen sipahilerin topraklarının elinden alınması, bunların yeni eşkıya gurupları oluşturmalarına veya başka bir eşkıya liderinin emrine girmesine neden olmuştur. Eski tımar sahibi, devlet görevlisi veya yüksek rütbeli askerî idareci olan eşkıya liderlerinin, devletin zayıf zamanlarında ortaya çıktıkları ve devleti müşkül durumda bıraktıkları görülmüştür.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıl boyunca hem dâhili hem de harici pek çok problemle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Düzeni ve asayişini temin için birtakım önlemler alınmış fakat bunlar kısa vadeli çözümler getirmiştir. Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıla eski siyasî, askerî ve iktisadî gücünden çok şeyler kaybetmiş olarak girmiştir.¹⁷⁶ Gerek uzun süren savaşların tesiri, gerekse devlet teşkilatının bozulması sebebiyle Anadolu’nun muhtelif yerlerinde karışıklıklar meydana gelmişti. Bunun yanında idarecilerin emir ve fermanları dinlememesi otoritenin iyice zayıflamasına sebep olmuştu. Karışıklıkların ve savaşların devam ettiği süre içerisinde vilayetlerle yeterli derecede ilgilenilememiş, halk türeyen eşkıyaların saldırılarına maruz kalmıştı. Eşkîya hareketlerinin etkisiyle çiftçiler ve köylüler

¹⁷³ Mücteba İlgürel, “Osmanlı’da Eşkîyalık Hareketleri”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XI, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 466.

¹⁷³ İlgürel, a.g.m., s. 467.

¹⁷⁴ İlgürel, a.g.m., ss. 466-467.

¹⁷⁵ İlgürel, a.g.m., s. 467.

¹⁷⁶ Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları”, **Bellekten**, C. LIV, Sayı: 211, (Ankara 1991), s. 963; Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı’da Eşkîyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler”, **Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık, Ayrılıkçı Hareketler ve Terör**, İlkadım Belediyesi 16-18 Mayıs 2008, Basılmamış Bildiri Metni, Samsun 2008, s. 4.

yerlerini terk ederek şehir ve kasabalara göç etmiş, bazıları da eşkıyalara katılmışlardır.¹⁷⁷ Böylece XVII. yüzyıl başlarında ülkenin tümünün sosyo-ekonomik yapısını etkileyen Celâli İsyancıları adı verilen eşkıyalık hareketleri başlamıştır.¹⁷⁸ Eşkıyalığı önlemekle görevlendirilen bazı idarecilerin taşrada eşkıya ile işbirliğine girip halka zulüm ettikleri ve eşkıyalık yaptıkları da bilinmektedir. İki ateş arasında kalan köylülerin ise tehlikeden en az zararla çıkabilmek için tehlikenin daha fazla geldiği eşkıyaya yiyecek, içecek gibi yardımları yapmak zorunda kaldığı görülmektedir. Bu dönemdeki güvensizlik ortamının doğuşunun bir başka sebebi de, ekonomi ile savaş arasındaki ilişkiye bağlıdır. Savaşların genelde Mart ve Kasım ayları arasında olması ve savaş için gerekli olan askerî birliklerin bu aylardan önce temin edilmesi tarım ve sanâî alanlarındaki insan gücünü azaltmıştır. Bu alanlardaki insan gücünün azalmasına paralel olarak savaşlardan dönen levendlerin iş alanlarından daha ziyade boşta kalmaları, kendilerine meşgale aramalarına neden olmuştur. Düzenli bir şekilde çalışamayacak olan bu levendler çıkar yol olarak gördüğü şahsî eşkıyalığı yapmış ya da eşkıya gruplarına katılmışlardır. Bu nedenlerden dolayı hem ekonomide kayıplar yaşanırken hem de iç güvenliği tehdit edici yapıların zuhuru kendini göstermiştir.¹⁷⁹

Eşkıya, genellikle savaş zamanlarında ve idarede otorite boşluğunun olduğu dönemlerde daha da çoğalmıştır. Uzun süren savaşlar ve birçoğunun yenilgilerle sonuçlanması, dirlik sahiplerinin savaşlara katılmaması, azledilen veya ölen idareci kullarının başıboş kalarak dolaşmaları, halka sefer masrafları olarak ağır vergiler yüklenmesi gibi sebepler eşkıyalığın artmasına sebep olmuştur. Özellikle seferler esnasında memleketin güvenliğini sağlamak için geride az sayıda asker bırakılması eşkıyanın artmasına sebep olan önemli bir nedendir. Halk ise bunlardan korunmak için yerlerini terk ederek daha güvenli yerlere göçüyor ya da eşkıyanın baskısı ve zulmüne boyun eğmek zorunda kalıyordu.¹⁸⁰

Diğer yandan eşkıyalık faaliyetlerinin iklim şartlarının uygun olduğu bahar ve yaz aylarında yaygınlaştığı görülmektedir. Bunun sebebi eşkıyanın daha rahat hareket etmesi,

¹⁷⁷ Daşcıoğlu, a.g.m., s. 4; Gökür Gögebakan, "Arapgir'de Eşkıyalık Hareketleri" **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu 17-19 Ekim 2001**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, s. 357.

¹⁷⁸ Celâli İsyancıları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyancıları*, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

¹⁷⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, ss. 211–225.

¹⁸⁰ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, C.H.P. Manisa Halk Evleri Yayınları, İstanbul 1944, s. 140.

ticaret kervanlarının daha sık gelip gitmeleri, gizlenmeleri için müsait ortamların daha çok olması ve yiyecek, içecek bulmalarının kolaylaşmasıdır.

Üzerinde çalıştığımız Trabzon Eyaleti ile ilgili arşiv belgelerinde eşkıyalık hareketlerinin sebepleri Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki diğer eşkıyalık hareketlerinin sebepleriyle paralellik göstermektedir. Bunun haricinde ise yönetici tabakasının savaşların yaratmış olduğu otorite boşluğundan faydalanma yoluna gittikleri ve mazlum halka olmadık vergiler yükledikleri görülmektedir. Ayrıca mazlum halktan bu zorlamalara karşı çıkanlar ise eşkıyanın ağır baskısına ve çeşitli zulümlerine maruz kalmaktaydı. Bu nedenle Trabzon Eyaleti'ndeki güvenlik sorunlarının teşekkülünü sosyo-ekonomik nedenler, savaşların uzun sürmesi, halka üstesinden gelemeyeceği vergilerin yüklenmesi ve savaşlar esnasında oluşan otorite boşluğu olarak ifade edebiliriz. Bunları tablo halinde şu şekilde ifade edebiliriz.

Tablo: 1

**İncelenen Şer'îye Sicilleri, Mühimme ve Şikayet Defterlerine Göre Trabzon'da
Güvenlik Dışı Faaliyetlere İlişkin Kayıtların Dökümü**

Güvenlik Dışı Faaliyetler	1701–1704	1710–1712	1735–1740	Toplam
Vergi Almada Usulsüzlük	9	3	5	17
Tayinlerdeki Usulsüzlükler	2	5	3	10
Yeniçerilerin Eşkîyalığı	1	1	1	3
Gümrükteki Usulsüzlükler	3	-	1	4
Görevde Suiistimal	1	-	1	2
Şer'-i Görevlilerin Usulsüzlükleri	3	-	-	3
Karadaki Bireysel Eşkîyalıklar	13	1	28	42
Denizdeki Bireysel Eşkîyalıklar	6	-	1	7
Pazar Yerlerine Müdahale	2	-	1	3
Genel Toplam	41	10	41	91

22. Resmî Görevlilerin Trabzon'da Zulüm ve Eşkîyalıkları

Eşkîyalığın çıkış nedenleri yukarıda da belirtildiği üzere pek çok etkene dayandırılabilir. Bunlardan bir tanesi de yönetim mekanizmasıdır. Halkın dolaylı ya da doğrudan bir biçimde yönetimlere katılamadığı sistemlerde, halk egemenlerin istenci doğrultusunda yönetilir. Egemen gruplar mekanizmayı kendi isteklerine göre yönetirler ve halkın refahı yerine, kendi çıkarları doğrultusunda otoritelerini kurarlar. Bu gibi sistemlerin halkın beklentilerine ulaşması imkânsızdır. Elde ettiği kazanımlar ancak yöneticilerin bir lütfu olacaktır. Lütüflarla yürütülen yönetimlerde adalet ve eşitlik söz konusu değildir.

Halka dayanmayan totaliter sistemlerde, siyasal çözülme ve çöküşler kaçınılmazdır. Yönetim mekanizmasındaki aksaklıklar özellikle hükümetleri zayıflatır ve bölerse, devleti uzun süre uğraştıracak eşkıya çetelerinin ortaya çıkması doğaldır. Ayrıca, kargaşa, savaş ve savaş sonrası dönemlerde eşkıyalık artar.¹⁸¹ Bozulan devlet yapısı toplumun bütün kesimlerinde olduğu gibi; resmî görevlilerin davranışlarında da çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, sağlıklı ve dengeli bir yapılanmaya sahipken, devletin hızla büyümesiyle birlikte, temel müesseseler çağın gereklerine göre düzenlenemediği için tehlikeler belirmiş ve yeni şartlar karşısında yetersiz kalmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin yegâne hedefi olan cihana adalet getirme politikasında siyasal aksaklıklar görülmezken, devlet müesseselerindeki bozulma ve aksaklıklar asayiş ve güvenlik sorunlarını ortaya çıkarıyordu.

Naîmâ bu hızlı büyüme karşısında nitelikli idarecilerin azlığı ve nitelikli olanların da görev istememelerinden yakınmaktadır. Ayrıca ehliyetsiz kimselere görev verilerek "yüksek mertebelere" ulaşmalarının yolunun açıldığını da belirtmektedir. Görev alan ehliyetsiz yöneticilerin ihtirasla hareket edip, halkın malını garet ve zulüme yöneldiklerinden türlü karışıklıklara sebep olmuşlardır. Naîmâ'ya göre; devlet teşkilatındaki bu bozulmanın yanı sıra, XVII. yüzyılda vezir olanlar da umumiyetle bilgisizlikleri ve zalimlikleri ile tanınmışlardır. Bu bozulmanın sebebi de, yüksek mansıplarının ekonomik gücünü kaybedip, servet ve itibarının azalmasıdır. Servetin azalması sonucunda kayıpların başka yollardan elde edilir olması, liyakat sahibi olanların hizmetten kaçmalarına yol açmaktadır.¹⁸² Naîmâ'nın bu tespitlerini XVII. yüzyıla sınırlamanın yanlış olacağı muhtemeldir. Çünkü müellifin yaşadığı yüzyıldan sonraki

¹⁸¹ Yetkin, a.g.e., s. 13.

¹⁸² Aktaran: Bayrak, a.g.t., ss. 16-17.

dönemlerde de bozulmanın sebepleri arasında aynı niteliklerin olduğu da görülüyor. Avusturya Elçisi Von Virmondı 1719 yılındaki Türkiye ziyaretinde bu durumu teyid ederek; zengin ve tahsilli bir Türk'ün devlet hizmetine girmekten nefret ettiğini, kabiliyetli kişilerin sarayda itibarı olmadığını, cahillerin çoğaldığını, bu durumun devleti sonunda tam bir felakete sürükleyeceğini hatıratında belirtir.¹⁸³ Tarihi kroniklerde yer alan bu toplumsal bozulma edebi eserlere de yansımıştır.¹⁸⁴ Mevki ve makamların rüşvetle alınması süregelen bir uygulama olduğu gibi, görevlilerin meşru gelirlerinin giderlerini karşılamayan sistem iyi niyetli yöneticileri bile zulme ve soygunculuğa yöneltmekteydi. Sistemin işleyişinin zorlaması, ihtirasla ihtiyaçların dışında servet biriktirme (mal sevdası) amacıyla halka zulüm edenlerin sayısını da bir hayli artırır.

Merkez yönetimlerdeki aksaklıkların yanı sıra yerel yönetim birimlerindeki aksaklıklar eşkıyalık hareketlerini körükleyen etkenlerden sayılabilir. Bu gibi yerlerde yöneticilerle birlikte eşkıya grupları arasında ittifak oluşması kolaydır. Şayet yönetici görevli olduğu yerden ise kendisine yakın bazı eşkıya gruplarını çıkarları doğrultusunda görmezden gelebilirdi. Hatta onlarla işbirliğine dahi girişebilirdi. Nitekim 1701 senesinde yeniçeri çavuşluğu yapan Ahmed, Hüseyin ve Süleyman adlı şahıslar toplumun güvenliğini ve huzurunu bozucu faaliyetlere iştirak etmişlerdi. Ayrıca bu şahıslar bununla yetinmeyerek beldelerindeki eşkıyaları da toplayarak onlarla işbirliği içine girmiş ve sefer esnasında sefere katılmayarak, kendi memleketlerinde çavuşluk mazbatasını olan kişilerin de işlerini yapmalarına mani olmuşlardır. Netice olarak Trabzon kadısına gönderilen emirde bu şahısların bu işten vazgeçirilmeleri istenmekteydi.¹⁸⁵

XVIII. yüzyılda iç güvenliği tehdit eden bir başka unsur da merkezden yerel birimlere atanan valilerin görev yerlerine gitmeyerek, yerlerine mütesellimleri göndermeleriydi. Aynı şekilde kadılar da yerlerine naîbleri gönderiyorlardı. Öte yandan 1702 tarihinde çıkan bir kanunla devlet mukataalarının mültezimlere “mâlikâne” olarak verilmesi, merkezî otoritenin zayıflamasına, mîrî toprak rejiminin bozulmasına, Anadolu’da bu yolla iktisaden güçlenen ve bu güçleri sayesinde bir takım resmî görevler de alan mahallî beylerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece yönetime başka güçler de katılmış oluyordu. Ayân olarak adlandırılan bu mahallî beyler, gerek hükümet kuvvetlerine karşı ve gerek kendi hasımlarına karşı, iktisadî ve sosyal düzensizliğin ortaya çıkardığı levent kitlelerinden

¹⁸³ Aktaran: Bayrak, a.g.t., s. 17.

¹⁸⁴ Örneğin; Türk halk müziğinde yer alan efelikle ilgili birçok türkü bunun en güzel örnekleridir.

¹⁸⁵ TSS, No: 1866-52, s. 60/3 (Evasıt-ı Şevval 1112/25 Mart 1701).

oluşan kalabalık bir grup barındırıyorlardı.¹⁸⁶ Beslemiş olduğu bu grubun masrafları da mazlum halkın sırtına yüklenmekteydi. Ayânlar kapılarındaki kalabalık leventlere güvenerek “celâli” tarzında isyan edip rakiplerini ezmek ve hükümete baş kaldırmak yollarıyla kendi çevrelerinde güç yetmez birer zorba kesilmişlerdir. Bu da taşrada sosyal güvenliğin bozulmasında önemli bir adımı oluşturmuştur. İncelemiş olduğumuz dönemlerde Trabzon’daki ayânların bu tür faaliyetlerine rastlanılmamaktadır. Fakat 1740 sonrasında Trabzon’daki ayân ve Rize’deki ayan ailelerinin devlet otoritesini hiçe sayarak birbirleriyle mücadele ettikleri görülmektedir.¹⁸⁷

Trabzon’da güvenliği tehdit eden unsurlar olarak resmî görevlileri incelerken ehl-i örf ve ehl-i şer diye iki kısma ayırmakta fayda vardır. Çünkü her iki grubunda görev ve yetkileri birbirinden farklı iken usulsüzlükleri de farklılık arz etmektedir.

220. Örfî Görevlilerin Zulümleri

Osmanlı Devleti’nin idari en büyük ünitesi eyalettir. Eyaletlerin en büyük mülkî amiri beylerbeyi denilen vali durumundaki yetkililerdi. Beylerbeyi paşa sancağı adı verilen eyalet merkezinde otururdu. Eyaletler sancak adı verilen ünitelere bölünmüştü. Sancakları da sancak beyleri yönetirlerdi. Beylerbeyleri sancak beyleri üzerinde tam bir otoriteye sahip değillerdi. Sadece askerî bakımdan tüm tımarlı sipahilerin birinci derece amiri durumunda idiler. Yönetim alanında ise beylerbeyinin, bulunduğu paşa sancağını bir sancak beyi gibi yönetmekten başka bir yetkisi yoktu. Halk ile sancakbeyi arasında bir anlaşmazlık çıktığında devletin verdiği izinle meseleyi çözme hakkına sahip olabiliyordu. Beylerbeyinin paşa sancağı dışındaki sancakların yönetimine pek karışmadığını söylemek yerinde olacaktır.¹⁸⁸

Devletin içerisinde olduğu iktisadî ve siyasî krize, savaşların uzun süreli olması da eklenmiş ve bunların etkileri devlet yöneticilerinde çıplak gözle görülür olmuştur. Kapılarında binlerce levend bulunduran beylerbeyleri bu levendleri sadece paşa sancağı halkından topladığı vergilerle idare edememeye başlamıştır. Görevlilerin kudret ve nüfuzlarını korumak için kuvvetli kapı halkı beslemeleri kanunî gelirleriyle mümkün olmadığından masraflarını halkın sırtına yüklemektedirler. Bu nedenle bütün sancakları dolaşarak yaşadıkları sıkıntıyı çözme yoluna gitmişlerdir. İncelediğimiz belgelerde de

¹⁸⁶ Öztürk, a.g.m., s. 964.

¹⁸⁷ Goloğlu, a.g.e., ss. 65-120.

¹⁸⁸ Akdağ, a.g.e., ss. 86-87; Hüseyinliklioğlu, a.g.m., s. 417.

beylerbeylerin kalabalık kapı halkı ile dolaşması bunları doğrulayıcı bilgiler olarak göze çarpmaktadır. Başlarında beylerbeyi olmasa bile adamlarının kalabalık atlılarla halka zulümde bulunmasının temelinde bu sebepler yatar.

Bahsi geçen durumlar ölçüsünde Trabzon Eyaleti'nde ehl-i örf tabakasında bozulmalar görülmektedir. Çünkü savaşların yarattığı idarî boşluğun en fazla hissedildiği bölge olması nedeniyle bunların yaşanılması kaçınılmazdı. İncelediğimiz yıllar esnasında Trabzon'da görev yapan valiler seferlere iştirak etmekteydiler. Sefer öncesi kendilerinde olduğu gibi sefer esnasında da geride bıraktıkları kişiler adamlarıyla köy köy dolaşarak halktan fazla vergi talep etmekte ve karşı gelenlere de zulüm uygulamaktaydılar. Örneğin 1701 yılında Trabzon valisi Of kazasından 6 kese zahire ve 13 kese kaftan pahasını fazladan almıştı. Bu verginin normalin üzerinde alınması, Trabzon beylerbeyinin Divân-ı Hümâyûn'a şikayet edilmesine sebep oldu.¹⁸⁹ Yine Trabzon'un Akçaabat Nahiyesine bağlı bir köyün halkının gönderdiği arzualde; Trabzon beylerbeyinin gönderdiği mütesellimlere vergilerini düzenli şekilde ödediklerini belirtmekle beraber zabıtlar tarafından çayırlarına girilerek fazla çayır akçesi talep edilmekteydi. Ayrıca yöneticilere karşı gelenleri rencide ettikleri de belirtiliyordu. Belgenin devamında Trabzon valisi ve mütesellimleri tarafından "bilâ-ücret çayır gediğünden" başka fazla akçeyi türlü bahanelerle alıp vermeyenlere zulüm ettikleri belirtilmektedir.¹⁹⁰ Buradan eyaletteki en üst düzey yönetici olan valinin ve adamlarının gelir kayıplarını karşılamak adına vergiden muaf olan yerlerden türlü bahanelerle vergi alma yoluna gittiği görülüyor. Üst düzey yöneticilerin kanuna aykırı davranışlarından daha alt düzeydeki yöneticiler de etkilenmekte ve mazlum halkın üzerine bir karabasan gibi kapanmaktaydılar. Bu olumsuzluklar eyalet mekanizmasında bulunan en üst düzeydeki ehl-i örf yöneticisinden en alt düzey yöneticiye kadar görülmekte ve etkileri halk üzerinde hissedilmektedir.

Yerel yöneticilerin en büyük amiri olan beylerbeyiler zayıflayan bütçelerindeki kayıpları telafi için sadece kapı halkı ile köy köy dolaşarak halktan türlü bahanelerle fazla akçe talep etmemekteydi. Gelir kaynakları iyice daralan valiler kapı halkını beslemek için de her türlü fırsatı değerlendiriyorlardı. Askerlerin yoklaması esnasında da usulsüzlükleri

¹⁸⁹ A.DVN.MHM.d, No: 112, s. 248/880 (Evail-i Muharrem 1113/8 Haziran 1701).

¹⁹⁰ TŞS, No: 1867-53, s. 93/1 (10 Ramazan 1115/17 Ocak 1704); Burada Trabzon Beylerbeyinin Gürcistan Seferi'nin iptal edilmesi üzerine eyalette kaldığı görülmektedir.

göze çarpmaktadır. Kanûn-ı kadîm¹⁹¹ üzere askerlerin yoklaması esnasında onlardan akçe talep edilmemektedir. Askerlerden yoklama için akçe talep edilmesi usulsüzlüğe girmektedir. Örneğin, 1703 tarihli bir belgede kanûn-ı kadîmden itibaren asker yoklaması düzgün bir şekilde yapılırken son zamanlarda Trabzon Eyaletine gelen valiler asker yoklaması esnasında fazla akçe talep etmekteydiler. Ayrıca askere bu sebeple baskı uygulamaktaydılar. Baskıya maruz kalan askerler, bir an evvel üzerlerindeki baskının kaldırılmasını talep etmekteydiler.¹⁹² Anlaşılacağı üzere valiler ekonomik kayıplarını kapamak için kendi bölgesindeki askerlerden dahi faydalanma yoluna gitmiştir. Hem devletin içerisinde bulunduğu ekonomik ve siyasî buhran hem de savaşların halk nazarında bıraktığı etkilerden yararlanmanın yollarını rahatlıkla bulabilmekteydiler.

Yerel yönetimlerdeki bozulmalar sadece ekonomik kayıplarını kapamak için eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlar ile sınırlandırılmamalıdır. Yönetim kademesinin her kesiminde bozulmalara rastlanıyor. Nitekim valiler tarafından alaybeyliklerine yapılan atamalarda bazen ehliyet aranmayarak bazı şahısların ricası üzerine ehliyetsiz kişiler dışarıdan tayin edilmekteydi. Tayinlerde ehliyetli kişilerin atanmaması bir nebze sorun teşkil ederken, bu atamalara dışarıdan müdahale edilmesi ise güçler arasındaki dengeyi bozmaktaydı. Özellikle bir valinin hâkimiyeti altındaki bölgeye başka bir eyalet valisinin usulsüz şekilde tayin yapması ise Anadolu’da yerel yönetimlerdeki bozulmanın bir göstergesidir. Çünkü her vali kendi bölgesinin hatta kendi paşa sancağının yetkilisi idi. Ancak sefer esnasında valilerden biri serdar-ı ekrem (ordu komutanı) olursa diğer valiler onun emri altına girerlerdi. Nitekim 1704 tarihinde Trabzon alaybeyliğine bu şekilde bir atama yapılmıştı.¹⁹³ Dışarıdan müdahale ile yapılan bu atamalar taşra yönetiminin böyle önemli bir mevki için ehliyet aramadığını ve sözünü geçirebilecek bir kişiyi tayin ettiğinin yegâne göstergelerinden biridir. 1710 senesinde Akçaabat Nahiyesine tabi Lefga adlı köyden babası vefat edince kendisine intikal edecek olan tımarın alaybeyi tarafından başka birine verilmesi nedeniyle dava açan Mehmet, hakkı olan tımarın kendisine verilmesini talep etmişti.¹⁹⁴ Yerel yönetimlerde tayinler esnasında yapılan usulsüzlükleri kabullenemeyen hak sahiplerinin, haklarını savunmak için Divân-ı Hümâyûn’a arzuhalde bulunması merkezi otoritenin yerel yönetimler üzerindeki gücünü göstermektedir. Nitekim merkezden

¹⁹¹ Halil İnalcık, “Kanun”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 326.

¹⁹² **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 90/5 (2 Safer 1115/17 Haziran 1703).

¹⁹³ **TŞS, No: 1867-53**, s. 71/1 (Evahir-i Şevval 1115/ 27 Şubat 1704).

¹⁹⁴ **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 72/4 (2 Zilkade 1122/23 Aralık 1710).

bu olay için gelen emrin ne kadar etkili olduğu muamma olsa da, bu dönemde Osmanlı merkez yönetiminin düzenin korunması için mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Yine 1711 yılında Trabzon Kalesi zabıtlığına tayin olan Ahmet, hiçbir suçu yok iken kötülük sahibi kişiler tarafında görevinden alınmıştı. Daha sonra bu kişiler tarafından kötülük sahibi olan Hüseyin Çavuş onun yerine tayin edilmişti. Yeniçeriler içerisinde yapılan tayine dışarıdan müdahale edilmişti. Bunun üzerine davacı olan Ahmet, hakkı olan zabıtlığın kendisine verilmesini talep etmişti. Yapılan araştırma neticesinde; Hüseyin'in kötülük içerisinde bulunduğu ve hak etmediği halde zabıt olduğu anlaşılmıştı.¹⁹⁵

Bütün toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunu da bir bütün olarak düşünmek gerekir. Çünkü devlet mekanizmasının çarkını oluşturan dışlardan bir tanesi de halktır. Şayet halk bulunduğu yerde can ve mal güvenliği yok ise kendini daha güvenli hissedebileceği yere göç edecektir. Göç etmesi onun için tek çare olarak görülebilir. Ancak asıl önemli olan devlet mekanizmasının çarklarının düzenli bir şekilde işlemesidir. Eğer bu çarklardan biri düzenli bir şekilde işlemiyorsa düzenin aksadığını gösterir. Düzenin aksayan yönünün sebeplerini halktan ziyade yöneticiler oluşturmaktaydı. Yukarıda da değinildiği üzere yerel yöneticilerin merkezden gelen emirleri dinlememeleri ve ekonomik kayıplarını, zaten ağır vergiler altında ezilen halktan tahsil etmeye çalışmaları, devletin bekasını düşünmediklerini ortaya koymaktadır. Bu problemlerin ağır sancılarını kendilerinden sonraki yöneticiler ve halk fazlasıyla yaşayacaktı. Nitekim halka yapılan zulümlerde eyalet alt düzey yöneticilerinin payı üst düzey yöneticilerden küçümsenmeyecek kadar büyüktür. Örneğin 1703 tarihli belgede Trabzon'un Akçaabat Nahiyesi'nde ismi belirsiz bir köyde Mustafa Çavuş'un devlet hizmetine girdikten sonra Ömer adlı sipahi ve oğlu Ahmed ile adı geçen kazada yaşayan asker taifesinden; Ferhat ve Kosteloman oğlu Mehmed ve kardeşi Süleyman Zülfikar, Anakir'den Deli Mustafa ve Bölükbaşı Sefer adlı şahıslar yanlarında 150 kadar serdengeçti ile gelip Murteza Çavuş'un izni ile imar edilen caminin batı tarafındaki evleri basarak değerli eşyalara el koydukları bildirilmektedir. Ayrıca bu olayın vuku bulduğu köy ve civarında keşif yapılması ve mazlum halka yapılan baskının üzerlerinden kaldırılmasına yönelik yaptırımlar Divân-ı Hümâyûn'dan talep edilmektedir.¹⁹⁶

¹⁹⁵ TŞS, No: 1871-57/2, s. 89/1 (10 Muharrem 1123/28 Şubat 1711).

¹⁹⁶ A.DVNS.ŞKT.d, No: 037, s. 496/1980 (21 Zilkâde 1114/8 Nisan 1703).

Öte yandan Osmanlı merkez yönetimi ile taşra yönetimi arasında farklılıklar vardır. Taşra yönetimlerinde mutlak bir merkezîyetçilik fikri yoktur.¹⁹⁷ Her sancak için farklı farklı kanunnâmelerin tanzim edilmesi merkezî otoritenin zaafa düştüğü şeklinde de yorumlanmamalıdır. Bu yönde vergilerin, bölgelerin özelliklerine göre farklı oranlarda ve farklı alanlarda alınmasının da adaletli bir uygulama olduğu söylenebilir.¹⁹⁸ Taşra yöneticilerinin vergilerini hass şeklinde aldıkları her dönemde yerel yöneticilerle vergi veren halk arasında sorunlar çıkmıştır. Bu durum XVI. yüzyılın sonundan itibaren kendini göstermeye başlamış ve ondan sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştür.¹⁹⁹ Bunun en büyük sebebi olarak yerel yöneticilerin gelirlerinin aynı kalmasına rağmen enflasyonun artmasıdır. Trabzon'daki arazinin önemli bir kısmı, fertlerin ve devletin tasarrufunda bulunuyordu. Arda kalan araziler ise vakıflara aitti.²⁰⁰ Ehl-i örf taifesinin halk ile münasebetleri, doğrudan doğruya vergi ve arazi işlerinde idi. Vergi hususunda bazen yerel yöneticiler adaletsiz davranabiliyorlardı. Bu yolsuzluklar ise kapa kuvvet kullanılarak gerçekleştiriliyordu. Nitekim yerel yöneticilerin vergiden muaf olan yerlerden vergi almaya çalışması veya eskiden itibaren alına gelen vergi oranından fazla vergi istemeleri bu tezimizi doğrulamaktadır. Örneğin; 1702 tarihinde Kürtün Nahiyesine bağlı Karaçukur adlı köy ahalisi, köylerinin serbest zeamet olmasına rağmen Trabzon beylerbeyinin adamları, sancak subaşlıları, kethüdarları ve mütesellimler gibi ehl-i örf taifesinin kendilerinden haksız yere fazla akçe talep ettiklerini beyan etmişlerdi. Ayrıca bu şahısların ahalinin yetiştirmiş olduğu ürünlerden bal, arpa, odun, koyun, kuzu ve benzerlerine el koymaktaydı. Evlerini, konaklarını ve göçeklerini basarak bunlara baskı yapmakta ve üzerlerinden haksız kazanç elde etmekteydiler. Köylüler, bu şahısların üzerlerinden elde etmiş oldukları haksız kazancın önüne geçilmesi ve görmüş oldukları baskının biran evvel bertaraf edilmesini talep edilmekteydi.²⁰¹ Bunun sadece merkezden vergi hususunda gönderilen görevlilere mahsus bir uygulama olmadığı görülmektedir. Merkezden taşraya gönderilen görevliler ve taşradaki diğer

¹⁹⁷ Orhan Kılıç, "Osmanlı Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Güvenlik ve Huzurunu Tehdit Eden Unsurlar", **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu 17-19 Ekim 2001**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, s. 510.

¹⁹⁸ Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", **Bellekten**, C. XXVI, Sayı: 102, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 298; Osmanlı İmparatorluğunda her bölgeye göre farklı kanunnâmelerin ihtas edildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak Trabzon livasına ait tahrir defterlerinin başında veya münasip yerlerinde de bu hususta uyulması gerekli olan malî ve ekonomik esasların ve prensiplerin yazılarak ilgili kişilere duyurulduğu ve her zaman buna göre muamele edilmiş olduğu görülmektedir.

¹⁹⁹ Kılıç, a.g.m., s. 510.

²⁰⁰ Trabzon'un en önemli vakfını Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun'dan ismini alan Gülbahar Hatun Vakfı oluşturmaktadır. Günümüzdeki Vakfıkebir ilçesinin de ismi bu vakfa bağlı olmasından gelmektedir.

²⁰¹ **TŞS, No: 1867-53**, s. 91/6 (15 Recep 1114/5 Aralık 1702).

memurların da baskıcı davranışları ve haksız akçe tahsili yoluyla halka zulmettikleri görülür. Nitekim 1701 yılının sonunda Sürmene Kazasına bağlı Cıvalı adlı köy sakinleri gönderdikleri arzualde, her yıl düzenli şekilde vergilerini vermelerine rağmen köylerinin subaşıları olan Mustafa, Ahmed, Mehmed, Hüseyin vd. başka başka zamanlarda gelerek bunların haksız yere paralarını almakta ve bunlara zulüm ve baskı uygulamaktaydı.²⁰² Bir başka hadise ise; Akçaabat Kazasına bağlı Şinik Köyü'nde ikamet eden Hasan'ın İstanbul'a gönderdiği arzualde, her yıl işlemiş olduğu toprak karşılığı vergisini düzenli olarak ödemesine rağmen bir sipahi tarafından kendisinden fazla akçe talep edildiği, bu şahsın kendisine zulüm ve baskı yaptığı belirtilmekteydi.²⁰³

Burada yerel yöneticilerin keyfi hareketlerinin doğuracağı sonuçlar halkın yerel yönetime karşı olan güveninde sarsılmalara neden olacaktır. Bilhassa savaşların en etkili hissedildiği Trabzon'da ağır vergilerle ezilen halk yerel yöneticilerin haksız yere onlardan kazanç sağlamaya çalışmalarından ötürü daha da etkilenecekti. Nitekim 1703 tarihli bir belgede Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı Ağaçalı Köyü'nde, köy ahalisi her sene vergilerini düzenli bir şekilde ödemelerine rağmen sancakbeyine bağlı mübaşirler ve adamları çayır gediği namıyla köylülerden 15-25 akçe arasında fazla akçe talep etmekteydiler. Bu şahıslar bununla da kalmayarak kendilerine zorluk çıkaran halka baskı yaparak zulüm etmekteydiler.²⁰⁴ 1711 senesinde Trabzon ve çevresinin cizyelerini toplamakla görevli olan Ahmet ve İbrahim adlı şahıslar, cizyeleri topladıktan sonra bunları tamamıyla hazine-i amireye göndermemişlerdi. Bu şahısların üzerinde fazladan 13 bin akçe kalmıştı. Bunların inat ve muhalefet üzere oldukları yerel birimlere bildirilerek, bu işin halli için merkezden mübaşir tayin edilmişti.²⁰⁵ Bu gibi hususlar, tarımla veya diğer işlerle meşgul olan halkın hem güvenliğini hem de bulunmuş olduğu yerdeki yöneticilere olan güvenini zedelemekteydi. Çünkü insanoğlu fitratı gereği dışarıdan gelen baskılara her zaman göğüs geremez. Baskılar neticesinde kendisini ve çevresindeki insanları daha rahat bir ortama, topraklarını terk ederek taşıyacak ya da illegal veya legal birimlerin desteğini alacaktı. İlegal birimler de bu baskılar sonucu ortaya çıkmaktadır.²⁰⁶

²⁰² TŞS, No: 1866-52, s. 77/1 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1113/17 Kasım 1701).

²⁰³ TŞS, No: 1866-52, s. 85/1 (Evasıt-ı Muharrem 1114/11 Haziran 1702).

²⁰⁴ TŞS, No: 1867-53, s. 101/4 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1115/26 Ekim 1703).

²⁰⁵ TŞS, No: 1872-57/2, s. 45/2, (Evasıt-ı Muharrem 1123/19 Şubat 1711).

²⁰⁶ Cahit Öztelli, "Osmanlı Tarihine Adı Karışan Saz Şairi Köroğlu" **Türkoloji Dergisi**, C. IV, Sayı: 1, (Ankara 1974), ss. 121-136; Legal yöneticilerden tardım alma hususundaki görüşlerimize üçüncü bölüm olan eşkıyalık faaliyetlerine karşı alınan tedbirler kısmında yer verilmiştir. Nitekim Köroğlu gibi şahıslar halk tarafından bir kahraman olarak addedilirken, devlet mekanizması tarafından ise eşkıya olarak tabir edilmekteydi. Bu nedenle eşkıyalık ve kahramanlık arasında çok ince bir çizgi vardır.

I.Ahmed döneminde bozulmaya başlayan yeniçerilik kurumu XVIII. yüzyılda önu alınamaz bir hale gelmiştir. Her ne kadar düzeltilmeye çalışılmışsa da, alınan tedbirlerin büyük ölçüde başarısızlığa uğradığı görülmüştür. Ocak nizamının bozulmasının etkileri taşrada da görülmesiyle birlikte, Yeniçeri Ocağı'na mensup bazı şahıslar bir araya gelerek ortak hareket etmekteydiler. Ortak hareket eden bu grupların eşkıya gruplarından hiçbir farkı yoktu. Çünkü her ikisi de halkın üzerine bir kara bulut gibi kümeleniyorlardı. Trabzon eyaletinde de yeniçerilerin bu faaliyetlerine rastlanılmaktadır. Nitekim 1712 yılında savaş sonrası olmasına rağmen, savaşın yaratmış olduğu otorite boşluğunun tam olarak doldurulamadığı görülmekteydi. Bu otorite boşluğunu fırsat bilen bazı şahıslar, kanunları dinlemeyerek devlete karşı suç işleme eğilimine giriştikleri görülmektedir.²⁰⁷ 1712 senesinde bu konuyla ilgili arşiv belgesinde, Trabzon yeniçeri ağası, Sinop kalesi dizdarı ve Trabzon tarafında olan eşkıyanın takibi için görevlendirilen Ali Çavuş'tan bu bölgedeki eşkıyanın takibi istenmektedir. Ayrıca Trabzon Beylerbeyi Hacı Musa'nın Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği mektupta, Trabzon sakinlerinden olan dergah-ı muallam yeniçeri çavuşlarından Hüseyin Çavuş, Ahmet Çavuş, Yazıcıoğlu, serdengeçti ağalarından Tosun İbrahim ve on beşinci bölükten Mehmed ve Sederöglü Niğan ve kardeşi Ömer ve Süleyman Çavuş ve Kakoloğlu Mehmed ve Semercioğlu Ahmed ve elli beşinci bölükten Ahmed, Süleyman, Adnan, Murteza, Saracoğlu Ahmed ve Hacı Ahmed oğlu Mehmed adlı şahısların kendi hallerinde olmadıklarını belirtmiştir. Buradan hareketle yeniçerilerin ister savaş ortamının yarattığı kaostan isterse hemen savaş akabinde yaptıkları faaliyetlerde ocak nizamının ne derece bozulduğu görülmektedir. Yine Gönnye'de yetmiş dokuzuncu cemaatin neferlerinden Karak adlı yeniçeri kendi halinde olmayıp nice kimselere karşı bıçak kullanarak onlarla mücadele etmekte ve hatta onları yaralamaktaydı. Karak adlı yeniçerinin bu davranışları yerel yöneticilere karşı bir başkaldırı olarak nitelendirilmekteydi. Bunun neticesinde Divân-ı Hümâyûn'a şikâyet edilmiş ve buradan çıkacak karara göre hareket edileceği belirtilmişti.²⁰⁸ Askerlikle alakalı bu şahısların, toplum huzurunu bozmaktan daha ziyade güvenliği sağlamaları, eşkıyalara karşı mücadele etmeleri gerekirken bilakis kendilerinin eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaları acı bir gerçektir.

Yerel birimler, özellikle askerî birimler hem savaş dönemi hem de savaş sonrası merkezden gelen emirlere aykırı davranabiliyorlardı. Bilhassa savaş sonrası yıllarda

²⁰⁷ TŞS, No: 1872-57/2, s. 19/1 (18 Rebiülevvel 1124/25 Nisan 1712).

²⁰⁸ A.DVN.MHM.d, No: 112, s. 242/864 (Evasit-ı Muharrem 1114/11 Haziran 1702).

stratejik noktaların güvenliği için bazı noktalardan bu bölgelere asker sevkiyatı yapılmakta idi. Nitekim 1706 senesinde Batum ve civarındaki kalelerin güvenliği için Trabzon ve çevresinden görevlendirilen askerlerin görev mahallerine gitmedikleri tespit edilmiştir. Görev yerlerine gitmeyerek firar eden askerlerin bir an evvel yakalanması ve görevli oldukları bölgelere yerel birimlerin kontrolü altında gitmeleri talep edilmekteydi.²⁰⁹ Görüldüğü üzere savaş yıllarında merkezi yönetimle yerel yönetim arasındaki bürokrasi işleyişi devam etmekte idi. Lakin yerel birimlerin kendi içerisinde ise küçük çaplı kaoslar yaşanıyordu. Bu yüzden gelen bütün emirler harfiyen uygulanamamaktaydı.

Savaş sonrası dönemlerde güvenlik hususundaki bozukluklar kendini sadece eşkıyalık, vergi alma ya da halka baskı yapma gibi hususlarda göstermemekteydi. Bunların haricinde bir nebze de olsa toplumun huzurunu kaçıracak olan arazi ihlalini gösterilebiliriz. Bazı şahıslar arazi ihlali yapabilmekte ve başkasına zeamet olarak verilen araziye el koyabilmekteydiler. 1704 senesinde Trabzon'da züemadan olan Osman Bey'e verilen arazi yine Trabzon'dan hangi zümreye bağlı olduğu bilinmeyen Kara Osman oğlu Hüseyin tarafından işgal edilmişti. Osman Bey hadiseyi adamlarının araziye zapt etmeye gittiğinde öğrenecekti. Asıl hak sahibinin görevlendirdiği şahısların araziye zapt etmesini engelleyen Kara Osman oğlu Hüseyin, Osman Bey tarafından şikâyet edilecek ve bu şahsın kendi zeametinden uzak tutulmasını isteyecekti.²¹⁰

Osmanlı Devletinde sosyal düzeni bozan ve özellikle incelemiş olduğumuz dönemde sıklıkla karşımıza çıkan diğer bir etken de iç gümrükteki usulsüzlüklerdir. İç gümrük Teşkilatı, bütün imparatorluk arazisini kapsayan bir ağ şeklinden çok, iç mübadelede ticaretin belirli yoğunluğu açtığı şehirleri ve özellikle limanları merkez kabul eden az veya çok geniş daireler halinde düzenlenmişti. İstanbul, İzmir, Selânik, Edirne, Belgrad, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam ve Bağdat gibi liman şehirleri ve kara ticaretinde güzergâh üzerinde olan şehirler, nüfus ve ticaret hacmi itibarıyla iç gümrük merkezlerinin başında geliyorlardı.²¹¹ Unutulmamalı ki gümrük sadece bu büyük şehirlere özgü bir unsur değildi. Daha küçük çaptaki şehirlerin de bir bölümünde iç gümrük uygulamasına rastlanılır. Osmanlılarda gümrük açısından sınır kavramı, iki devlet arasındakinden hemen sonra, denizle kara arasındaki hattı ifade etmekteydi.²¹² Bu hattı

²⁰⁹ TŞS, No: 1868-54, s. 120/1 (22 Zilkade 1117/7 Mart 1706).

²¹⁰ TŞS, No: 1868-54, s. 86/2 (Evahir-i Muharrem 1116/6 Mayıs 1704).

²¹¹ Genç, a.g.e., s. 197.

²¹² Genç, a.g.e., s. 197.

geçen, yani denizden gelip karaya çıkarılan veya karadan gelip gemiye yüklenerak giden mal, hemen her yerde gümrüğe tabi tutulmaktaydı. Kıyılarda yer alan küçük kasabalarda bile birer gümrük merkezi bulunmasına rağmen, çağın teknolojik imkânlarının sağladığı su yolu ile taşıma, küçük tonajlı, basit teknelerle ve önemli sayılabilecek liman tesislerine ihtiyaç göstermeden yapılabildiği için kıyı şeridinin, pratik olarak yükleme ve boşaltmaya elverişli her bölgesi, potansiyel birer ticaret limanı ve kanalı haline gelebilirdi.²¹³ Karadeniz bölgesinde dağların denize paralel uzanması kıyı şeridi boyunca birçok koy ve doğal limanın oluşmasına neden olmuştur. Dönemle ilgili belgelerde, bilhassa savaş öncesi iç bölgelerden gelen askerlerin nakli için bu limanların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Her noktanın kontrolü zor olacağı için devlet gümrük işlemlerini yürüteceği liman yerlerini ve ticaret hattını kendisi belirler ve tüccarların diğer yönere gitmelerini de yasaklardı. Bu şekilde ticareti kontrol altında tutmaya çalışırdı. Bu nedenle savaş yılları tüccar gemilerinin kontrol altına alınmasına dair birçok emir gelmekte idi. Gelen emirlere uyanlarla birlikte bu emirleri kulak ardı edenler de mevcuttu. Nitekim Karadeniz kıyılarındaki bazı gemi reisleri top ve silahları Abaza ve Gürcü eşkıyalarına götürmekte idi.²¹⁴ Bu gibi faaliyetler limanlarda sıkı önlemlerin alınmasını doğurmuştur.

Osmanlı topraklarında kıyı şeridindeki en küçük kasabalara kadar yaygınlaştırılmış olan iç gümrük merkezleri, karalardaki ulaşım maliyetinin su yolu ulaşımına oranla 5 ilâ 10 misli kadar pahalı olması, karadaki gümrük merkezlerinin az olmasının yegâne sebebi olarak açıklanabilir. Yukarıda zikri geçen büyük şehirlerin dışında Sofya, Filibe, Niş, Yenişehir (Tesalya), Urfa ve Tokat gibi ikinci derecede şehirlerde de gümrük bulunmakla birlikte, daha küçük olan kasaba hatta şehir merkezlerinde gümrük uygulaması mevcut değildi.²¹⁵ Karadaki bu gümrük merkezlerinin haricinde biraz daha sık olarak görülen “bac”²¹⁶ merkezleri bulunmaktadır. Çoğunluğu dağlık, ormanlık ve ıssız bölgelerde geçit

²¹³ Genç, a.g.e., s. 197.

²¹⁴ **TSS, No: 1866-52**, s. 76/1 (7 Muharrem 1114/ 3 Haziran 1702); Bu konumuza bireysel eşkıyalıklar kısmında değinileceği için burada uzun uzadıya ele alma gereği duymadık.

²¹⁵ Genç, a.g.e., s. 197.

²¹⁶ Farsça asıllı olan bac, İran tarihinin orta dönemlerinde I. Şâpur yazıtlarında halkın hükümdarına ödedikleri vergi ve haraç anlamında baj kullanılmıştır. Sözlük anlamı olarak da özellikle Pazar vergisi anlamında kullanılır. Ayrıca Farsça’da hisse, pay anlamına da gelmektedir. Türk Dünyası’na Gazneliler döneminde giren bac Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de varlığını sürdürmüştür. Osmanlıda da bacın genel olarak vergi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Muhtelif kanunnâme metinlerinde ve diğer tarihî kaynakların ifadelerinden bac teriminin Osmanlılar döneminde özellikle şehir pazarlarında tahsil edilen resimler için kullanılmıştır. “Pazar olmayan köylerde her ne satılırsa bac yoktur”; “Me’külât cinsi pazara getirilmeyip köylerde satanların evlerinde satılırsa bâc alınmaz” şeklindeki hükümlerden bâcın pazar vergisi olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Celal Yeniçeri, “Bac”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 411-413.

ve konakların emniyetini sağlamak üzere teşkilatlanmış koruma görevlilerine ait gelirlerin karşılanması için tahsil edilen baclar aynı zamanda gümrük merkezi bulunan şehirlerden transit geçen ticarî eşyadan alınan gümrük olarak nitelendirilir. Bu gümrüğün değeri 1/10 ilâ 1/50 arasında değişmekteydi. Bu derece yaygın bir gümrük ağına ve ticarî trafiğe sahip olan topraklarda kötü niyetli kişilerin hem tüccarlara hem de onların mallarına göz dikmesi kaçınılmazdır. Konu ile ilgili belgelerde, yerel yöneticilerin haksız kazanç elde etme uğruna görevlerini istismar ettikleri görülmektedir. Ayrıca bazı eşkıya gruplarının ticaret güzergâhları üzerinde yer tutmaları ile tüccarların hem maddi hem de manevi zarara uğradıkları tespit edilmiştir. Nitekim her iki grubunda hedefinde kazanç elde etme yatmaktadır. Yerel yöneticiler kazancın elde edilmesinin en kolay yolunu gereğinden fazla vergi koymakta bulmaktaydı. Fakat eşkıya grupları ise onların aksine hareket ederek mallarına el koymaktaydılar.

Gümrük gelirlerinin oranları belli olmasına rağmen bazen gümrükte sorumlu memurların, bilhassa gümrük emirlerinin kanûn-ı kadîmde belirtilen miktardan fazla vergi aldıkları görülmekteydi. Nitekim 1704 tarihli bir hükümde İzmir ve İstanbul'da vergilerini vermelerine rağmen Trabzon gümrüğünde yıllardır vere geldikleri verginin haricinde Trabzon gümrükçüsü Solakzâde Süleyman Ağa tarafından tüccardan vergi haricinde fazla akçe talep edilmesi üzerine tacirler bu olayı Erzurum beylerbeyinin divanına arzual göndererek bildirmişlerdir. Devamında ise; Trabzon Gümrük Emiri Solakzâde Süleyman Ağa'nın yaptıklarının bununla kalmayarak, fazla akçe vermeyenlerin ve kendisine karşı gelenlerin mallarına zarar vermekte ve her kurdukları pazar yeri için bunlardan vergi dışında akçe talep etmekte olduğunu belirtmişlerdir. Bu baskının biran önce üzerlerinden kalkmasını isteyen tacirler korunma mercisi olarak Erzurum beylerbeyi divanını görmüşlerdir.²¹⁷ Buradan yola çıkarak iki varsayıma ulaşmamız olasıdır. Birinci varsayım; Gürcistan Seferi hazırlıkları esnasında Trabzon beylerbeyi ve emrindeki askerîn Erzurum beylerbeyi komutasında sefere iştirak etmişti. Sefer sonrasında bölgenin güvenliği için orada bulunduğu ve bölgenin en yüksek merciinin hala Erzurum beylerbeyi olduğudur. İkincisi varsayım ise tüccarların Trabzon'dan sonra Erzurum'a ticaret için gittiklerinden dolayı meseleyi Erzurum'daki eyalet divanına intikal ettirdikleridir. Trabzon'la ilgili arşiv

²¹⁷ TSS, No: 1868-54, s. 97/1 (1 Muharrem 1116/6 Mayıs 1704).

belgelerini incelediğimizde bu dönemde yazılan hükümlerde Trabzon valisinden ziyade Erzurum valisinin zikredilmesi ilk varsayımımızı doğrular niteliktedir.²¹⁸

Trabzon gümrük emînleri sadece tüccarlardan pazar yerleri için vergi almamakta idi. Bunların haricinde gemi ile gelen tüccarlardan fazla akçe talep edilmesi onları rencide etmekteydi. Örneğin 1702 tarihinde Trabzon Kadısına gönderilen emirde Trabzon'a gemi ile gelen tüccarlardan İstanbul kilesi namıyla bir iki akçe fazla alınarak reis taifesinin rencide edildiği bildirilmekle beraber bu uygulamadan biran evvel vazgeçmeleri talep edilmekteydi.²¹⁹ Bir başka hadise ise kurulan pazarlardan alınan vergilerdir. Bu gibi usulsüzlükler tüccarları ticaretten soğutmakla beraber şehre giriş çıkış yapan malzemelerin ve nakdi paranın da eksilmesine sebebiyet vermektedir.²²⁰ Ayrıca bölgede huzursuzlukların yaratılması yerel yöneticilere olan güvenin azalması gibi sonuçları doğurması muhtemeldir.

Bazen gümrük memurları arasında da çatışmaların ve anlaşmazlıkların çıktığı görülmektedir. Gümrük almakla görevli memurlar birbirlerinin görev yerlerine müdahale etmekle birlikte o yerin kendi gümrük alanı içerisinde olduğunu savunmaktaydılar. Nitekim 1704 senesinde Trabzon ve Karahisar-ı Şarki kadılarına gönderilen emirde bu iki yerin tütün ve malikâne vergilerini toplamakla görevli olan Ahmet ve Mustafa'nın merkeze arzuhal gönderdikleri bildirilmişti. Bu arzuhalde; Tokat'ta tütün gümrükçüsü olan Hüseyin adlı şahıs Karahisar-ı Şarki topraklarının kendi toprakları içerisinde olduğunu savunuyor ve buraya müdahale ediyordu. Ayrıca Erzurum tütün gümrükçüsü dahi Karahisar-ı Şarki, Erzurum gümrüğündendir diye müdahale etmekteydi. Trabzon ve Sinop gümrükçülerinin de tüccarlardan ayakbaşı namıyla fazla akçe almaktaydı. Bu tür olaylar gümrükçüler arasındaki uyumsuzluğu göstermektedir.²²¹

Trabzon eyaletinde vergi almadaki usulsüzlükler sadece gümrük emini ve diğerlerine mahsus değildi. Trabzon'un muhtelif yerlerinde vergiden muaf olanlardan dahi vergi alındığı belgeler ışığında görülmektedir. 1711 tarihinde Trabzon sancağına bağlı Maçka Kazası'nın Kostertos Köyü sakinleri derbentçi olup, derbent hizmeti karşılığında avarız vergisinden muaf oldular. Köylülerin avarız vergilerinden muaf olmalarına rağmen avarız

²¹⁸ TSS, No: 1868-54, s. 82/3 (Evail-i Zilhicce 1115/ Nisan 1704); Erzurum Beylerbeyine gönderilen hükümde Trabzon canibinden Gürcistan ve Abaza memleketlerine tüccar gemilerinin gitmemesi istenmektedir. Bu iş için de Trabzon ve havalisine adamlar tayin etmesi talep ediliyor.

²¹⁹ TSS, No: 1866-52, s. 80/1 (7 Muharrem 1114/3 Haziran 1702).

²²⁰ TSS, No: 1868-54, s. 88/5 (19 Muharrem 1115/4 Haziran 1703).

²²¹ TSS, No: 1868-54, s. 86/1 (14 Muharrem 1115/30 Mayıs 1703).

vergi tahsildarı bunlardan vergi talep etmekteydi. 1701 tarihinde tahsildar Mehmed Ağa'ya ismi geçen köyün vergiden muaf olduğuna dair telhis gönderilmesine rağmen ilerleyen yıllarda yerel yöneticilerin bu telhisin gereğini yerine getirmedikleri görülmektedir.²²² Ayrıca, vergi memurları sadece pazar yerlerinde değil köylerde vergi vermekle yükümlü olan Müslüman ve Gayrimüslim tebaadan da fazlasıyla vergi almaktaydı. Zimmîler de bu baskılara Müslümanlar kadar maruz kalmaktaydı. 1702 yılında Trabzon Eyaleti'ne bağlı Akçaabat ve Maçka Kazaları'nın zimmî halkı meclise gelerek daha önce kendilerine verilmiş olan emrin yerine bir başkasının verilmesini talep etmişlerdi. Yeni bir emir talep etmelerinin gereği olarak; ellerindeki emre rağmen Trabzon valisine bağlı subaşılarından biri kendilerinden otlak akçesi, mahallerinde ağaçtan düşenden ve kendi halkı ile örf-i vergi olanlardan ölüm nedeniyle kan akçesi almaktaydı. Bunlardan başka, şehirde oturanlardan konak ve zahire akçesi ve denize çıkan ve geri dönen kayıklardan dahi ihraç akçesi alınmasını sebep göstererek, bu durumun sona erdirilmesi için yeni bir emir gerekliliğini bu şekilde izah etmişlerdi.²²³ Yine 1702 senesinde Akçaabat, Maçka ve Sürmene zimmî halkı meclise giderek her yıl avarız vergilerini düzenli şekilde vermelerine rağmen vergi toplamak için görevli olan memurların kendilerinden vergi haricinde fazla akçe talep ettiklerini beyan etmişlerdi. Vergi memurları bu vergileri defter gereğince dahi a'şâr (öşür), ispenç, sair hukuk ve rüsumları kanun gereğince aldıktan başka beylerbeyi hassı zabiti, zaimler ve timar sahipleri ve subaşıları dahi vergileri emir gereğince almayıp fazla akçelerini alıp aldıkları vergileri kendi işlerinde kullandıklarını da belirttiler. Vergi vermeyenlere ise çeşitli zulümlerde bulunmaktaydılar. Bunlar; suya batırmak, işe koşmak şeklinde olup, ağaçtan düşüp ölenlerden öşrü diyet namıyla para almak kanun olmasına rağmen bu kanunun dışına da çıkılmaktaydı. Trabzon valisi tarafından köyünüzde kan olduğu diye bu olay bütün köylüye yüklenmekte ve öşrü diyet namıyla köylüden fazla akçe talep edilmekteydi. Ayrıca paşalar dahi teftişe çıktıklarında karada yol var iken denizden kayıkla gezerek kayık ücreti namıyla senede 1200 miktarı kuruşlarını aldıkları yine kürek ücreti olarak da 300'er 400'er kuruşlarını aldıkları belirtilmektedir.²²⁴ Her iki olayda da görüldüğü gibi gelirleri azalan yerel yöneticiler açıklarını kapamak ve servet biriktirme

²²² TŞS, No: 1871-57/2, s. 84/5 (22 Muharrem 1123/12 Mart 1711).

²²³ A.DVNS.ŞKT.d, No: 36, s. 51/191 (Evail-i Safer 1114/27 Haziran 1702).

²²⁴ A.DVNS.ŞKT.d, No: 36, s. 124/492 (Evasıt-ı Safer 1114/23 Temmuz 1702); Zimmi halk her yıl üzerlerine vazife olan vergilerini düzenli şekilde vermelerine rağmen vergi toplamakla görevli bazı şahısların baskılarına maruz kalmakta idiler. Bu şahıslar daha önce almış oldukları vergileri tekrar almaya veya fazladan toplama eğiliminde olanlardı; A.DVNS.ŞKT.d, No: 039, s. 719/3077 (Evahir-i Muharrem 1115/17 Mayıs 1703); A.DVNS.ŞKT.d, No: 148, s. 164/566 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1147/12 Kasım 1734).

uğruna Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın her iki kesimin üzerine giderek onlara baskı ve zulüm yapmakta ve gelirlerinin açıklarını bu şekilde tamamlamaya çalışmaktadırlar.

Gümrük eminleri de bazen mağdur duruma düşmekteydiler. Gümrük gelirlerinden bazıları Trabzon kalesinin tamirinde veya eksik cephanenin tamamlanmasında kullanılmaktaydı. 1703 tarihinde Trabzon Kalesi'nin tamiri, barut ve diğer levazımların karşılanması için Dizdar Ali, Dizdar Mehmet ve Aşağı Hisar Batı Kapısı ağası tarafından gönderilen şahısların gümrük eminliğinden aldıkları 15 bin akçeyi gerekli olan yerlerde kullanmadıkları tespit edildi. Bunun üzerine mağdur olan gümrük emini Süleyman gönderdiği arzuhalde olayın takibini istemiştir.²²⁵

İncelemiş olduğumuz dönemde fazla rastlanmasa da vakıf gelirlerinin azalmasına sebep olan usulsüzlüklerin olduğu da görülür. Bilhassa pazar yerleri vakıf malı olduğu için buranın vergileri vakfın hesabına dâhil edilmekteydi. Buna rağmen pazar vergisi toplamakla görevli memurlar vakfa ait olan gelirlerden kendilerine pay almaya çalışmakta ve vermeyen pazarcılara da zorluklar çıkarmaktaydılar. Örneğin 1711 senesinde Of Kazası ahalişi gönderdikleri arzuhalde Balıklı Köyü vakıf malı olduğu ve burada kurulan pazardan alınan vergilerin vakıf gelirlerine dahil edildiğini belirtmekle beraber bölge sakinlerinden Pirî Çavuşoğlu olarak bilinen Hasan ve Mustafa adlı şahıslar alınan vergiye kanaat etmeyerek pazarcılardan 1'er akçe fazla talep etmektedir diye beyanda bulunmuşlardı. Ayrıca kendilerinin yapmakla yükümlü oldukları işleri ahaliye yaptırmaya çalıştıklarını, hem fazladan 1 akçe vermeyen hem de karşı gelenlere zulüm ederek ahalinin huzurunu kaçırdıklarını belirterek bu halin biran evvel düzeltilmesini talep etmişlerdi.²²⁶

Bu dönemde Trabzon ekonomisine zarar veren diğer bir husus da halkın vergi vermemesidir. Vergi vermeme hususu savaşın meydana getirmiş olduğu siyasî boşluk ya da yöneticilerin her yönüyle ezilen halktan fazlasıyla vergi talep etmesi sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Bu olaylar neticesinde halk kanunlara karşı gelebilmekte ve birlikte hareket edebilmekteydiler. Vakıf arazisi olan yerlerde açılan pazarların vergi gelirleri ve üretilen mallardan alınan vergiler direk vakıflara aktarılmaktaydı. Fakat bazı pazarcılar sözbirliği ederek vergi vermemek için farklı yerlerde pazar açmaktaydılar. 1703 senesinde Hatuniye Evkafı mukataası yerlerinden yıllardan beri alına gelen keten vergisinde keten

²²⁵ TŞS, No: 1868-54, s. 98/1 (2 Safer 1115/17 Haziran 1703).

²²⁶ A.DVNS.MHM.d, No: 118, s. 207/876 (Evail-i Cemaziyelevvel 1123/17 Haziran 1711).

pazarcılarının Espiye altı ve Polathane’de pazar açmalarından dolayı vergi gelirlerinde düşüş olmuştu. Bu yüzden Trabzon kadısı ve naibinden olayı takibi istenmişti.²²⁷ Ayrıca hariçten bazı kişiler pazar yerlerinden vergi alınmasına çeşitli bahanelerle karşı çıkmaktaydılar. 1704 senesinde Giresun Kazası’nda Yaylapazar adlı pazar yerinde yıllardan beri kanun gereğince Trabzon gümrük emini vergileri toplatırken ve dışarıdan bir müdahale yok iken Yaylapazar’da İbrahim adlı şahıs burasının kendi mukataasında olduğunu iddia ederek vergi memurlarının işlerini yapmalarına mani olmaktaydı. Bunun üzerine yerel birimlerden vergisi alınmayan eşyalardan verginin alınması ve bu şahsın vergi memurlarına müdahale etmesinin önüne geçilmesi istenmekteydi.²²⁸ Görüldüğü üzere hem pazar taifesi hem de dışarıdan bazı şahıslar pazarlardan vergilerin düzenli şekilde alınmasına müdahale ederek kanuna karşı geldikleri ve böylelikle siyasî otorite boşluğunun yaratmış olduğu fırsatı hem savaş yıllarında hem de savaş sonrasında sürdürdükleri görülmektedir.

Yerel yöneticilerin halkı Müslim ve Gayrimüslim olarak ayırmadığı, kendi zümreleri içerisinde olan bile aynı işlemi yaptığı ve devletin gelirlerini kendi çıkarları için kullandıkları görülmektedir. Buna benzer uygulamalar ehli şer kısmında fazla olmamakla birlikte az da olsa görülmektedir. Trabzon’daki sosyal güvenliği tehdit eden unsurlar arasında en son olarak hak tarafından Trabzon ekonomisine verilen zararları gösterebiliriz. Bu kısımda büyük tehdit unsurlarından daha ziyade halkın savaş yıllarındaki siyasî otoriteyi fırsat bulup vergi vermeme yani pazarcıların vergi vermemek için farklı yerlerde pazar açmaları ve bazı esnafların iş yapmasına mani olma gibi hususları saymamız mümkündür.

221. Şer’î Görevlilerin Zulümleri

Osmanlı Devleti’nde bir yer fethedildiği ilk anda oraya bir subaşı ve kadı tayin edilirdi. Şer’î yöneticiler içerisinde görev ve yetki bakımından ilk sırayı kadılar almaktadır. Kadılık müessesesi İslâm devlet düzeninde en önemli müesseselerden biridir. İslâmî hüviyet arz eden bir cemiyetin işlerlik gösterebilmesi, onun İslâm hukukuna uygun bir yaşayış içerisine girmesiyle mümkün olabilir. Bu bakımdan kadıların statü ve vazifeleri son derece önemlidir. Osmanlı adlî teşkilâtının temel taşı olan kadılar buldukları yerlerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri ve hem de halkın her konuda

²²⁷ TŞS, No: 1868-54, s. 83/4 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1115/26 Ekim 1703).

²²⁸ TŞS, No: 1868-54, s. 88-89/4 (12 Zilkade 1115/ 18 Mart 1704).

müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı. Noterlik vazifesini ifa eder, vergilerin toplanıp orduya ulaştırılmasına nezaret eder, bölgesinde asayiş amirliği yapar, bir kısım eşkıyanın yakalanıp merkeze gönderilmesi vazifesine bakar, loncaları denetlerdi. Ticarî mallara narh koymak ve kalitelerini kontrol ettirmek, böylece muhtemel hileleri, ihtikâr ve istifçiliği önlemek de vazifeleri arasında idi.

Trabzon Eyaleti'ne fethinden itibaren birçok kadı tayin edilmişti. Bu dönemle ilgili arşiv belgelerinde ehl-i şer mensuplarının usulsüzlüklerine fazlaca rastlanılmamakla beraber görevlerini tam anlamıyla ifa ettiklerini söylemek doğru olmaz. Hem kadı hem de kendisine bağlı şahısların yönetimleri esnasında usulsüzlükten daha ziyade eyaletteki sükûnu sağlamakla görevli oldukları görülmektedir. Nitekim merkezden gelen birçok belgede evvela kadıların daha sonra konunun niteliğine göre diğer görevlilerin isimleri yer almaktaydı. Bu da bize kadıların bölge idaresinde beylerbeyinden aşağı kalmadıklarını ve onlar kadar öneme sahip olduklarını göstermektedir. Kadıların usulsüzlüklerine dair arşiv belgelerinde bir kayıta rastlanılmamıştır.

Kadılarından sonra eyalette müftülerin önemi büyüktü. Müftüler dini otoritenin eyaletteki temsilcileri sayılmaktaydı. Beylerbeyi, kadı ve müftü arasında ince bir çizgi mevcuttu. Bu çizgi onların birbirlerinin işlerine müdahale etmelerinin önüne geçmekte yani bir denge politikası görevini üstlenmekte idi. Müftüler bazen atamalara müdahale ederek, hakkı olan şahıslardan ziyade hakkı olmayan şahısları istedikleri mevkiye getirebilmekteydiler. Gürcistan seferinin hazırlıkları akabinde Trabzon Eyaleti'nde otorite boşluğunun etkileri görülmekteydi. 1704 senesinde Mustafa adlı şahıs Divân-ı Hümâyûn'a verdiği arzuhalde, üzerinde olan alaybeyliğinin müftünün çukadarı olan diğer Mustafa'ya Erzurum Beylerbeyi tarafından verildiğini belirterek bu halin biran evvel düzeltilmesini talep etmiştir.²²⁹

İncelemiş olduğumuz belgelerde ehl-i şer zümresinin sadece görevlerinde usulsüzlük yaptıklarını görmemekteyiz. Bu zümrenin bazı şahısları, görevlerinin haricinde eşkıyalığa karıştıkları hatta eşkıyalara liderlik ettikleri de görülmektedir. 1703 senesinde Görele naibi gönderdiği mektupta büyük cami imamı olan şahsın kendi halinde olmayarak eşkıyalık

²²⁹ TŞS, No: 1867-53, s. 71/1 (Şevval 1115/Şubat- Mart 1704).

yaptığı hatta etrafına topladığı şahıslara reislik yaptığını bildirmiş ve bu işin biran evvel çözüme kavuşturulmasını talep etmişti.²³⁰

Bu dönemde ehl-i şer zümresinin bazı şahısları baskı ile karşı karşıya kalabilmekte idiler. Bilhassa bir yere yeni bir cami yapıldığında cami arazisinin yanındaki yerleşim alanında olanların sınırları içerisine girilebiliyordu. Bu da halkın tepkisine yol açabilirdi. Trabzon'da Kahraman Paşa tarafından yaptırılan bir caminin bitişiğinde yaptırılan imam hane, yan tarafındaki arazi sahipleri ile dava konusu olmuştu. Nitekim 1703 yılında yaptırılan bu cami için yatılı kalacak imama bir hane gerekli olması ve bu hanenin yapılması esnasında ismi verilmeyen bir şahsın arazisi bulunması ve bunun hane yapımında zorluk çıkarması dava konusuydu.²³¹ Netice olarak sadece yerel yöneticiler baskı yapmamakta aynı zamanda da baskı görmekteydiler.

İncelemiş olduğumuz dönemin arşiv belgelerinde ehl-i şer' zümresinin ehl-i örf zümresine oranla daha az usulsüzlüğüne rastlanılmıştır. Ehl-i örf zümresinin askerî özelliğinin ön plana çıkması ve ehl-i şer' zümresinin ise böyle bir imkâna sahip olmamasından kaynaklansa gerektir.

23. Trabzon'daki Eşkîyalık Hareketleri

Devletli eşkıyaların dışında ferdî olarak sivrilen eşkıyalar da asayişî önemli ölçüde tehdit eden unsurlardandı. Her ne kadar dağa çıkan veya Trabzon'un sahil kesimlerinde olan kimse veya kimselerin haklı sebeplerinin olduğu kanaati tartışılır olsa da, belgelerden bir eşkıyanın veya eşkıya grubunun niçin eşkıyalığa başvurduğu hakkında açıklayıcı bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, devlet düzenindeki genel bozulma, otorite zayıflığı, bunun sonucu devlet ile halk arasındaki bazı olumsuz gelişmeler ve ahlakî çöküntü bu tür hareketlerin doğmasına uygun zemin hazırlamıştır.

Eşkîyalık yapanların menşei genelde kazalarda yaşayan şahıslar etraflarına topladıkları kişilerle birlikte savaşın verdiği otorite boşluğundan yararlananlar olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca bunların haricinde bir kısım gemi kaptanın da karadaki eşkıyalarla ittifak ederek silah kaçakçılığı yaptıkları tespit edilmiştir. Bu eşkıyaların belirli hedefi olmayıp daha çok, yerleşim birimlerine baskın düzenleme, halktan zorla para alma, cana zarar verme, mala el koyma ve ırza geçme gibi eylemleri gerçekleştirmekteydiler. Yani

²³⁰ A.DVNS.ŞKT.d, No: 039, s. 569/2432 (Evail-i Cemaziyelevvel 1115/12 Eylül 1703).

²³¹ A.DVNS.ŞKT.d, No: 039, s. 220/1379 (Evasıt-ı Safer 1115/15 Haziran 1703).

eşkîyalar devletin düzenine karşı gelmekten daha ziyade kendi menfaatleri için halka zulüm etmekte idi. Bazen de birkaç eşkıya reisi birleşerek daha büyük tehlike oluşturabilmekteydiler. Bunların şehir ve kasabalarda yardımcı, haberci ve yatakçıları da vardı.²³² Bunlar, mecbur olmadıkça hükümet kuvvetleriyle çarpışmaktan kaçınılmaktaydılar. Çarpışmaları genelde eşkıya takibine çıkan askerî birliklerle yapılmakta idi. Eşkîya taifesi herhangi bir nedenle askerî birliklere saldırmamakta daha ziyade emellerini mazlum halk üzerinden gerçekleştirmekte idiler. Trabzon'da eşkıyalığı karada ve denizde yapılan eşkıyalıklar diye iki bölüme ayırmak mümkündür.

230. Karadaki Eşkîyalıklar

Çalışma alanımızla ilgili arşiv belgelerinde Trabzon'la ilgili eşkıyalıkların çoğunluğunu karadaki eşkıyalıklar oluşturmaktadır. Karadaki eşkıyalık faaliyetlerinin başını bir çete reisinin etrafına topladığı suç işlemeye meyilli şahıslarla birlikte iklimin elverişli olduğu ilkbahar dönemlerinde ortaya çıkararak köyleri basmaları ve halka akla gelmeyecek zulüm ve eziyetleri yapmaları alır.²³³ Eşkîyalıktan mağdur olan bölge halkı hem yerel yönetimlere hem de Divan-ı Hümâyûn'a arzuhal gönderiyorlardı. Nitekim 1701 yılının sonralarına doğru Of kazasında Kanlı Ömer ve oğlu Mahmud ve Ayazoğlu Kanlı Hasan 20 yıldır halkın kâbusu olduklarını belirten kaza halkı üzerlerindeki bu baskının biran evvel bertaraf edilmesini istemekteydi. Ayrıca ismi geçen eşkıya taifesi bu süre zarfı içerisinde fukaraya tecavüz ve zulüm eylemekte idi.²³⁴ Eşkîyaların üzerinde kurmuş oldukları baskının kaldırılmasını talep eden bölge halkı olayı hem yerel birimlere hem de merkezi birime bildirme gereği duymuştu.²³⁵

İncelediğimiz arşiv belgelerinde siyasî otorite boşluğunun en fazla hissedildiği yer olarak Of kazası göze çarpmaktadır. Kaza ahalisi üzerlerine karabulutlar gibi kümelenmiş bu eşkıyalardan duydukları rahatsızlığı en yüksek mercilere sıklıkla iletmişlerdi. Nitekim 1701 yılında bir takım eşkıyanın kaza halkının huzurunu bozduğuna ve halka zulüm yaptığına dair şikâyetler Divan-ı Hümâyûn'a kadar ulaşmıştır.²³⁶

²³² Öztürk, a.g.m., s. 980.

²³³ A.DVNS.ŞKT.d, No: 039, s. 178/750, (Evail-i Cemaziyelevvel 1115/12 Eylül 1703); TŞS, No: 1905-91, s. 51/3. (Gurre-i Muharrem 1152/ 10 Nisan 1739); Bahar gelüb ağaçlar yapraklanıp eşkıyalar zuhur etmiştir.

²³⁴ TŞS, No: 1866-52, s. 40/1, (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1113/21 Kasım 1701).

²³⁵ A.DVNS.MHM.d, No: 112, s. 61/184, (Evail-i Cemaziyelahir 1113/3 Kasım 1701).

²³⁶ TŞS, No: 1866-52, s. 70/1, (8 Rebiülevvel 1113/13 Ağustos 1701).

Eşkîyalık faaliyetleri sadece kazalarla sınırlı kalmıyordu. Bazı eşkıya grupları etki alanlarını genişletme yollarına gidiyorlardı. 1703 senesinde merkezden gelen emirde, bazı eşkıyaların Anadolu yakasında tuedikleri ve halka zulüm ettikleri belirtilmektedir.²³⁷ Bu gibi meseleler genelde beylerbeyine aks ettirilir ve ondan eşkıyanın üzerine gitmesi istenirdi.²³⁸ Ayrıca bu eşkıya grupları sosyal düzenin en büyük tehditlerinden birini oluşturmaktaydılar. Bozulan düzenin tamiri için merkezden taşraya gönderilen emirlerde sosyal düzenin bozulmasına etki eden eşkıya gruplarının yakalanıp cezalandırılmasına yönelikti. Nitekim 1735–1740 yılları arasındaki birçok emirde sosyal düzeni bozan eşkıyaların yakalanıp cezalandırılması yerel yöneticilerden istenmekteydi.²³⁹

Savaş nedeniyle eyaletler müdafaa kabiliyetini kaybedince, içeri giren eşkıya, halkı soyduğu gibi, yerleşim birimlerinde yapmadıkları usulsüzlük ve ahlâk dışı hareket bırakmıyorlardı. Evleri basıyor, halkın malını alıyor ve onlara hak etmedikleri muameleleri yapıyorlardı.²⁴⁰ Baskın verdikleri evlerde halkın değerli eşyalarına el koymakta idiler. 1702 senesinde Gönve Sancağı'na bağlı köylere baskın veren Kanlı Selim ve yandaşı girdikleri evlerdeki insanların akçelerine el koydukları ve direnenlere de zulümde buldukları ahali tarafından merkeze bildirilmişti.²⁴¹ Ayrıca baskın verdikleri yerleşim yerlerinde halkın malına canına verdikleri zararın haricinde kızlarını da kaçırıyorlardı. 1702 senesinde Trabzon'dan merkeze gönderilen arzuhalde Hüseyin Sefer'in geceleri nice evleri basıp, ahalinin zevcelerine ve kızlarına tecavüzden başka türlü türlü işkencelerde bulunup suç işlemeyi adet edindiği bildirilmekteydi.²⁴² Ayrıca 1740 senesinde Görele ve civarında türeyen Telli İbrahim ve yandaşları birçok kişiyi katl etmişler ve birçok kişinin de evlerini basarak mallarına el koymuşlardı. Bununla yetinmeyen zanlılar müftünün dershanesini yerle bir ederek kitaplarını yakmışlardı. Bölge halkına da akla gelmeyecek türlü eziyetlerde

²³⁷ TŞS, No: 1867-53, s. 82/3, (18 Zilhicce 1114/5 Mayıs 1703).

²³⁸ A.DVNS.MHM.d, No: 114, s. 204/1200 (Evahir-i Cemaziyelahir 1116/29 Ekim 1704).

²³⁹ TŞS, No: 1905-91, s. 36/4 (Gurre-i Ramazan 1152/2 Aralık 1739); A.DVNS.ŞKT.d, No: 035, s. 255/1046 (Evasıt-ı Safer 1152/24 Mayıs 1739); A.DVNS.ŞKT.d, No: 035, s. 463/1841 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1152/19 Eylül 1739); A.DVNS.ŞKT.d, No: 035, s. 447/1998 (Evahir-i Ramazan 1152/30 Aralık 1739).

²⁴⁰ A.DVNS.ŞKT.d, No: 037, s. 467/1876 (Evasıt-ı Zilkade 1114/Nisan 1703); Of kazasına tabi bir köyde bazı şahıslar kendi hallerinde olmayarak, etraflarına topladıkları suç işlemeye meyilli kişilerle beraber, köy ahalisinin evlerini basarak onlara zulüm etmekte, mallarına ve mülklerine el koymakta idiler.

²⁴¹ A.DVNS.ŞKT.d, No: 035, s. 275/1124 (Evasıt-ı Safer 1114/11 Temmuz 1702); A.DVNS.MHM.d, No: 112, s. 131/428 (Evasıt-ı Safer 1113/22 Temmuz 1701); Trabzon eyaletine bağlı Pazarsuyu ve Ebulhayr köylerinden birkaç kişi işbirliği ederek köylere baskın vermekte ve de halkın değerli eşyalarını alıp onlardan gelir elde etmekteydiler. Pazarsuyu ve Ebulhayr kazaları günümüz Ordu sınırları içerisinde yer almaktadır.

²⁴² A.DVNS.ŞKT.d, No: 035, s. 266/1086 (Evasıt-ı Safer 1114/11 Temmuz 1702).

bulunmuşlardı.²⁴³ Halkın dövülmesi, öldürülmesi, her şeyden mukaddes olan ırz ve namusuna göz dikilmesi ve onların şerrinden korkan halk tek kurtuluş yolu olarak devleti görmektedir. Bu yüzden halk yerel yöneticilerden ziyade şikâyetlerini en üst mercilere kadar götürmüşler ve kendilerine bir çıkar yol aramışlardır.

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık olayları arttığında eşkıya teftişi yapılmakta idi. Teftiş esnasında bazı eşkıyalar mücadeleye girmeden kaçabiliyordu. 1735 senesinde Gönye tarafına kaçan beş eşkıyanın yakalanması için Trabzon valisine emir gönderilmişti. Bu emir neticesinde de gerekli yerlere bilgi verilerek eşkıyanın takibi kendisinden istenmişti.²⁴⁴ Bazen de eşkıyalar yakalandıktan sonra bir yolunu bularak hapis edildikleri yerden firar edebiliyorlardı. 1739 senesinde de Honos Kalesi'nde hapis cezasına çarptırılan Sarı Bey adlı eşkıyanın bulunduğu yerden bazı eşyalar ile firar etmesi ve yandaşları ile birleşmesinin tehlike arz etmesi yüzünden olayın takibi yerel yöneticilerden istenmişti.²⁴⁵ Çünkü firar eden eşkıya reisinin halka zarar vermesi kaçınılmazdı. 1740 senesinde Of kazasında yakalanan eşkıya grubu bir yolunu bularak firar etmişti. Kaçan bu eşkıyanın üzerine gidilmesi yerel yöneticilerden talep edilmekteydi.²⁴⁶ Bu yüzden yerel yönetimlerden hızlı bir şekilde hareket etmeleri ve gerekli önlemleri en kısa sürede almaları merkez tarafından istenmekteydi. Yerel yöneticiler ellerini ne kadar çabuk tutarsa eşkıyaların faaliyetlerinden daha az zararla sıyrılabilirdi.

Ölümler neticesinde ölen şahısın küçük yaştaki çocuklarına vasî tayin edilmekte idi. Vasiler aracılığıyla çocukların topluma yararlı birer birey olarak yetiştirilmesi sağlanıyordu. İster özgür bir vatandaş olsun, isterse köle olsun çocukların mağdur olmamaları kanunlar aracılığı ile sağlanmaktaydı. Trabzon'da 1702 senesinde Hasan adlı şahsın babası Siyavuş, Seydi Kaptan'ın kölesi iken azat edilmiş ve belli bir müddet sonra vefat etmiştir. Vefatının ardından geride Emine, Hatice ve Havva adlı üç kızı kalmıştı. Bu kız çocukları yaşları birbirinden farklı olmasına rağmen her birinin bakıma ihtiyacı vardı. Yine Seydi Kaptan'ın yanında çalışan küçük Yeniçeri, Siyavuş'un kızlarından Emine'yi başkasına satarak Hatice'nin de ırzına geçmişti. Ayrıca bunlara çeşitli zulümlerde bulunmakta idi. Şeyhülislam'ın fetvası üzerine olaya el konulması istenmektedir.²⁴⁷

²⁴³ A.DVNS.MHM.d, No: 147, s. 230/860 (Evahir-i Cemaziyelahir 1153/22 Ağustos 1740).

²⁴⁴ TŞS, No: 1898-84, s. 160/1 (Gurre-i Ramazan 1147/25 Ocak 1735).

²⁴⁵ TŞS, No:1905-91, s. 18/1 (Evail-i Zilhicce 1151/12 Mart 1739).

²⁴⁶ A.DVNS.MHM.d, No: 147, s. 44/240 (Evail-i Zilkade 1152/30 Ocak 1740).

²⁴⁷ A.DVNS.ŞKT.d, No: 035, s. 483/2016 (Evahir-i Safer 1114/25 Temmuz 1702).

Eşkîyalık olmaktan daha ziyade şahsi hareket olarak nitelendirebileceğimiz olaylara da arşiv belgelerinde rastlanılmaktadır. Örneğin 1702 senesinde Trabzon merkeze bağlı Hacı Hasan Mahallesi sakinlerinden Darende Seyyid Hasan meclise arzuhal göndererek aynı mahalle sakinlerinden Osman'ın bir gece evine girerek kendisine zulüm ettiğini belirtmiştir. Osman'ın kendisine yaptığı baskının biran evvel üzerinden kalkmasını talep etmekle beraber bu şahsın yakalanarak davasının görülmesini de istemekteydi.²⁴⁸ Kişiler arasındaki husumet toplumun genelinin güvenini ve asayişini bozmasa da bulunduğu mahalde huzursuzluk yaratmakta idi.

2300. Yol Kesenler

Osmanlı taşrasındaki eşkıyalık faaliyetlerinden biri de yol kesen diğer ismiyle kat'-i tarik eşkıyalığıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi eşkıyalığın mevsimlere bağlı olarak artış gösteren bir olgu olduğunu göz ardı etmememiz gerekir. Eşkîyaların faaliyetleri mahsulün harmana getirildiği zaman artış göstermekle beraber soğuk kış aylarında ise durgunluk göstermekteydi. Nitekim bu eşkıya gruplarının genelde kış ayları azaldığını ve ağaçlar yaprak açtığında ortaya çıkmaya başladıklarını arşiv malzemeleri aracılığıyla tespit ettik. Bu dönemde ortaya çıkmalarının yegane sebebi daha rahat saklanma imkanı bulmalarıdır. Örneğin 1739 senesinde Trabzon'daki yerel birimlere gelen emirde baharın geldiği, ağaçların yapraklanıp eşkıyaların ortaya çıktığı, ayrıca başıboş levendât ve haramizâdelerin de yolları keserek eşkıyalıkta buldukları bildirilmiş ve bunların yakalanarak idam edilmesi yerel birimlerden talep edilmişti.²⁴⁹ Yol kesen eşkıyalığı, köy köy dolaşarak, haneleri basarak insanların mallarına ve canlarına zarar vermekten daha ziyade önemli kavşak noktalarını keserek buradan geçen insanların bilhassa ticaret kervanlarının yollarını keserek evvela mallarına, bu haksızlığa uğrayanlara karşı mukavemet ettikleri zaman da canlarına zarar verebilmekteydiler. Nitekim 1739 senesinde Ali İbrahim ve Lazoğlu Süleyman adlı eşkıyalar Görele'de hapis oldukları yerden firar ederek, Keşab Kazası'na geçmişler ve burada güvenliğini bozucu faaliyetler yapmaya başlamışlardı. Bununla yetinmeyen bu şakiler Trabzon'a giden kerbân ve ebnâ-i sebilin yollarını keserek kendilerine katl ve mallarını da çalma girişiminde bulunmuşlardı.²⁵⁰

²⁴⁸ A.DVNS.ŞKT.d, No: 034, s. 52/234 (Evail-i Muharrem 1114/28 Mayıs 1702).

²⁴⁹ TŞS, No: 1905-91, s. 51/3 (1 Muharrem 1152/ 10 Nisan 1739).

²⁵⁰ TŞS, No: 1905-91, s. 36/5 (8 Ramazan 1152/ 9 Aralık 1739).

Görüldüğü gibi Trabzon ve civarındaki yol kesen eşkıya grupları bahar aylarında ortaya çıkarak önemli yol kavşaklarını keserek halkın hem canına hem de malına kast etmekteydiler. Trabzon'un sahil kenarında olmasının bu olayların gerçekleşmesinde büyük etkisi vardır. Çünkü iç taraftaki ürünler Trabzon ve civarındaki limanlar aracılığıyla dışa sevk edilmekte, dışarıdan gelen ürünler de bu limanlarda boşaltılarak iç pazarlara ulaşmaktaydı. Bu yüzden Trabzon ve civarında sürekli bir ticarî akışın olması eşkıyaların cazibesini artırmakta idi. bu denli sebeplerden dolayı eşkıyalık faaliyetleri hele de siyasi otoritenin zayıf olduğu zamanlarda önü alınamaz duruma gelmekteydi.

231. Denizdeki Eşkıyalıklar

Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki eşkıyalık faaliyetlerinin çoğunluğu karada olmasına rağmen denize kıyısı olan bölgelerde de denizde eşkıyalık faaliyetlerine rastlanılmaktadır. Bunlar genelde eşkıyaların ticaret gemilerine ya da gemilerdeki mallara el koymasındır. Buradaki eşkıyalık faaliyetleri denizde gemi ile gezip korsanlık yapmakla pek alakalı olması da suç yönünden benzerlik arz eder. Denize kıyısı olan Trabzon'da da bu tür eşkıyalıklar mevcuttur. Karadeniz'in ticarî dolaşıma elverişli olması ve Trabzon'un da kara ve deniz ticaretinin kesiştiği bir noktada yer alması hasebiyle önemi büyüktür. Trabzon'daki tüccarlar deniz yolu ile Karadeniz kıyılarındaki yerleşim yerleriyle ilişki kuruyorlardı. Anadolu, Rumeli ve Kırım tarafı ilişki kurdukları yerlerdi.²⁵¹ Osmanlı'nın ticaret erbabına sosyal güvence verilmesi yönünde gayret gösterdiğini söyleyebiliriz. Nitekim herhangi bir aksilik sonucu malları elinden çıkan ticaret erbabının zararları karşılanmaktaydı. Ama bunların başına bir zeval gelmemesi için hem barış hem de savaş yıllarında gerekli önlemlerin alınması yönünde yerel birimlere sıklıkla emir gönderilmekteydi. Bilhassa savaş dönemlerinde halkın güvenliğini sağlamak için birçok emir gelmekte idi. Muhtelif zamanlarda merkezden yerel yöneticilere gelen emirlerde, yöneticilerden hem karada hem de denizde gerekli güvenlik önlemlerini almaları istenmekteydi.²⁵²

Öte yandan savaş yıllarında, savaşın aks edeceği bölgelere ticaret gemilerinin gitmesini engellemek için emirler gönderiliyordu. Gönderilen bu emirlerle, ticaret gemilerinin zarar

²⁵¹ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Ekonomik Durumuna Dair", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon 1999, s. 332.

²⁵² TŞS, No: 1866-52, s. 86/1 (20 Safer 1114/16 Temmuz 1702); Trabzon Naibine gönderilen fermanla Of kazasındaki eşkıyaların üzerine gidilerek haklarından gelinmesi isteğinin yanı sıra sefer için hem karada hem de deryada gerekli önlemlerin alınması istenmektedir.

görmesinin önüne geçilmek isteniyordu. Bazı gemi reisleri bu emirleri dinlemeyerek yasak olan bölgelere gitmekte, bazıları da bu bölgelerden silah kaçakçılığı gibi benzer kaçakçılıkları yapmakta idiler.²⁵³ Gönderilen emirler, gemi reislerinin eşkıya gruplarıyla işbirliği yapmamasıyla birlikte ticaret gemilerinin güvenliğine de yöneliktir. Bu emirleri dinlemeyen gemi reislerinin olabileceğini yukarıda zikretmiştik. Nitekim 1702 senesinde Hacı Mustafa, Mazlum ve Kifeya? adlı reisler, Hacı Mustafa reisin önderliğinde merkezden gelen emirleri dinlemeyerek 60 deniz mili Abaza kara sularına girmişlerdi. Bunların Abaza sularına girmeleri sonucunda merkezden gelen diğer bir emirde meselenin takip edilerek bu gibi olayların önüne geçilmesi istenmekteydi.²⁵⁴ Olayların süreklilik arz etmesi gibi durumlarda bölge valisinin yardımına gerek duyulabiliyordu. Örneğin 1704 senesinde Erzurum beylerbeyine gelen emirde ticaret gemilerinin Gürcü ve Abaza memleketlerine gitmemeleri istenirken, buraya gidenlerin eşkıyalara boyun eğdikleri belirtilmektedir. Ayrıca bunun için Trabzon iskelelerinde gerekli önlemlerin alınması da Erzurum beylerbeyinden istenmekte hatta söz dinlemeyen gemicilerin gemilerine el koymasına da izin verilmekteydi.²⁵⁵ Bundan sonraki hükümde ise; Osmanlı topraklarının muhtelif yerlerinden ve İstanbul'dan Trabzon iskelesine ulaşan ticaret gemilerinin Batum'a kadar güvenli şekilde ulaşması için bütün iskelelerde gerekli önlemlerin alınması istenmekle birlikte Abaza ve Gürcü iskelelerine gitmemeleri de sıkı sıkıya tembih edilmekteydi.²⁵⁶

Bazı gemiciler gemilerine yükledikleri mallarla gittikleri memleketlerde zor durumda kalabiliyorlardı. Hatta bu gemiciler talihsiz bir şekilde öldürülebiliyorlardı. Nitekim 1703 senesinde gemisini Kefe iskelesine götüren Mestanoğlu Ali Reis, yeniçerileri Toklu Ömer Çavuş, Yazıcıoğlu Süleyman ve Topal Yakupoğlu Yusuf ve İşteci Ali vd. Mahmud adlı eşkıya ve yandaşlarıyla sözbirliği ederek Ali Reis'i öldürdükten sonra gemisine el koymuşlar ve bunlar denizde eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. Ali Reis'in yardımcısı Hüseyin Reis meclise gelerek olayı bildirmişti. Ayrıca diğer şahıslarda bunların eşkıyalık

²⁵³ **A.DVNS.MHM.d, No: 112**, s. 118/378 (Evail-i Safer 1113/8 Temmuz 1701); Abaza ve Gürcü eşkıyaların Osmanlı topraklarına taarruzları esnasında bir kısım tüccar gemi reisleri Gönye tarafından elde ettikleri harp aletlerini ve insanları bu eşkıya gruplarına götürmekte idiler. Bunun önüne geçilmesi için gerekli mercilerden önlem alınması istenmektedir.

²⁵⁴ **A.DVNS.MHM.d, No: 112**, s. 377/1177 (Evahir-i Recep 1114/19 Aralık 1702).

²⁵⁵ **TŞS, No: 1868-54**, s. 82/3 (Evail-i Zilhicce 1115/6 Nisan 1704).

²⁵⁶ **TŞS, No: 1868-54**, s. 82/4 (Evail-i Zilhicce 1115/6 Nisan 1704).

faaliyetlerinden duydukları rahatsızlığı Divân-ı Hümâyûn'a arzuhal göndererek şikayette bulunmuşlar ve bir an önce gerekli önlemlerin alınmasını istemişlerdi.²⁵⁷

Bazen de gemi reisleri eşkıyalarla işbirliği yapabilmekte idiler. Örneğin; 1701 yılında bu yönde yerel halkın şikâyetleri mevcuttur. Halk bazı gemi reislerinin elde ettikleri cephane ve aldıkları esirleri Abaza eşkıyasına satması ve Abaza eşkıyasının da Gönye ve civar bölgelere saldırmasından şikayet etmekte idiler.²⁵⁸ Yine 1702 senesinde Trabzon kadısı ve mütesellimine gelen beratta Gönye Sancağı'nda ve Arhavi kazasında Zaim Eyüp Reis, Gönye'de Ahmed ve Aleks adlı eşkıyaların yakalanması talep edilmektedir. Nitekim bu eşkıyalar yakalanamazsa Trabzon Eyaleti'ne bağlı Polathane Kazası'ndaki Eyüp Reis'in mallarına, mahzenlerine el konulması ve gemilerinin mühürlenmesi istenmektedir.²⁵⁹ Konuyla ilgili bir başka evrakta ise 1702 senesinde başta Trabzon kadısı olmak üzere Sürmene, Rize ve Atina kadılarına gelen emirde tüccar olarak Karadeniz'de gezen bazı gemi reisleri silah, top ve sefer için gerekli olacak malzemeye birlikte esir aldıkları kişileri gemilerine yükleyerek Abaza eşkıyasına satmaktaydılar. Bunun neticesinde de Abaza eşkıyası Gönye Sancağı'na saldırarak buradaki 300 kişiyi katletmiş halkın malına ve canına zarar vermişti.²⁶⁰ Görüleceği üzere her iki hükümde de gemi reislerinin çıkar amaçlı hareketleri halk için kötü sonuçların doğmasına neden olmuştu. Halk bunun bedelini bazen malıyla bazen de canıyla ödemiştir. Bazı eşkıya reisleri sahildeki gemileri kaçmak için kullanabiliyorlardı. Bu gemi reisleriyle işbirliğinden daha ziyade gemilere el koyuyorlardı. Nitekim 1739 senesinde başta Trabzon kadısı olmak üzere yerel yöneticilere gelen emirde eşkıyaların iskelelerdeki gemileri ele geçirmesinin önüne geçilmesi istenmekteydi.²⁶¹

Osmanlı devletinde XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başları savaş ve müzakerelerle sürmesi hep Osmanlı devletini hem de halkı yıpratacaktır. Nitekim II. Mustafa dönemindeki savaş yorgunluğu kendini III. Ahmed döneminde sulha bırakacak olsa da bu devlet yöneticilerinin düşündükleri gibi olmayacaktı. Bir yandan Gürcistan yerel yöneticilerin kendi aralarındaki mücadeleleri ve ittifak kurdukları Abaza eşkıyalarıyla Osmanlı sınırlarını ihlal etmeleri diğer yandan Rusya'nın faaliyetleri Osmanlı'ya bu dönemde rahat nefes aldırılmayacaktı. Siyasi otorite boşluğunda hem yöneticisi tabakası

²⁵⁷ A.DVNS.MHM.d, No: 114, s. 174/911 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1115/10 Ekim 1703).

²⁵⁸ A.DVNS.MHM.d, No: 112, s. 118/378 (Evasıt-ı Safer 1113/22 Temmuz 1701).

²⁵⁹ TŞS, No: 1867-53, s. 68/3 (16 Safer 1114/ 12 Temmuz 1702).

²⁶⁰ TŞS, No: 1866-52, s. 76/1 (12 Şevval 1112/ 12 Mart 1702).

²⁶¹ TŞS, No: 1905-91, s. 33/2 (21 Rebiülevvel 1152-16 Rebiülahir 1152/ 28 Haziran 1739-23 Temmuz 1739).

hem de ferdi kişiler bunu değerlendirmenin peşine düşeceklerdi. Netice olarak bu gibi faaliyetler yukarıda bahsettiğimiz gibi toplumda huzursuzluğa ve güvensizliğe neden olacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜVENLİĞİN SAĞLANMASINDA ALINAN TEDBİRLER

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıl boyunca hem dâhili hem de harici pek çok problemle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sosyo-ekonomik düzen bu problemlerin sonuçlarından dolayı alt üst olmuştu. Düzeni ve asayişi sağlamak için alınan önlemler sadece kısa vadeli çözümler getirmiştir. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla eski siyasi, askeri ve iktisadi gücünden çok şeyler kaybetmiş olarak girdi.²⁶² Gerek uzun süren savaşların etkisi, gerekse devlet teşkilatının bozulmasından dolayı Anadolu'nun muhtelif yerlerinde karışıklıklar meydana gelmişti. İdarecilerin emir ve fermanları dinlememesinin de bunda büyük bir etkisi olacaktır. Karışıklıkların ve savaşların devam ettiği süre içerisinde vilayetlerle yeteri derecede ilgilenememiş, halk türeyen eşkıyaların saldırılarına maruz kalmıştır. Eşkiyalık hareketleri ile baş edemeyen çiftçiler ve köylüler yerlerini terk ederek kasabalara göç etmişlerdi. Bazıları da eşkıyalara katılarak onlarla hareket etmişlerdi.²⁶³

Uzun süren savaşlar²⁶⁴ ve birçoğunun yenilgilerle sonuçlanması Anadolu'da ve diğer bölgelerde bir kısım problemlerin gün yüzüne çıkmasına vesile olacaktır. Örneğin; dirlik sahiplerinin savaşlara iştirak etmemesi, azledilen veya ölen idarecinin adamlarının başıboş gezmesi, halka sefer masrafları adında ağır vergilerin yüklenmesi, yerel yöneticilerin azalan gelirlerini artırmak veya fazla gelir elde etmek maksadıyla kalabalık neferleriyle köy köy gezerek halka eziyet etmesi ve halkın mallarına el koymaları gibi sebepler güven ortamını bozmuştu. Özellikle sefer esnasında geride az sayıda asker bırakılması ve bunların güvenlik için yeterli olmamaları eşkıya için büyük bir avantaj oluşturabilmekteydi.²⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde suç işleyen kimseler, daha önce herhangi bir suç işlememişse yani sicili temiz ise uyarılırlardı. Fakat aynı suçu işlemeye devam ederlerse ceza verme yoluna

²⁶² Kemal Daşcıoğlu, Osmanlı'da Sürgün-Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 87

²⁶³ Daşcıoğlu, a.g.e., s. 88.

²⁶⁴ II. Viyana Kuşatması sonucunda Orta Avrupa'da Osmanlı Devleti uzun süren bir savaş dönemine girmişti. Bu savaşlar hem devlet hem de halkı epeyce hırpalamıştı.

²⁶⁵ Uluçay, a.g.e., s. 140.

gidilirdi. Siyaset cezasının dışında kalan suçlar için, teşhir, ta'zir, para cezası, kürek cezası, hapis, kale-bend²⁶⁶, cezire-bend, sürgün ve men' u def' gibi cezalar uygulanmaktaydı.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında halkın güvenliğini bozan hususlar içerisinde, bireysel eşkıyalıklar kadar cemaatlerin ve yerel yöneticilerin yaptıkları usulsüzlükler de etkili olmaktadır. İklim şartlarının müsait olduğu bahar ve yaz aylarında ortaya çıkan eşkıyalar halkın üzerine bir karabulut gibi çöküyorlardı. Bu eşkıyalar sadece halka zarar vermekle kalmıyor, belirli yol güzergâhlarını tutarak ticarî olarak ülkenin kan kaybetmesine de sebep oluyorlardı.

Zaman içinde devletin değişmeyen sorumluluğu ve varlık sebebi toplumun huzurunu, güvenliğini ve devlet otoritesini sınırlarının en ücra köşesine kadar tesis etmek olmuştur. Toplumun güvenliğini bozan olaylar yaygınlaştıkça devletin aldığı tedbirler ve yürüttüğü mücadele de o nispette sertleşerek artacaktır. Devletin bu tür faaliyetlere karşı yürüttüğü mücadele; yerel yöneticileri sert bir dille uyarma veya görevden uzaklaştırma şeklinde görülürken, eşkıya gruplarını ise yakalayıp etkisiz hale getirme gibi tedbirlerden oluşuyordu. Bunların haricinde de köklü tedbirlere yönelildiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde güvenliği bozanlara belli başlı ağır cezaların tatbik edildiği görülmektedir. Bizim incelemiş olduğumuz dönemle ilgili cezaî uygulamalarda; sürgün, kale-bend, idam, eşkıyanın yakalanması için genel veya yerel eşkıya teftişleri ve yerel yöneticilerin usulsüzlükleri karşısında uyarılmaları veya görevden alınmaları ve de men' u def' gibi uygulamalar göze çarpmaktadır. Trabzon'da güvenlik ve asayiş için alınan önlemleri tablo halinde şu şekilde ifade etmek mümkündür.

²⁶⁶ Ömer İşbilir, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinde Limni Kalebentleri", **Zindan ve Mahkûmlar**, Babil Yayınları, İstanbul 2006, s. 48.

Tablo: 2

**İncelenen Şer'îye Sicilleri, Kalebend, Mühimme ve Şikayet Defterlerine Göre
Trabzon'da Güvenlik İçin Alınan Tedbirlere İlişkin Kayıtlar**

Güvenlik Tedbirleri	1701–1704	1710–1712	1735–1740	Toplam
Sürgün	-	-	6	6
Kalebend	8	-	2	10
İdam	-	-	2	2
Nezre Bağlama	-	-	1	1
Eşkıya Teftişi	11	2	17	30
Yöneticilerin Uyarılması	3	2	2	7
Genel Toplam	22	4	30	56

30. Sürgün Cezası

Hız. Adem'in Cennetten yer yüzüne indirilmesini ilk sürgün olarak kabul edersek sürgünün insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu görülür.²⁶⁷ Bu kanıdan yola çıkacak olursak devletlerin, otoritelerini güçlendirmek için tarihin her döneminde sürgün usulüne başvurdukları görülür. En ilkel insan topluluklarından modern toplumlara kadar, her toplulukta uygulanış şekliyle farklı olan sürgün usullerine rastlanır.²⁶⁸ Sürgün toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklı tanımlanmıştır. Bir tanıma göre sürgün, toplumda bir kimse veya zümrenin toplumun içinde yalnız bırakılması ve yerinden uzaklaştırılması ya da toplum dışına çıkarılması olarak tanımlanabilir. Başka bir tanıma göre ise, bir kimsenin ülkesinden gönüllü ya da gönülsüz olarak uzaklaştırılması olarak da tanımlanmaktadır.²⁶⁹ Genel olarak sürgünü mevcut verilere göre toplumda huzursuzluk yaratan ve güvenliği tehdit eden unsurların gönüllü ya da gönülsüz olarak buldukları yerden alınarak başka bir yere iskân edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu durumda sürgünün daha çok cezaî bir

²⁶⁷ Daşcıoğlu, a.g.e., s. 17.

²⁶⁸ Daşcıoğlu, a.g.e., s. 18.

²⁶⁹ Daşcıoğlu, a.g.e., s. 18.

uygulama olduğu görülür. Ceza olarak sürgün ise; suçlu şahsın bulunduğu yerden alınarak başka bir yere belirli bir süre uzaklaştırılması yani yerleştirilmesidir. Ceza, eski hukuk literatüründe “nefy” yada “nefy ve tağrîb” olarak adlandırılmaktadır. Yararlandığımız belgelerde ağırlıklı olarak “nefy ü iclâ”, “nefy ü tağrîb”, veya basit adıyla “nefy²⁷⁰”; olarak geçmektedir. Bunun yanında “nefy ü irsâl”, “sarf u tahvîl” şeklinde isimlendirildiği de olmaktadır.²⁷¹

Osmanlı Devleti’nden önceki uygarlıklarda ve devletlerde de sürgün görüldüğüne değinmiştik. Tarihi seyir içerisinde farklılık arz eden sürgün kavramının Osmanlı dünyasında iki farklı anlamı vardır. Bunlardan ilki “iskân ve yerleştirme”dir. Devlet, kendi hâkimiyeti altında yaşayan topluluklardan bir kısmını sistematik olarak değişik sebeplerden yerleşik oldukları bölgelerden alıp öngördüğü başka bölge ya da bölgelere yerleştirmiştir. Özellikle fethedilen Balkanlar ve Akdeniz adaları gibi yerler elde tutulabilmek için Anadolu’nun muhtelif yerlerinden Müslüman Türk halkı nakledilerek bu bölgelerin Türkleştirilmesine çalışılmıştır. Ayrıca atıl durumda olan topraklarda ziraat çalışmalar yapılarak toprakların ekonomiye kazandırılması hedeflenmişti. Bir başka deyişle söz konusu toprakların “şenlendirilmesi”; konar-göçer yaşayan ve bu durumlarıyla idarî, sosyal ve ekonomiye fazla katkı sağlamayan Türkmen-yörük gruplarının toprağa bağlanarak, yerleşik hayata entegre edilme ihtiyacı ve benzer sebepler çok uzun bir süre böyle bir programın uygulanmasını zorunlu kılmıştır.²⁷² Sürgün belirli kişilerin istemiyle veya zorlamasıyla yapılmamaktaydı. Osmanlı Devleti’nin kuruluş yılları esnasında yapılan sürgünlerde toplumun huzurunu bozan veya yerleşik hayata geçmeyi kabul etmeyenler tercih edilmekteydi. Bu sebeple devlet eliyle yapılan iskân faaliyetinde iskâna tabi tutulacak reâyânın tespit edilip eski yerleşim birimlerinden göçürülerek belirlenen yeni mekanlarına yerleştirilmesi işlemine de sürgün denilmektedir.²⁷³ Sürgün eylemini gerçekleştiren devletin amacı ve hareket noktası daha çok ülkenin refahını, güvenliğini ve huzurunu sağlamak olmasına rağmen sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı istenilen başarı

²⁷⁰ Develioğlu, a.g.e., s. 819; Daha geniş bilgi için bkz: Tekin Gür, I Nolu Nefy ve Kıyas Defterinin (1-35. Varaklar) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2005, s. 24; Sibel Kavaklı, 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826-1833) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2005, s. 610.

²⁷¹ Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi**, Sayı: 19, Ankara 2006, s. 287.

²⁷² Köksal, a.g.m., s. 284.

²⁷³ Köksal, a.g.m., s. 284.

elde edilemeyecektir.²⁷⁴ Sürgün ikinci anlamıyla tamâmen hukukî bir terimdir ve bir “ceza” çeşididir. Bugünkü hukuk düzenimizdeki hapis, kamu hizmetinden mahrûmiyet, seyahat hürriyetinin kısıtlanması ve para cezası gibi birkaç kalede toplayabileceğimiz ceza çeşitleri, Osmanlı döneminde bunlar dahil, değişik şekillerde infâz edilebilen idam, dayak ve teşhire kadar uzanan sayıca daha kabarık bir grup oluşturmaktaydı.²⁷⁵ Sürgün sadece uygulanan bu cezalardan bir tanesiydi. Sürgün çalışmamızda, bu ikinci anlamıyla Osmanlı hukukunda bir ceza ve cezalandırma biçimi olarak ele alınacaktır.

Sürgün, gerek hadd²⁷⁶, gerekse tazîr²⁷⁷ gerektiren suçlar için öngörülebilir bir cezadır.²⁷⁸ Osmanlı hukukundaki anlamı hem şer’î hem de örfî hukuk kapsamındaki suç gruplarına uygulanabilir bir ceza oluşudur. Sürgün cezasına “askerî” denilen tüm kamu görevlileri muhatap olduğu gibi, reâyâ da ceza kapsamı içinde yer alırdı. Reaya içerisinde toplumsal huzuru bozan şahıslar veya gruplar da sürgün edilebiliyorlardı. Diğer etmenler göz önüne alınırsa sürgünü gerektiren suç gruplarını tasnif edebilmenin zorluğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte kullandığımız belgeler ve diğer veriler çerçevesinde bir gruplama yapmak da mümkündür.

Bir nevi zorunlu ikamet cezası olan sürgün, suçlunun gittiği mahalde serbestçe hareket edebilme, oranın sakini gibi yaşayabilme imkânını sağlamaktadır. Sürgün cezasını daha ağır bir ceza olan “kale-bend”den ayıran en önemli fark budur. Sürgün yeri genellikle suçun niteliğine, suçlunun devlet hizmetindeki makam ve mevkiine veya statüsüne ve benzeri sebeplere göre değişebilmektedir. Osmanlı Devleti’nde sürgün cezasıyla cezalandırılanların kontrol altında tutuldukları belli başlı yerler vardı. Bunlar için çoğunlukla Bozcaada, Midilli, Sakız, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi Akdeniz adaları ile Trabzon ve Sinop gibi benzeri bazı sahil kaleleri sürgün yeri olarak tercih edilmekteydi. Zaman zaman merkeze uzak olan Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasından muhtelif yerleşim

²⁷⁴ Daşcıoğlu, a.g.e., s. 54.

²⁷⁵ Köksal, a.g.m., s. 284.

²⁷⁶ Bkz: Avcı, a.g.e., s. 27; Allah’a karşı işlenen suçlar had cezasını oluşturmaktadır.

²⁷⁷ Ta’zir’in daha geniş tanımı için bkz: Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, ss. 39–45; İslam Ceza Hukuku bazı suçlara değişmez ve belli cezalar tayin etmekle beraber, suç sayılan bazı fiillerin cezasını belirtmemiş ve bazen de, cezalandırılması gerekli fiilleri suç olarak tespit etmemiş, bu yüzden gerekli cezalarını da koymamıştır. Hakkında muayyen bir ukubet, bir hadd-i şer’i mevcut olmayan cürümlerden dolayı tatbik edilecek ted’ib ve cezaya ta’zir denir.

²⁷⁸ Köksal, a.g.m. s. 289; Fakat Daşcıoğlu, a.g.e., s. 36’da sürgünün hadd cezasından daha ziyade tazîr gerektiren cezalar içerisinde olduğunu belirtmektedir. Belli başlı ta’zir cezaları, idam, sopa, hapis para, sürgün, kürek, kalebentlik, prangabentlik gibi cezalardır. Ayrıca eşkıyalık yol kesme gibi suçlar için şer’î hukuk en alt ceza olarak sürgün usulünü göstermektedir. Diğer cezalardan farklılığı ise; verilen cezaların affedilme hakkı padişah ya da vekiline tanınmasıdır.

birimleri de sürgün yeri olabiliyordu. Bunların yanında suçu daha hafif görülen eski sadrazam ve ilmiye sınıfı yöneticilerinin sürgün cezalarını çekmeleri için Malkara, Dimetoka gibi İstanbul'a civar yerler ile Bursa, İzmir ve Kütahya gibi merkeze yakın ve gelişmiş Anadolu şehirleri tercih edilmekteydi. Duruma göre suçlunun cezasını çekmesi için gönderildiği yerden alınıp daha iyi şartlarda olan veya daha kötü şartlar olan yerlere gönderilebiliyordu.²⁷⁹

Sürgün cezası başka cezalarla birlikte uygulanıyordu. Cezaya çarptırılan bir kamu görevlisi ise görevine son verilmekte ve bütün unvanları üzerinden alınmaktaydı. Ayrıca görevlinin memuriyet maaşı kesilmekte ve gerekirse mallarına el konulmaktaydı. Sürgün cezasına tabi tutulan şahsın gittiği yere ailesi ile birlikte gönderildiğine dair ne arşiv kaynaklarında ne de mevcut eserlerde kesin bir bilgi yoktur²⁸⁰. Fakat hem kendileri hem de aileleri tarafından af için yazılan arzuhallerde sürgün yerine tek başına götürüldükleri görülür. Netice olarak suçlu kişi serbest olsa da olmasa da cezasını tek başına çekmekte idi.

Trabzon yukarıda zikrettiğimiz gibi hem sürgün alan hem de sürgün gönderilen yerlerdendir. Yalnız çalışmamızın ilk dönemlerine ait sürgün ile ilgili pek fazla belgeye rastlanılmadı. Daha çoğunlukla son dönemle ilgili sürgünler görülmektedir. Ayrıca mevcut şer'îye sicillerinde uygulanan cezaların açık olmaması nedeniyle Trabzon'da sürgün konusuna biraz temkinli davranmak gerektiği kanaatindeyiz. Ta'zir ve hadd cezaları kapsamında olan sürgün, kötü huylu şahısların kontrol altında tutulması hususunda önem arz etmektedir. Nitekim devlet nizamını bozmak, memuriyet görevini kötüye kullanmak, halka zulüm etmek, emir ve yasaklara aykırı davranışlar sergilemek, şer'î hükümlere uymama ve toplum tarafından kabul görmeyen davranışlarda bulunma gibi unsurlar sürgün cezasını içermekteydi. Ayrıca mahalle sakinleri mahallelerinde rahatsızlık duydukları veya ananelerine aykırı harekette bulunanlar için kadılara yani yargı merciine başvurabiliyorlardı. Kadılara yazılan arzuhallerde mahalle halkı şikâyetlerini belirtilerek bu şahısların mahallelerinden ihraç edilmesini talep edebiliyorlardı.²⁸¹

Trabzon'da vali ve alt birimindeki yerel görevlilerin sürgün edildiğine dair bir bulguya arşiv belgelerinde rastlanılmadı. Yerel birimlerdeki görevlilerin Trabzon'dan sürgün edilmesinden ziyade farklı bölgelerdeki yerel yöneticilerin Trabzon'a sürgün edildiği görülüyor.

²⁷⁹ Köksal, a.g.m., s. 298.

²⁸⁰ Köksal, a.g.m., s. 298.

²⁸¹ Suraiya Faroqhi, "Bursa'da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası", **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)**, Der. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 75.

İncelemiş olduğumuz yıllar diliminde yerel yöneticilerin sürgünü ile ilgili sadece bir olaya rastlanılmıştır. 1736 senesinde Van kalesinin Gilmânân-ı sağ ağaları olan İsmail adlı şahıs kendi halinde olmadığı ve tahrikiyle birlikte nice huzursuzluğa sebep olduğundan asayişini sağlamak için Trabzon'a sürgün edilmesine karar verilmişti. Trabzon kadısı ve serdarına olay bildirilerek, gerekli hazırlıkları yapmalarının istenmesi ise sürgünün işleyiş şeklini gösteriyor.²⁸² Buradaki ağanın devlet düzenini bozmaktan daha ziyade bulunduğu yerde kendi menfaatleri uğruna huzursuzluk çıkarması hem halk tarafından hem de yerel birimler tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Bu nedenle bölgenin huzurunu sağlamak için en uygun yol, suçlu olan şahsın sürgün edilmesi olarak görülüyor. Bazen sürgün edilen bazı kişiler sürgün yerlerinde de aynı faaliyetlere devam etmekteydiler. Lakin Trabzon'a sürgün edilen şahsın aynı faaliyetleri Trabzon'da sürdürdüğüne dair herhangi bir belgeye rastlayamadık.

Trabzon'dan sürgün edilme ise; yerel yöneticilerden daha ziyade eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan, yani toplumun huzurunu bozan şahıslarda görülüyor. Mevcut belgedeki sürgün olayında; suçlu olan kişi veya kişilerin değil, bütün aile bireyleri ve akrabalarıyla birlikte sürgüne tabi tutulmaları, sadece suçluların mı yoksa ailelerinin de onlarla birlikte sürgün edilip edilmediğine dair sorulara bir nebze cevap oluşturacağı kanaatindeyiz. Örneğin; 1740 senesinde başta Trabzon valisi olan Üçüncü-zade Ömer Paşa ve Trabzon Kadısı Ömer ile Of Kadısına gönderilen emirde, Of kazasında ortaya çıkan eşkıyaların nüzüllerin toplanmasına engel oldukları gibi halka da fena işlerde buldukları ve ele geçirilemeyip firar ettikleri bildirilmişti. Of ahalisinin bu durumdan mağdur oldukları bildirilerek eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan bu şahısların yakalanarak halka yaptıkları fena işlerin önüne geçilmesi istenirken, bunların vali meclisinde yargılanarak kendilerine verilmiş olan sürgün cezasının suçlulara tebliğ edilmesi yerel birimlerden talep edilmekteydi. Ayrıca mahkemeden sonra bu şahısların sadece kendileri değil aileleri ile birlikte Anafera Kalesi'ne sürülmeleri ve bu iş esnasında görevli olan şahısların gerekli özeni göstermesi istenmekteydi. Bu sürgün cezasının işleyiş tarzı açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.²⁸³ Burada sürgün cezası verilen suçluların sadece kendileri değil bazen aile efradı ile birlikte sürgüne gönderilmesi suçlu olan şahsın tek başına suçunun cezasını çekmesi gerekliliği açısından irdelenmesi gereken bir konudur. Bunun sebebi olarak da bu şahısların gittikleri yerde zorluk çekmemesi olmamalıdır. Aile fertlerinin de

²⁸² TŞS, No: 1905-91, s. 18/1 (12 Şevval 1148/25 Şubat 1736).

²⁸³ A.DVNS.MHM.d, No: 147, s. 101/424 (Evasıt-ı Muharrem 1153/12 Nisan 1740).

bazen sürgün edilmesi, bu fertlerin suçlu olan şahsın yolundan gitmesinin önüne geçme isteğinden kaynaklanıyor olsa gerek. Nitekim geride kalan şahıslar sürgün cezasına çarptırılan akrabalarının öcünü alma işine kalkışabilirlerdi. Bunun önüne geçebilmek için böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulduğu kanaatindeyiz. Sürgünle ilgili bir kısım çalışmalarda aileleri ile birlikte sürgün edilenlerden daha ziyade iki tarafın karşılıklı olarak suçlunun af edilmesine dair bilgilerin olması vermiş olduğumuz örneğin istisnaî bir uygulama olduğunu gösteriyor. Netice olarak bu gibi olaylarda hem suçlunun af isteği hem de ailesinin yanına gitme talebi kabul edilmemektedir.²⁸⁴

Trabzon'un sürgün yapılan bir yer olmasının haricinde sürgün alan bir yer olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu nedenle Osmanlı topraklarının muhtelif bölgelerinde ta'zir ve hadd²⁸⁵ cezasına çarptırılan suçluların bir kısmının Trabzon'a gönderildikleri görülmektedir. Bunlar kendi hallerinde olmayanlar, kötü yola düşen kadınlar ve ihanet içerisinde olanlardan oluşmaktadır. Nitekim ahlâki bozukluğu ve toplumun huzurunu kaçıranların sadece Trabzon'a gönderildikleri düşünülmemelidir. Bunların içerisinde Trabzon coğrafyasına ait olanların da kendi memleketlerine sürgün edildikleri görülmektedir. Örneğin 1738 yılında ismi verilmeyen bir kişinin daha önce satın aldığı Fatma isimli Acem Gürcüsü'nden bir çocuğu olmuştu. Acem elçisinin devlet-i âlfiyyeyi ziyareti esnasında Fatma adlı şahsı nikâhına almış, fakat kadın rahat durmayıp, ihanet edip, bazı eşyaları çaldığı belli olmuştu. Sonra bunları geri vermeyerek şirrete sülûk eyleyince eşi tarafından boşanmıştı. Ancak kadının bundan sonra da rahat durmayacağı düşünülüp, kendisinin de Trabzon'dan gelme olduğunu bildirmesinden sonra Trabzon'da ikamet ettirilmesi yönünde karar verilmişti. Trabzon kadısından ise, bu Acem asıllı kadının ikamet etmesi için gerekli hazırlıkları yapması istenmişti.²⁸⁶ Bir diğer olay ise; Zeynep, Hanife ve Fatma adındaki üç kadın fahişe oldukları için yakalanarak zindanda hapis edilmişti. İsmi geçen kadınların hayatlarını devam ettirmesi ve gözaltında tutulabilmesi için Trabzon'a gidecek olan bir gemiyle sürgün edilmelerine karar verilmişti. Ayrıca Trabzon Kadısı ve Naibinden bu şahısların Trabzon'da ikamet etmeleri için gerekli hazırlıkları yapmaları ve

²⁸⁴ Köksal, a.g.m., s. 288.

²⁸⁵ Aktaran: Avcı, a.g.e., s. 161; Sözlük anlamı "men etmek olan ve Kur'an'da bazen ceza, bazen de cezayı gerektiren suç anlamında kullanılan hadd (çoğulu hudud) hukuk terminolojisinde ceza tehdidi altına girmeden bireyin aşmasına imkan olmayan engel demektir. Kur'an'da cezası tayin edilerek belirlenen had suçları, zina, kazif, sirkat ve harabedir. Şübh suçunun cezası sünnetle sabit olmuştur. Bazı hukukçular ridde ve bağı suçlarını da –her ne kadar cezaları sarahaten zikredilmemiş olsa da- Kur'an'da yasaklanmış birer fiil olmaları hasebiyle had suçu olarak kabul ederler.

²⁸⁶ **Bâb-ı Âsafî Divânı-ı Hümayûn Kale-bend Defteri (A.DVNS.KLB.d), No: 05, s. 10 (Evail-i Safer 1151/21 Mayıs 1738).**

emir gelmedikçe tahliye edilmemeleri isteniyordu.²⁸⁷ Ahlâki bozukluklar sonucu sürgün cezasına tabi tutulanların cezaî hükümleri ele alınacak olunursa; kişiyi ahlâki bozukluğa ya da suça yönlendiren unsurları da gözden geçirmemiz gerekir. Nitekim zina suçu Türk-İslâm toplumlarında hoş karşılanmamaktadır. Dolayısıyla, bu suça iştirak edenlerin toplumdan dışlanması hatta buldukları yerde hayatlarını idame ettiremeyeceklerinden dolayı bir başka yere sürgün edilmekte ve orada gözlem altında tutulmaktaydılar. Bu yüzden bir suçlunun suça ne derecede iştirak etmesi, o suçun ahlâki kötülük derecesinin de hesaplanmasını gündeme getirecektir.²⁸⁸ Ahlâki sorumluluğu azaltan suça teşvikin, çoğu davada cezanın hafiflemesine etkisi olurken, bunun tam aksi yönde de kararın çıkmasına sebep olabilirdi. Türk-İslam toplumlarında zinanın kabul edilemez suçlar arasında olması nedeniyle ta'zir grubuna girmesi bundandır. Hem şer'i hukuk hem de şer'i hukuk ile hükmü yönünde bağlantılı olan örfi hukuk; bu gibi suçların cezalandırma yöntemi olarak suçlu olan kişi veya kişilerin ikamet ettikleri yerden alınarak başka bir yerde gözetim altında tutulmalarını gerektirir.

Trabzon'a sürgünle ilgili bir başka belge kötü yola düşenlerden ziyade toplumun huzurunu bozan suçlunun Trabzon'a gönderilmesi ile ilgilidir. 1739 senesinde Hacı Mustafa adlı şahıs kendi halinde olmayarak bazı işlere müdahale ettiği ve düzeni bozduğundan dolayı Trabzon'a sürgün edilmesine karar verilmişti. İstanbul gümrük eminininden, Hacı Mustafa'nın Trabzon'a gidecek bir gemi ile gönderilmesi istenirken Trabzon kadısından da bu şahsın Trabzon'da ikamet ettirilmesi ve bunun için gerekli hazırlıkların tamamlanması talep edilmekteydi.²⁸⁹ Yukarıda zikredildiği gibi toplumun huzurunu bozanların sürgün edildiği yerlerden de birisinin Trabzon olduğunu belirtmiştik. Mevcut sürgün verilerinden anlaşılacağı üzere Trabzon'dan suçluların sürgün edilmesinin daha az olduğu fakat Trabzon'a sürgünlerin daha fazla olduğu görülmektedir.

31. Kale-bend Cezası

Osmanlı Devleti'nde güvenliği ve toplumun huzurunu bozan şahısların tabi tutuldukları cezalardan bir tanesi de kale-bend cezasıdır. Birleşik bir kelime olan kale-bend sözcüğü Arapça isim olan kal'a, Farsça besten (bağlamak) fiilinin muzâri kökü olan bend sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Lûgatlarda "bağlamak, bir kalenin

²⁸⁷ A.DVNS.KLB.d, No: 05, s. 6b/14 (Evahir-i Muharrem 1151/19 Mayıs 1738).

²⁸⁸ H.L.A.Hart, Hukuk, Özgürlük ve Ahlâk, Dost Kitabevi, Ankara 2000, s. 41.

²⁸⁹ A.DVNS.KLB.d, No: 06, s. 15 (Evasıt-ı Safer 1152/24 Mayıs 1739).

dahilinde serbest gezip, ancak dışarısına çıkmamaya mahkûm, kabahatli” demektir.²⁹⁰ Kale-bend sözcüğüne Türkçe-lik yapım ekinin eklenmesiyle elde edilen kale-bendlik ise “kale-bend cezası”²⁹¹ Lehçe-i Osmânî’de ise “kanunen pranga cezası” olarak tanımlanır.²⁹² Ayrıca 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi’nin 23. Maddesinde müebbet kale-bendlik “devletçe tayin olunan kal’aların birinde mücrimîn ilâ vefât mahbûsen tevkîf olunmasıdır”, 24. maddesinde ise geçici kale-bendlik “muvakkat kal’a-bendlik devletçe tayîn olunan kalelerin birinde üç seneden onbeş seneye kadar mahbûsen tevkîf olunmakdur” şeklinde tanımlanmıştır. Kanunnâmenin 25. maddesinde ise kale-bendlik için “habs ile nefy cezalarının câmi’ bir cezâ olub kal’a-bend olan şahıs zabtiye nizâmâtının cevâz verdiği derecede dâhil ve hariç kal’ada bulunanlar ile muhâbere edebilir” şeklinde genel bir tanım yapılmaktadır.²⁹³

Kale-bend cezasının Osmanlı’dan önceki devletler tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlılar’dan önce Selçuklu ve İran Moğolları’nda bu cezanın uygulandığı yönünde görüşler vardır.²⁹⁴ Ancak gerek Selçuklularda gerekse İran Moğolları’ndaki uygulamanın Osmanlı Devleti’nde yapılan uygulamalara benzeyip benzemediği bilinmemektedir. Selçuklular döneminde çeşitli hileler sonucu görevinden alınan yöneticiler ve bir suçtan dolayı hüküm verilen şahıslar zindana koyulmaktaydı. Ama suçluların zindandaki hayatları hakkında bilgi mevcut değildir. Osmanlı Devleti’nde ise kale-bend cezası farklılık arz etmektedir. Kale-bend cezası verilen kişiler iç kalede serbest şekilde dolaşabilmekteydiler. Selçuklular döneminde devlet adamlarının bir makama gelmek, bir makamda bulunan kişinin yerine geçmek veya o kişinin işlerine müdahale ederek onu saf dışı bırakmak için çeşitli oyunlar oynadığı ve bu yüzden suçlu veya suçsuz yere pek çok kişinin görevinden uzaklaştırılıp ülke toprakları içerisindeki değişik kalelere tutuklu olarak gönderildiği bilinmektedir. Örneğin İzzeddin Kılıçarslan veziri Sâhib-i azam Fahreddin Ali b. El-Hüseyin’i hile ile vezirlikten uzaklaştırarak ilk önce sarayda emir-i dâd

²⁹⁰ Bkz. Ali Bardakoğlu, “Hapis”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 54; Kale-bend cezası ile bir çok benzer özellikleri barındıran hapis kelimesinin aynı anlamları içerdikleri, yalnız küçük bir farkla birbirinden ayrıldıkları görülmektedir. Yalnız hapis cezası alan suçlunun kale-bend cezasından daha ağır şartlarda suçunu çektiği kanaatindeyiz.

²⁹¹ Sami, a.g.e., s. 1079; Develioğlu, a.g.e., s. 483.

²⁹² Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 204.

²⁹³ Güler Bayraktar, *Osmanlı Devleti’nde Kale-bend Cezası (5 Numaralı Kal’abend Defteri, Z. 1150-B.1151)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2003, s. 24; Aktaran: Bayraktar, a.g.t., s. 24; [Cezâ Kanunnâme-i Hümâyûn Suret-i Hatt-ı Hümâyûn, 28 Zilhicce 1274 (9 Ağustos 1858)]

²⁹⁴ Bayraktar, a.g.t., s. 24.

ve devrin hâkimi Eminüddin Delican'ın evine kapattırmış ve daha sonra da onu Osmanlı Karahisarı Kalesi'ne hapsedtirmişti.²⁹⁵

Osmanlı Devleti'nde kale-bend cezası muhtemelen XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarından itibaren uygulanmaya başlayan bir ceza türüdür. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ve gerekse bizim çalışmamızda XVIII. yüzyılın ilk yıllarında kale-bend cezasından daha ziyade suçlu kişilere hapis veya zindan cezaları veriliyor. Örneğin 1701 senesinde Sürmene, Of ve Rize kadılarına gönderilen emirde Of ve civarında türeyen eşkıyaların halka zulüm eyledikleri belirtilerek, bunların yakalanması yerel yöneticilerden talep edilmekteydi. Ayrıca yakalanan bu eşkıyaların mahkeme edilmesi istenirken bunlardan gayri oğulları İbrahim ve Mahmud, Kanlı Bektaş, Cabiroğlu İsmail, Kegan Mustafa ve diğerlerinin yakalanarak hapis edilmeleri de istenmekteydi.²⁹⁶ Bir diğer tutuklama ise 1702 senesinde Gönye Sancağı'nda ve Arhavi Nahiyesi'nde Zaimoğlu Eyüp reis ve Gönye altı eşkıyası Ahmet ve Alek'in yakalanarak gözetim altında tutulmalarının istenmesidir. Ayrıca bu şahısların yakalanamaması halinde Trabzon ve Pulathane'de bulunan mahzenlerinin mühürlenmesi, gemilerinin de zapt altına alınması istenirken akrabalarının şikâyetlerinin de dikkate alınmaması da yerel yöneticilere tembih edilmekteydi.²⁹⁷ Her iki örnekten de anlaşılacağı gibi ilk dönemlerdeki hem şer'iyeye sicillerinde hem de diğer arşiv belgelerinde kale-bend olarak geçmemekle beraber genel de habs ve tutuklama olarak geçmekteydi. Bu yüzden Osmanlı Arşivi'ndeki 980 numaralı Bâb-ı Asâfi Defterleri Kataloğu'na kayıtlı olan en eski tarihli 924 numaralı defterde²⁹⁸ olduğu gibi çeşitli suçlardan dolayı tersaneye haps gibi kendi bölgesindeki kalelerde tutulması veya zindana hapsedilmesiyle Osmanlı Devleti'nde kale-bend cezasının verilmiş tarihi olarak bazı yazılı eserlerde²⁹⁹ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin ortaları olduğu belirtilmektedir. Fakat 1701 yılında Arhavi'den bazı gemi reislerinin yasak olmasına rağmen Abaza iskelesine mühimmat taşıdıkları ve bu bölgelere saldırarak ganimet ve esir elde ettikleri belirtilirken ellerindeki esirleri Gönye eşkıyasına sattıkları da yerel birimlere bildirilmekteydi. Merkezden gelen emirde gemi reislerinin uyarılarak bu memleketlere gitmesinin önüne geçilmesi, eğer uyarılara uymazlarsa gemilerine el konulması ve

²⁹⁵ Bayraktar, a.g.t., s. 25.

²⁹⁶ A.DVNS.MHM.d, No: 112, s. 58-59/174 (Evail-i Cemaziyelahir 1113/1Kasım 1701).

²⁹⁷ TŞS, No: 1867-53, s. 68/3 (16 Safer 1114/ 12 Temmuz 1702).

²⁹⁸ Bu defter 23.12.1091-10.10.1095 (14.01.1681-21.09.1684) tarihlerini kapsamaktadır.

²⁹⁹ Örneğin; Bayraktar, a.g.t., s. 26.

kendilerinin de kale-bend edilmesi istenmekteydi.³⁰⁰ Yine 1703 yılında Trabzon Valisi, Trabzon ve Giresun Kadıları, Trabzon ve Giresun Yeniçerileri ve de bu iki yerin nâiblerine gönderilen emirde, daha önceden gemisi ile ticaret amaçlı Kefe'ye giden Mestanoğlu Ali reisin yanındaki adamlarının ihanetine uğrayarak öldürüldüğü ve gemisine el konulduğu bildirildi. Gemiye el koymakla yetinmeyen bu şahısların eşkıyalık faaliyetlerine de başladıkları belirtilmişti. Bölgenin huzuru ve güvenliği için bu şahısların biran evvel yakalanarak kale-bend edilmeleri yerel birimlerden istenmekteydi.³⁰¹ Yukarıda vermiş olduğumuz örneklerin bu kanıyı çürütecek nitelikte olduğu kanaatindeyiz. İlk kale-bend kayıtlarına ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 989 numaralı Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'na kayıtlı en eski tarihli kale-bend defteri olan 1 numarada kayıtlı ve H. Safer 1135 ve Cemaziyelahir 1135/M. 11.11. 1722–06.04.1723 tarihli defterdir. Trabzon'la ilgili kale-bend cezasına ise bu bölüme ait 3 numaralı defterde rastlanmıştır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Kale-bend Kalemi Evrâkı ise H. 1125–1207/M. 1713-1797 yılları arasında olduğu için Osmanlı Devleti'nde kale-bend cezasının 1713 yılından itibaren uygulanmaya başladığı değil aksine mühimme defterlerinden ayrılarak kendine münhasır bir evrak ve daha sonrada defter haline getirildiğini söylemek daha doğru olacaktır. Arşivde tasnif çalışmaları devam ettikçe konuyla ilgili yeni belgelerin gün ışına çıkacağı ve araştırmacıların kullanımına sunulacağı kanaatindeyiz. Ayrıca bu yeni belgelerle birlikte bilgilerin daha da artacağı ve değişeceği de aşikârdır.

Kale-bend cezası sürgün cezasına oranla daha ağır bir cezadır. Nitekim incelemiş olduğumuz savaş yıllarında hem yerel yöneticiler hem de eşkıyaların kale-bend cezasıyla cezalandırıldığı görülür. Savaş yılları haricindeki yıllar, konumuz dışında kaldığı için savaş ve barış yıllarında güven hususunda artış veya azalma olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak bu konu ile ilgili yapılacak geniş kapsamlı çalışmalar neticesinde bir kıyaslama yapılabilir.

Osmanlı Devleti'nde kale-bend cezası toplumun her kesiminden, üst düzey devlet adamlarından sıradan halka kadar, her meslek grubundan ve her dinden insana uygulanmaktaydı. Arşiv belgelerinde kayıtlı hükümlerde bu ceza sürgün (nefy u iclâ, ivâ) muhkem haps, ikamet ettirilme gibi terimlerle birlikte kullanılmaktaydı. Bu ifadelerden kale-bend cezasının sürgünden daha ağır bir ceza uygulaması olduğunu söyleyebiliriz.

³⁰⁰ A.DVNS.MHM.d, No: 112, s. 118/378 (Evasit-ı Safer 1113/22Temmuz 1701).

³⁰¹ A.DVNS.MHM.d, No: 114, s. 174/911 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1115/10 Ekim 1703).

Suçluların tutuklanması ve kale-bend edilmesi için ilgili devlet görevlilerine gönderilen hükümlerde hangi suçların işlendiği de belirtilmekteydi. Hemen bütün hükümlerde “kendi halinde olmamak, düzeni bozmak, fesat ve şekavet içinde olmak veya fesat ve şekavede niyeti olmak” gibi muğlâk ifadelerden sonra esas suçlar sayılmaktaydı. Bazı hükümlerde ise, sadece “kendi halinde olmamak” tabirine yer yerilmekte, başka bir suçtan bahsedilmemektedir.³⁰²

Kale-bend, mahkûmlarının gerek yakalanmaları ve gerekse salıverilmeleri cemiyetin bünyesinde ait oldukları yapıya göre değişmekte idi. Reayanın kale-bend edilmesi, bölge halkının kadıya müracaatı üzerine kadının arzı ve veya doğrudan devlet merkezine gönderilen şikâyetler neticesinde Divân-ı Hümâyûn’dan gönderilen hükümle sonuçlandırılırdı. Yeniçeri, topçu, cebeci vs. gibi askerî zümreye mensup kimselerin suç işlemeleri durumunda yöre halkının şikâyeti olsun olmasın bu kimselerin zabitlerinin arzı ve ilâmları neticesinde kale-bend edildikleri görülür. İlmiye mensubu olan kimseler için ise; kadı, kazasker ve bazen şeyhülislâm görüş bildirmekteydi. Gayrimüslim reayanın kale-bend edilmesi ise bazen ahalinin şikâyeti ve kadının arzı bazen de bağlı buldukları patriğin arzı ile sonuçlandırılıyordu.³⁰³

Trabzon’da, kale-bend cezası ile cezalandırılanlar yerel yöneticilerden daha ziyade halkın güvenliğini bozan eşkıyalar ve toplumda kargaşaya sebep olan şahıslardır. Bunların haricinde kale-bend cezası alan diğer grup ise savaş yıllarında merkezden gelen emirleri dinlemeyen gemi reisleriydi. Gemi reislerinin kale-bend cezası almasının sebebini ise yasak olan Abaza ve Gürcü memleketlerine mühimmat taşınması ve orada eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaları oluşturmaktaydı. 1704 tarihinde İstanbul’dan Trabzon’daki yerel yöneticilere gelen emirde; İstanbul’dan Trabzon’a gelen ticaret gemilerinin Trabzon-Batum hattı üzerindeki güvenliklerinin sağlanması istenirken Abaza ve Gürcü memleketlerine de gitmemeleri sıkı sıkıya tembih edilmekteydi. Şayet gemi reisleri bu yasağı dinlemeyip adı geçen memleketlere giderlerse adamlarının suçları da dahil olmakla birlikte zindana atılmaları ve ellerindeki erzak ve malzemeye el konulması yerel birimlere bildirilmişti.³⁰⁴ Burada gemi reislerinin zindana atılmasındaki yegâne amaç onların eşkıyalık yapma ve ismi geçen bölgelerdeki eşkıyalara mühimmat taşımadan daha ziyade Abaza ve Gürcü eşkıyaları ile işbirliği içine girmelerini önlemektir. Ayrıca gemicilere

³⁰² İşbilir, a.g.m., s. 50.

³⁰³ İşbilir, a.g.m., s. 53.

³⁰⁴ TŞS, No: 1868-54, s. 82/4 (Evail-i Zilhicce 1115/6 Nisan 1704).

yönelik alınan bütün tedbirler, gemicilerin hem canlarını hem de mallarını bu bölge eşkıyalarından korumak içindi.

Trabzon'da yerel yöneticilerin kale-bend edilmesine dair yeterli derecede arşiv malzemesi bulunmamaktadır. Lakin Osmanlı Devleti'ndeki üst düzey devlet yöneticilerinin Trabzon'a sürgün ve kale-bend maksadıyla gönderildikleri biliniyor. Bu noktadan hareket edecek olursak Trabzon, Osmanlı Devleti'nin suçluları sürgün ettiği yerlerden biri olmasının yanı sıra sürgünün bir üst kademesi olan kale-bend cezasının çekildiği bir yer olma özelliğine de sahiptir. İncelemiş olduğumuz bir savaş hazırlığı evresi ve iki savaş döneminde yerel yöneticilerin yapmış oldukları adaletsizliklerde kale-bend cezasından daha ziyade uyarılma ya da görevinden alınma gibi cezalara tabi tutuldukları görülmektedir. Yöneticilerin mevkileri arasında ayırım yapılmaksızın işlemiş oldukları suçun karşılığı ne ise onu çekmek zorundaydılar. Bazen yapılan tayinlere dışarıdan müdahale edilmesi ve suçlu kişilerin iş başına getirilmesi, bazen de asilik yapan yeniçerinin cezalandırılması için kale-bend cezası verilmekte idi. Örneğin; Karak adlı yeniçerinin kendi halinde olmayarak etrafa zarar vermesi üzerine böyle bir karar alınmıştır. Bu gibi olaylarda kendisini kabadayı olarak adlandıracağımız şahısların daha çok göze battığı aşikârdır. Nitekim 1702 tarihindeki bir olayda yukarıda adı geçen şahısın, bıçak ve diğer harp malzemeleri ile birlikte etrafındaki halkın kara kâbusu olması böyle bir ceza almasına sebebiyet vermişti. Gönnye'de meydana gelen bu olayın bir an evvel sonlandırılmasını isteyen halkın arzuhaline cevaben Divân-ı Hümâyûn tarafından yazılan emirde Gönnye Kale'si dizdarından bu kişiyi kale-bend etmesi istenmekteydi.³⁰⁵ 1711 yılında Trabzon'a zabıt tayini esnasında bir usulsüzlük görülmüştü. Trabzon'da zabıt olarak tayin olan Ahmet, hiçbir suçu olmamasına rağmen dışarıdan bir müdahale ile görevinden alınmıştı. Görevinden alınan Ahmet'in yerine ise fesat içerisinde olan Hüseyin Çavuş getirilmişti. Ahmet'in şikayeti üzerine yapılan incelemede Hüseyin Çavuş'un hile ile tayin edildiği ve suçlu olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine Hüseyin Çavuş'un Samsun'da kale-bend edilmesine karar verilmişti.³⁰⁶ Zabıtların temel görevi şehirdeki güvenliği ve asayişini sağlamak iken, asayiş bozacak kişilerin bu göreve getirilmesi elbette toplumda huzursuzluğa neden olacaktı. Trabzon'a sefer esnasında tayin edilecek zabıtın bu karışık ortamdan, halkın zarara uğramadan, birbirlerine zarar vermeden, sevk olunan askerler tarafından bir harekete maruz bırakılmadan çıkmasını sağlaması, çıkabilecek

³⁰⁵ A.DVN.MHM.d, No: 112, s. 242/864 (Evasıt-ı Muharrem 1114/11 Haziran 1702).

³⁰⁶ TŞS, No: 1871-57/2, s. 89/1 (10 Muharrem 1123/28 Şubat 1711).

sorunları halletmesi, seferlerin sağlıklı bir şekilde cereyan etmesi durumuna kavuşturulmasını gerçekleştirmesi gerekiyordu.³⁰⁷

Trabzon'da kale-bend cezasına en fazla tabi olanların eşkıyalar olduğunu zikretmiştik. Savaş yıllarında görülen eşkıyalık faaliyetlerini önlemek için merkezden bol miktarda emir gelmekteydi. Bu yıllarda Trabzon'da eşkıyalık faaliyetlerinin görülmesi, Trabzon'un savaş meydanına yakın olması ve Trabzon'daki askerinin savaş alanına gitmesi sonucunda hem güvenliğin azalması hem de siyasi otorite boşluğunun doğmasından kaynaklanıyor. Bu iki durumda bölgede türeyen eşkıyalar için büyük bir veli nimet değerinde olmalıdır. Örneğin 1703 tarihinde Trabzon valisine gönderilen fermada Anadolu yakasında eşkıyaların türediği ve halka zarar verdikleri bildirilerek, bu eşkıyaların üzerine gidilerek bertaraf edilmeleri ve tutuklanmaları istenmektedir.³⁰⁸ 1711 senesinde ise eşkıyanın tutuklanması, zindana atılması ve kale-bend edilmesiyle ilgili herhangi bir hükme rastlanılmamakla beraber 1735 senesinde sonra patlak veren Osmanlı-Rus Harbi esnasında toplumun güvenliğini tehdit eden şahısların kale-bend cezası aldıkları görülmektedir. Trabzon valisi olan Üçüncü-zâde Ömer'e gönderilen emirde, Trabzon ve çevresindeki eşkıyaların daha önce temizlendiği, fakat mutasarrıfların seferde olmalarını fırsat bilen bazı eşkıyaların ortaya çıktığı belirtilmekteydi. Ayrıca bu eşkıya grupları birbiriyle ittifak içerisinde olup nice evleri basıp halka zarar vermekteydiler. Trabzon ve Gümüşhane'deki yerel yöneticilerden, eşkıyaların bu faaliyetlerinden ötürü yakalanıp haps edilmesi ve daha sonra haklarında gerekli hukukî işlemlerin yapılması istenmekteydi³⁰⁹. 1739 tarihinde Trabzon kadısına gönderilen emr-i şer'î fte, Trabzon ve civarında türeyen eşkıyalar ve haramizâdeler devlet ve halk arasındaki işlerin yürümesi ve vergilerin toplanması esnasında zorluk çıkarmakta ve de düzeni bozmakta idiler. Bu yüzden fukara halkın düzeni ve huzurunu bozan bu eşkıya taifesinin bir an evvel yakalanarak kale-bend edilmesi istenmekteydi.³¹⁰ Yine aynı tarihte Canik muhassılına gönderilen emirde; Trabzon, Gümüşhane etraf ve havalilerde olan eşkıyalar halkı öldürüp, malını çalıp şakilik yapmaktadırlar. Bu eşkıyaların yakalanıp haps edilerek kale-bendle cezalandırılmasının yanı sıra bu iş için görevlendirilen mübaşirin gayret ve becerisiyle bu işin üzerine gidilmesi

³⁰⁷ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Askerî Seferlerde Sinop'un Güvenlik ve Asayiş Meselesi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, (Samsun 1991), s. 79.

³⁰⁸ **TŞS, No: 1867-53**, s. 82/3 (18 Zilhicce 1114/5 Mayıs 1703).

³⁰⁹ **TŞS, No: 1905-91**, s. 37/1 (8 Ramazan 1152/).

³¹⁰ **TŞS, No: 1905-91**, s. 36/ 4 (Gurre-i Ramazan 1152/2 Aralık 1739).

tembih edilmekteydi.³¹¹ Ayrıca Görele'den firar edip Keşab ve Giresun'da eşkıyalık yapan Ali İbrahim ve Laz oğlu Süleyman'ın muhtelif yerlerde yolları keserek halka zulüm ettikleri ve Kürtün'e vararak aynı işleri devam ettirdikleri arzuhalde merkeze bildirilmişti. Merkezden gelen emirle, bu şahısların yaptıkları işlerin ilk önce teftiş edilmesi ve daha sonra bölgede yapılacak teftiş neticesinde ismi geçen eşkıyaların yakalanarak hapis edilmeleri yerel yöneticilerden talep edilmişti.³¹² Bilhassa tayin edilen mübaşirin olaya el koyması ve yerel yöneticilerin onun izni dâhilinde hareket etmeleri istenmiştir. Bu uygulamanın merkezle taşra arasındaki dengelerin korunmasına yönelik olduğu kanaatindeyiz.

Bir kişiyi tutuklama (kale-bend etme) keyfi olmamalı ve gereksiz yere kişi hürriyeti kısıtlanmamalıdır. Bir kişinin kale-bend edilmesi için sanığın yaptığı suçun belli olması, ileri sürülen iddia ve ipuçlarının objektifliği ve suçun işlendiğini kanıt edebilecek nitelikte olması neticesinde tutuklama eylemi ortaya çıkar. Kişinin kale-bend edilmesiyle bütün hak ve hürriyetinin elinden alınmasından daha ziyade hakkın veya suçun ortaya çıkması, bir kötülüğün önlenmesi ve bir şahsın korunması gibi bir amaca hizmet etmelidir.³¹³ Nitekim incelemiş olduğumuz kale-bendlerde suçluların gözetim altında tutulmaları, topluma ve devletin işleyiş düzenine zarar vermemeleri için olmalıdır. Çünkü bu kişilerin gözetim altında tutulmamaları ilerleyen yıllarda bölgenin güvenliği daha büyük sorunlara sebep olabilirdi. Mantıkî olarak suçlu olan kişilerin suçu oranında cezasını çekmesi hukukî bir ihtiyaçtır. Netice olarak hiçbir suç cezasız kalmamalıdır ve hukuk ölçüsünde değerlendirilmelidir.

32. İdam Cezası

İdam cezası Osmanlı Devleti'ne has bir uygulama olmamakla birlikte tarihi süreç içerisinde değişimlere uğrayarak Osmanlı Kanunundaki yerini almıştır. İslâm öncesi dönemlerden itibaren uygulana gelen idam cezası şer'î hukukun temelini oluşturan Kur'an ve sünnet ışığında cezaî hükmüne göre uygulanmaktaydı. Hem Osmanlı döneminde hem de öncesinde idam cezasını kadı ve ona denk yargı mensupları verememektedir. Ancak Ülü'l-emr veya onun görevlendirmiş olduğu şahıslar tarafından verilmekteydi. Nitekim

³¹¹ TŞS, No: 1905-91, s. 36/5 (8 Ramazan 1152/9 Aralık 1739).

³¹² TŞS, No: 1905-91, s. 36/ 5. (8 Ramazan 1152/9 Aralık 1739).

³¹³ Bardakoğlu, a.g.m., s. 57.

şer'îye sicillerinin ilk kısmında idam cezasına rastlanılmamasının temelinde bunun yattığı düşünülebilir.

Kanunnâmelerde had ve kısas kategorilerinde olan suçlar için şer'î hukukta görülen cezalar esas kabul edildiğinden, Osmanlı'da bunlarla ilgili ayrıntılı düzenlemelere gidilmemiştir. Daha ziyade ta'zir kapsamında olan bazı ağır suçların ölümle cezalandırılması yoluna gidilmiş ve siyaseten katl denilmiştir.³¹⁴ Had ve kısas cezalarının onanması ülü'l-emre ait olduğundan bu cezalarda siyaset kavramıyla ifade edilmiştir. Bu terim, şer'î hukuka uygunluğu tartışılan ve bazı siyasî suçlar için verilen cezaları da içerek şekilde kullanılmıştır.³¹⁵

Genel olarak siyasetten katl veya diğer tabiriyle idam cezasını gerektiren haller şunlardır:

- “Veliyülemrin meşru emirlerine, tevcihlerine, İslâm hükümetinin kamu rahatı için çıkardığı kanun ve nizamlara aykırı cürümler çok ağır ise,
- Muhik olan bir veliyülemrin aleyhinde çalışarak onun şeref ve şanını kıracak ve bu şekilde halkın rahatsız olmasına yol açacak cürümler,
- Resmi makamlara gerçeğe aykırı ihbar ve gammazlıkta bulunanlar çeşitli ta'zir cezalarından sonra uslanmazlar ise,
- Memurluk nüfuzunu kötüye kullanan ve yargıç tarafından çeşitli ihtarlara rağmen bu haline devam edenler,
- Kamunun selâmeti aleyhine çalışanlar (casus gibi),
- Halkın malını çalanlar, etrafta zulüm yapanlar (eşkıyalar gibi),
- Gayri meşru nikâhlardan, mukaretlerden ve şeni fiillerden münbais cürümlerde, eğer şeni fiilde cebir bulunursa, bu hareketi yapanlar,
- Kalpazanlık, devlet evrakında sahtekârlık cürmünü işleyenler, siyaseten katledilebilirler.

³¹⁴ Munteha Maşalı, “Ölüm Cezası”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 42.

³¹⁵ Maşalı, a.g.m., s. 43.

- Bazı hallerde, haklarında kısas icra edilmesi gerekli failer henüz ölenin vereseşi bir talepte bulunmadan, siyaseten katledilebilirler; zira suçlunun bekletilmesi daha başka önemli zararlara sebep olabilir.”³¹⁶

Bu maddelerden sadece iki tanesi inceleme alanımızın içinde yer alır. Halkın malını çalıp, halka zulüm edenler hem yerel görevlerde hem de eşkıya gruplarında görülür. Nitekim Trabzon’da birkaç eşkıyanın idam kararının haricinde bu cezaî müeyyideye rastlanılmadı. Bu dönemlerde bazı yerel yöneticiler halka baskı yapmalarından dolayı uyarılsalar da savaş yılları haricindeki dönemleri incelemediğimiz için bu baskılarının devam edip etmediği hakkında bilgimiz yoktur. Bu yüzden kendilerine ileriki yıllarda aynı işlere devamları halinde verilecek cezaî hüküm siyaseten katli olmalı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi memurluk görevlerini kötüye kullananların uyarılmasından sonra aynı eylemleri yapmaya devam ettikleri takdirde bu cezaî müeyyideyi görüyor.³¹⁷

Tablodan da görüleceği üzere 1701–1704 ile 1710–1712 yıllarında Trabzon’la ilgili idam kararına rastlanılmadı. Fakat 1735–1740 yılları arasında Trabzon’u ilgilendiren iki tane idam kararı vardır. İdam kararlarının sebebi savaşın verdiği otorite zayıflığını en iyi şekilde kullanmak isteyecek olan eşkıyalardan kaynaklanıyor. Çünkü eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçmek için askeri tedbirlerden önce eşkıya ile görüşme yapılırdı ve faaliyetlerini sonlandırmaları istenirdi. Şayet Devlet-i Âlî’nin teklifini kabul ederlerse eşkıya grupları nezre bağlanırdı.³¹⁸ Teklifi kabul etmedikleri takdirde ise üzerine asker gönderilerek etkisiz hale getirilir ve haklarında gerekli hukukî işlemler yapılırdı. Cezaî uygulamalardan birisi olan idam sadece eşkıyanın önde gelenlerine uygulanmaktaydı. İdam edilen eşkıya reislerinin kesik başları ibret-i alem için İstanbul’da teşhir edilirdi. Örneğin 1739 senesinde başta Trabzon valisi ve diğer örfî ve şer’î birimlere gönderilen emirde Sarı Bey adlı eşkıyanın muhasara edildiği Honos kalesinden bir takım eşya ile firar ettiği, Trabzon ve civarındaki yerleşim alanlarında eşkıyalık faaliyetlerini sürdürdüğü belirtilmişti. Adı geçen bu eşkıya ve yandaşlarının yakalanarak idam edilmesi istenirken mallarının da bunları idam edenlere verilmesi istenmekteydi.³¹⁹ Sadece eşkıya başı değil yandaşlarının da idam edilmesine dair kararlar bazen çıkabiliyordu. Fakat idam kararı çıkan eşkıyanın faaliyetlerine uzun zamandan itibaren süreklilik göstermesindedir. Çünkü

³¹⁶ Mumcu, a.g.e., s. 44.

³¹⁷ Mumcu, a.g.e., s. 44.

³¹⁸ Avcı, a.g.e., s. 326.

³¹⁹ TŞS, No: 1905–91, s. 18/1. (Evail-i Zilhicce 1151/12 Mart 1739)

eşkîyanın Honos kalesinde muhasara edilmesi eşkıyalık faaliyetlerinin öncesinin olduğunu gösteriyor. Ardından da bu faaliyetlere Trabzon ve civarında devam etmesi ise eşkıyanın uslanmayacağı kanaatini oluşturmuş olmalı ki idam edilmesine dair yerel birimlere emir gönderilmişti. 1739 tarihli Trabzon’u ilgilendiren bir başka idam kararı da bölgede olan eşkıyalık faaliyetlerine son vermek ve bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla çıkıyor. Daha önce Sarı Bey oğlunun yaratmış olduğu huzursuzluğun giderildiği Canik Muhassılı olan Üçüncüzâde Ömer Paşa’ya bildirilerek, Canik ve civarındaki eşkıyanın ele geçirilerek idam edilmeleri istenmekteydi. Bölgedeki eşkıyanın yakalanarak idam edilmesi, bölgenin hem eşkıyadan temizlenmesi hem de güvenliğinin sağlanması amacı taşımaktadır.³²⁰

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Osmanlı Devleti’nde idam kararları keyfi olarak verilmemektedir. Bunun belli başlı kurallara ve kanunlara bağlanması insan hak ve yaşam özgürlüğünün değerini gösteriyor. Ayrıca en son idam kararını onayan padişah veya onun görevlendirdiği kişilerin olması bunun bir keyfi uygulama olmaktan kurtarıyordu. Netice olarak Osmanlı padişahlarının idam kararı vermesi hem toplumun refahı hem de mutlak otoritesini sınırlandırmamak istememesinden kaynaklanıyordu.³²¹

Çalışmamızda sadece iki tane idam kararına rastlanması, Trabzon için çok az miktarda başvurulan bir uygulama olduğunu gösteriyor. Cüzi miktarda olmasının sebebi olarak insan hak ve yaşam özgürlüğünün sona erdirilmesine dair kararın zorluğundan kaynaklandığı kanaatindeyiz.

33. Eşkîya Teftişi

Osmanlı Devleti’nde güvenliğin sağlanması için eşkıyalığa karşı aldığı en yaygın ve âdet edinilen tedbir eşkıya teftiştir. Eşkîya teftişi için hem umumi hem de sadece bir bölge için karar alınabilirdi.³²² Alınan umumi kararlar bir ferman aracılığı ile bütün yerel birimlere iletildi. Yayınlanan fermanla herkesin kendi bölgesindeki eşkıyayı temizlemekle sorumlu olduğu bildirildi. Bu uygulamalardan en yaygın olanı ise; bir müfettiş paşa görevlendirerek bütün yetkililerin ona yardımcı olmalarının istenmesidir. Örneğin, Aralık 1701 tarihinde Anadolu’da eşkıya teftişi ile görevlendirilen Anadolu Valisi Abdullah Paşa’ya yerel yöneticilerin yardımcı olmaları yönünde bütün vilayet ve

³²⁰ TŞS, No: 1905–91, s. 34/4 (Evail-i Safer 1152/10 Mayıs 1739)

³²¹ Mumcu, a.g.e., s. 74.

³²² Bayrak, a.g.t., s. 226.

sancaklar uyarılmıştır.³²³ Bu umumi teftişlerin dışında, eşkıyaların faaliyetlerine dair şikayetleri üzerine yerel yöneticiler de sorumluluk alanlarında teftişe çıkarılmış ya da merkezden görevlendirilen kişiler tarafından eşkıya teftişleri yapılmıştır. 1701 tarihinde Trabzon'a bağlı Of kazasında eşkıyanın artması üzerine İstanbul'dan bu olayın takibi ve eşkıyalık faaliyetlerinin sonlandırılması için bir mütesellim tayin edilmiştir.³²⁴ 1702 yılında ise Hüseyin Sefer adlı eşkıyanın yaptığı faaliyetlerden mağdur olan halk bunu bir arzuhalle Divân-ı Hümâyûn'a bildirmiş ve gerekli önlemlerin alınmasını istemişti. Yine 1740 yılında Görele ve civarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Telli İbrahim'i yakalamak ve gerekli cezasını vermek için dergâh-ı muâllam kapıcıbaşlarından Ahmed görevlendirilmişti.³²⁵ Nitekim merkezden gönderilen emir gereğince Trabzon'daki yerel yöneticilerden İstanbul'dan tayin edilen mübaşire yardımcı olmaları istenirken, mübaşirden ise eşkıyanın üzerine gitmesi ve halkın üstündeki baskıyı kaldırması bekleniyordu.³²⁶ Hem savaş yıllarında hem de savaş harici yıllarda her daim mağdur duruma düşen halk olacaktır.

Ş. Bayrak'ın çalışmasında XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da savaş harici yıllardaki eşkıyalık faaliyetlerinin olduğu belirtiliyor. O, bilhassa 1735–1740 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin hem doğu da hem de kuzey ve kuzeybatıda savaş halinde olmasının Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden olduğu görüşündedir.³²⁷ Savaşların yol açtığı otorite boşluğunu fırsat olarak değerlendirecek şahıslar mutlaka ortaya çıkacaktır. Ama bu şahısların savaş haricinde ne durumda olduklarına dair bir bilimiz olmadığından faaliyetlerinin süreklilik arz edip etmediğini de bilemiyoruz. Lakin belli aralıklarla genel eşkıya teftişi kararının çıkması, eşkıyalık faaliyetlerinde belli yıllarda artış olduğunu gösterir. 1701 yılından sonraki genel eşkıya teftişi için 1714 yılında Adanalı Valisi görevlendirilirken, 1716'da Numan Paşa ve 1717'de ise Rakka Valisi Osman Paşa görevlendirilmiştir. 1721 yılında artan şikâyetler üzerine bütün Anadolu'da iki yıl sürecek bir teftiş yapılır. Eşkıya teftişleri yapılırken, onların artıklarının ortaya çıkma olasılığına karşılık yerel birimler uyarılır ve eşkıyaya karşı tedbir almaları istenirdi.³²⁸

Seferler devam ederken, eşkıya teftişlerinin aksaması ve yetkililerin sefer sebebiyle sancaklarından uzaklaşmaları eşkıyalar için kaçırılmaz bir fırsattı. Bu nedenle adet haline

³²³ Bayrak, a.g.t., s. 226.

³²⁴ TŞS, No: 1866-52, s. 70/1. (8 Rebiülevvel 1113/13Ağustos 1701).

³²⁵ A.DVN.MHM.d, No: 147, s. 230/860. (Evahir-i Cemaziyelahir 1153/21 Eylül 1740).

³²⁶ A.DVNS.ŞKT.d, No: 36, s. 51, h. 191. (Evail-i Safer 1114/ 11 Temmuz 1702).

³²⁷ Bayrak, a.g.t., s. 81.

³²⁸ Bayrak, a.g.t., s. 227.

gelen uygulamalardan birisi de, her ilkbaharda eşkıyanın zuhur edebileceği hususunda, yetkililerin dikkatli olmaları, gereken tedbirleri almaları, eşkıyalar birleşmeden yani küçük grup halindeyken ortadan kaldırmaları yönünde yerel yöneticilerin umumi fermanlarla ikaz edilmesidir.³²⁹ Anadolu'yu sahipsiz ve boş bırakmamak ve umumi teftiş için bazı paşalar sefer görevinden muaf tutuluyorlardı. Trabzon paşalarının böyle bir uygulamaya dâhil olduğu mevcut arşiv malzemeleri ışığında görülmüyor. Trabzon'un bir sefer üssü ve hareket merkezi olmasının vermiş olduğu önemden dolayı buradaki paşaların eşkıya teftişinden daha ziyade seferlere iştirak etmelerinden kaynaklanıyor.³³⁰

Trabzon'da eşkıya teftişi, incelemiş olduğumuz zaman dilimlerinde inişli çıkışlı bir grafik çiziyor. 1711 senesinde Trabzon'la ilgili eşkıya teftişine fazla rastlanılmazken 1735–1740 yılları arasında eşkıya teftişlerinde artış olduğu görülüyor. Örneğin; 1739 yılında Canik ve Trabzon'un eşkıyadan temizlenmesi ve güvenliğin sağlanması için Ömer Paşa eşkıyayı teftişle görevlendirilmiştir. Aynı zamanda on günlük masraflar içinde kime ne kadar verilecek ve kimden ne kadar alınacağı bildirilmiştir.³³¹ Yine 1739 yılında Trablusşam valisinin İstanbul'a gelene kadar uç bölgelerdeki eşkıyaların temizlenmesi için görevlendirildiği görülmektedir.³³²

Ayrıca İstanbul'dan Trabzon'a eşkıya teftişine ek olarak ele geçirilen eşkıyaların elinde olan silahların toplanıp kayıt altına alınarak Trabzon cephanesine konulmasına yönelik emirler de gelmekteydi. Örneğin; 1739 yılında Canik mufassılı ve kendisine arpalık olarak verilen Karahisar-ı Şaki mutasarrıfı Ömer'e gönderilen emirde Trabzon'daki kazaların bazılarında eşkıyanın ortaya çıktığı bildirilerek bu eşkıyaların ele geçirilmesi istenmiştir. Ayrıca eşkıyanın elinde olan tüfek, kılıç, tabanca ve bütün harp aletlerinin ellerinden alınarak bir deftere kayıt edildikten sonra Trabzon kalesi cephanesine konulması emredilmişti.³³³

Osmanlı Devleti'nde güvenliği bozan kişilerin faaliyetlerini sonlandırmak ve eşkıya teftişi içerisindeki bir diğer uygulama da men' ve def idi. Bu uygulamanın görüldüğü hüküm veya fermanlarda şikayet sebepleri ve şikayet edilen kişilerin faaliyetleri ilk

³²⁹ Bayrak, a.g.t., s. 227.

³³⁰ **A.DVN.MHM.d, No: 114**, s.148-149/605-606 (Evail-i Muharrem 1115/17 Mayıs 1703); **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 72/2 (2 Zilkâde 1122 /23Aralık 1710); **A.DVN.MHM.d, No: 142**, s. 94/501 (Evasit-ı Muharrem 1149/26 Mayıs 1736).

³³¹ **TŞS, No: 1905-91**, s. 68/1 (25 Cemaziyelahir 1152/39 Eylül 1739).

³³² **A.DVN.MHM.d, No: 147**, s. 27 (Evail-i Şaban 1152/3 Kasım 1739).

³³³ **TŞS, No: 1905-91**, s. 68/1 (Evahir-i Rebiülahir 1152/5 Ağustos 1739).

kısımda anlatılmaktaydı. Belgelerin son kısmında kesin bir hüküm veya ceza belirtilmediği için genel de men' ve def' ibaresi kullanılırdı. Bunlar işlenen suçların önlenmesi ve suçluların kovuşturulması yönünde genel anlamlar içermektedir. Öyle ki bu ibarenin kullanılmasındaki maksat eşkıyanın yakalandıktan sonra vali divanında yargılanması gereğinden kaynaklanıyor olmalı. Şayet cezaları peşin olarak verilmiş olsa idi mutlaka gönderilen evrakta yer alması gerekirdi. Bu uygulama genelde huzursuzluğa sebebiyet veren eşkıya faaliyetlerinin bertaraf edilmesi meselesinde kullanılıyor.

Men' ve def' etme uygulamasına incelemiş olduğumuz her dönemde rastlamak mümkündür. Örneğin; 1701 tarihinde Trabzon Sancağı'na bağlı Of kazasında bir takım eşkıya halka huzursuzluk vermekteydi. Halkın eşkıyanın faaliyetlerinden huzursuzluk duyması üzerine, İstanbul'dan gönderilen emirde eşkıyanın üzerine gidilerek men' ve def' edilmesi isteniyordu. Şayet eşkıyalar bu faaliyetlerine devam ederler ise olayın merkeze bildirilmesi de talep edilmekteydi.³³⁴ 1711 senesinde de görülmekle beraber bu tür faaliyetler ilk döneme oranla yok denecek kadar azdır. Örneğin; 1711 senesinde Trabzon'un Of kazasından Fazlı ve kardeşleri Ömer, İbrahim ve Hüseyin oğlu Mahmud ve Serdar Hüseyin'in merkeze gönderdiği arzuhalde Pirioglu Hüseyin'den şikayetçi olmuşlardı. Pirioglu Hüseyin, bazı şahıslarla ağız birliği ederek ismi geçen şahıslar yüzünden Paşa tarafından zulüm gördüğünü iddia ederek zikr edilen şahıslara baskı yapmaktaydı. Bunun üzerine gönderilen emirde; Pirioglu Hüseyin'in suçsuz olan bu şahıslara yapmış olduğu baskının bertaraf edilmesi ve kendisinin de bu olaylardan men' ve def' edilmesi isteniyordu.³³⁵

1735–1740 yılları arasında da bu uygulamanın varlığına rastlanmaktadır. 1736 yılında Sürmene ahalişi İstanbul'a gönderdiği arzuhalde; Bacıoğlu Mahmud ve Kasımoğlu Ahmet adlı kişiler eşkıya ile yek dil ve işbirliği içine girerek bölge halkına zulüm etmekte ve onların para ve erzaklarına el koymaktaydılar. Bu durumdan rahatsız olan bölge halkı bunların yapmış olduğu baskının kaldırılmasını talep etmekteydi. Bunun üzerine yerel

³³⁴ TŞS, No: 1866-52, s. 40/1 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1113 /17 Kasım 1701); Ayrıca Eşkıyaların faaliyetlerine yönelik 1701–1704 yılları arasına ait bir hayli arşiv belgesi mevcuttur; TŞS, No: 1866-52, s. 70/1 (8 Rebiulevvel 1113 /13 Ağustos 1701); A.DVN.MHM.d, No: 112, s. 248/881 (Evail-i Muharrem 1152/28 Mayıs 1702); A.DVNS.ŞKT.d, No: 037, s. 467/1876 (Evasıt-ı Zilkade 1114/ 2 Nisan 1703); A.DVN.MHM.d, No: 114, s. 40/97 (Evahir Şevval 1114/18 Mart 1703).

³³⁵ TŞS, No: 1871-57/2, s. 85/4. (5 Safer 1123 /25 Mart 1711).

yöneticilerden, ismi geçen şahısların men' ve def' edilerek bölge halkından gasp ve yağma ettikleri malları, para ve erzakları geri alınıp hak sahiplerine verilmesi istenmişti.³³⁶

Bazı hükümlerde ise hangi cezanın verileceği açık bir şekilde belirtilmemektedir. Cezaî müeyyidenin belirlenmesi bölgeden sorumlu kişilere bırakılmaktaydı. Eşkîya grubunun yakalanarak mahkemesi edilmesi ve haklarında ne ceza vermek gerekiyorsa onun uygulanmasına yönelik arşiv malzemelerinin mevcut olması eşkıyaya ilk yaptırımın yerel birimler tarafından yapıldığını gösteriyor. Arşiv malzemelerinde ilk önce bölgeden sorumlu şahısların isimleri zikredildikten sonra eşkıyaların faaliyetleri anlatılır ve son olarak da yakalanarak mahkeme edilmelerine yönelik emirler yer alırdı. Örneğin; 1702 yılında Sürmene, Of ve Rize kadılarına gönderilen emirde bu civarda türeyen eşkıyanın Gürcistan seferinden önce yakalanarak mahkeme edilmesi ve onlara gerekli cezaî müeyyidenin uygulanması istenir.³³⁷ İncelemiş olduğumuz dönemlerin hepsinde bu uygulama görülmektedir.³³⁸ Bu dönemi kapsayan yıllarda bu tür olaylar sıklıkla olmasa da görülmektedir. Bu nedenle eşkıyalık faaliyetlerinin ta'zir cezası içerisinde yer alması nedeniyle sürgün, kale-bend ve idam cezası gibi cezaların verilmesi gerekirdi. İdam cezası hariç diğer cezalar eyalet merkezlerindeki kadılar tarafından verilebilmekteydi. Yalnız idam kararı çıktığında bunun Divân-ı Hümâyûn tarafından onaylanması gerekiyordu. Haklarında gereken cezanın verilmesi tabirinden anlaşılacağı üzere eşkıya gruplarına sürgün, kale-bend, idam cezalarının haricinde farklı cezaların da verildiğini söyleyebiliriz. Hem Anadolu'nun geneli hem de eyalet sınırları içerisinde yapılan eşkıya teftişleri ile halkın güvenliği ve refahı sağlanmaya çalışılıyordu. Nitekim bu teftişlerin eşkıyaları caydırıcılığının ne kadar olduğu yapılacak olan geniş kapsamlı çalışmalarla gün ışığına çıkacağı kanaatindeyiz.

³³⁶ **A.DVNS.ŞKT.d, No: 154**, s. 24/84 (Evasıt-ı Safer 1149/ 25 Haziran 1736); Konuyla ilgili diğer hükümler: **A.DVNS.SKT.d, No: 154**, s. 32/112 (Evasıt-ı Safer 1149/ 25 Haziran 1736);

³³⁷ **A.DVN.MHM.d, No: 112**, s. 248/881 (Evail-i Muharrem 1114/28 Mayıs 1702); **A.DVN.MHM.d, No: 112**, s. 257/917 (Evail-i Muharrem 1114/28 Mayıs 1702).

³³⁸ **A.DVN.MHM.d, No: 112**, s. 131/428 (Evasıt-ı Safer 1113/22 Temmuz 1702); **A.DVNS.ŞKT.d, No: 158**, s. 73/265 (Evasıt-ı Şevval 1150/ 19 Şubat 1738); **A.DVN.MHM.d, No: 147**, s. 44/224 (Evail-i Zilkade 1152/30 Ocak 1740); **A.DVN.MHM.d, No: 147**, s. 230/8640 (Evahir-i Cemaziyelair 1153/21 Eylül 1740).

34. Eşkîyanın Nezre Bağlanması

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık faaliyetlerini sonlandırmak için alınan tedbirlerden biri de eşkıyayı nezre bağlamadır. Eşkîya gruplarının üzerine asker sevk etmeden önce onlarla anlaşma yoluna gidilirdi. Eğer teklifi kabul eder ve faaliyetlerine son verirlerse üzerlerine asker sevk edilmez ve bir ücret bedeli belirtilerek nezre bağlanırlardı. Şayet ilerleyen zamanlarda sözlerinden geri dönerlerse belirtilen ücreti tahsil yoluna gidilirdi. Osmanlı literatüründe buna “nezr akçesi”³³⁹ denmektedir. Osmanlı sınırları içerisindeki herhangi bir topluluk hükümete karşı bir isyana karışmış ise nezr akçesi toplumun tamamından tahsil edilirdi. Toplum içerisindeki dul kadınlara varıncaya kadar buna tabi olurlardı. Şayet eşkıya grupları böyle bir cezayla cezalandırılmışsa sadece kendilerinden veya yakınlarından bunun tahsili yoluna gidilirdi. Nitekim 1740 tarihinde Trabzon valisi Üçüncü-zâde Ömer Paşa'ya, Of kadısına ve diğer yöneticilere gönderilen emirde; Of kazasında firar eden eşkıyanın ele geçirilmesi istenmektedir. Şayet Of ahalişi firar edenleri ele vermezlerse nezrlerin tahsil edilmesine yerel yöneticilere sıkı sıkıya tembih etmekteydiler. Burada hem yakalanan eşkıyadan, eşkıyayı saklayanlardan ve firar edenlerden bu nezr akçesinin talep edilmesi eşkıya ile bir kısım halkın işbirliği içinde olduğunu gösteriyor.³⁴⁰

Trabzon'da uzun yıllar eşkıyalık faaliyeti sürdüren çeteler de rastlamak mümkündür. “Sabık Erzurum Valisi Mustafa Paşa'nın Trabzon ve çevresindeki eşkıya teftişinden, Kırım'a kaçarak kurtulmayı başaran Kazgancıoğlu Hüseyin ve Gergeroğlu Muhammed, Kırım Hanı Saadet Giray'ın iltimasıyla affedilerek Trabzon'a dönmek isterler”³⁴¹. Lakin 1720 yılında gönderilen fermanla bunların eşkıyadan olduğu ve şehre sokulmalarını istenmişti. Yalnız Kazgancıoğlu Hüseyin kendi halinde olmak şartıyla Balatmana (?) adlı köyde ikamet etmeye başlamıştı.³⁴² Kazgancıoğlu Hüseyin'in rahat durmaması ve etrafına üç yüz kadar adam toplamasından sonra ortadan kaldırılması için ferman çıkmış ama bunda yerel yöneticiler başarılı olamamışlardı. Bu olayın ardından ününe ün katan Kazgancıoğlu Hüseyin etrafındaki kişi sayısını üç binin üzerine çıkararak Trabzon'u daha

³³⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 691; Hükümete muhalif hareketlerinden dolayı bir memleket halkından cezaen tahsil olunan para hakkında kullanılan bir tabirdir. Halktan bu suretle para alınma keyfiyetine de “Nezre Kesmek” denilirdi. Nezr akçesi vuku bulan olaydan hemen sonra cezaî nakdî ise bütün ahalden tahsil edilirdi. Eğer genel değilse sadece suçlulardan tahsil edilirdi.

³⁴⁰ **A.DVN.MHM.d, No: 147**, s. 43. (Evahir-i Şevval 1152/29 Ocak 1740).

³⁴¹ Bayrak, a.g.t., s. 68.

³⁴² Bayrak, a.g.t., s. 68.

çok tehdit eder duruma gelmişti. 1728 yılında yerel yöneticilerin haricinde bölgede nüfuzu olan kişilerin yardımına başvurularak bu azılı eşkıyayı bertaraf etmeye çalışacaklardı. Trabzon Valisi Abdurrahman Paşa'nın kethüdası toplanan askerle, eşkıyanın cemiyetini dağıtıp büyük bir kısmını ortadan kaldırmaya muvaffak olurken elebaşlarının kellerini de İstanbul'a göndermişti.³⁴³ Ama Kazgancıoğlu Hüseyin ve bazı adamları Canik ve Ergani gibi uzak bölgelere kaçarak bu kıyımdan kurtulmuşlardı. Bunların yakalanması için ardi ardına gönderilen hükümler savaşın başlamasıyla kesilecekti. Asker ihtiyacından ve Kazgancıoğlu Hüseyin'in yeniçeri zümresinden olması af edilmesine neden olacaktır. 1735 yılında sefere katılan Kazgancıoğlu sefer esnasında adamları ile firar ederek, gelip memleketlerinde eşkıyalığa devam etmişlerdir.³⁴⁴ Bütün takiplere rağmen her defasında kurtulmayı başaran Kazgancıoğlu ve adamlarının 1742 yılında haklarındaki uslandırma kararı avf ve tehir olunarak Üçüncü-zâde Osman Paşa'nın yanında sefer katılmaları istenmişti. Bunu kabul etmeyen Kazgancıoğlu eşkıyalık faaliyetlerine devam etmeyi tercih etmiştir.³⁴⁵ Ş. Bayrak, çalışmasında Kazgancıoğlu ile ilgili ilerleyen yıllarda herhangi bir kayıta ulaşamadığı bilgisini vermektedir. Muhtemelen Kazgancıoğlu ele geçilerek etkisiz hale getirilmiştir. Bu tip eşkıyalarla anlaşma yoluna gidilerek, etkisiz hale getirilmeye çalışılmaktaydı. Faydalanmış olduğumuz çalışmada Kazgancıoğlu'nun uslu durmak için ne miktarda nezr akçesi teminat verdiği dair bir malumatımız yoktur. Uygulamanın amacı eşkıya gruplarının toplum yapısına daha fazla zarar vermesinin önüne geçme düşüncesi olmalı. Çünkü toplumun huzuru için ilk önce eşkıya gruplarının sözlü olarak uyarılarla etkisiz hale getirilmek istenmesi Osmanlı Devleti'ndeki hukuk kaidelerinin insan merkezli olduğunun göstergesidir. Toplumun refahını ve güvenliğini bozan insan ve onu sağlayan da yine insandır. İnsanın insana ceza verebilmesi hukukî bir dayanağının olmasını gerektirmektedir. Osmanlı Devleti'nde de İslam hukukunu temsilen şer'î hukuk ve Türk anânesini temsilen örfî hukuk uygulanmalarının temelinde insan hak ve özgürlükleri yatmaktadır.

³⁴³ Bayrak, a.g.t., s. 68.

³⁴⁴ Bayrak, a.g.t., s. 69.

³⁴⁵ Bayrak, a.g.t., s. 69.

35. Yerel Yöneticilerin Uyarılması ve Görevden Uzaklaştırılması

Osmanlı Devleti'nde güvenlik amacıyla görülen bir diğer uygulama şekli de, yerel yöneticilerin uyarılması veya görevden uzaklaştırılmasıdır. Eyalet birimlerinde hem örfi hem de şer'i görevliler yeri geldiklerinde uyarılmakta ve görevinden alınmaktaydılar. İncelemiş olduğumuz her üç dönemde bilhassa örfi yöneticilerden bazılarının görevlerini suistimal etmesi ve kötüye kullanmasından dolayı birçoğu uyarılmış ve bazıları da görevlerinden uzaklaştırılmıştır.

Tayyib Gökbilgin'in "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası" adlı çalışmasında Trabzon'da kanunlara bağlı olarak nerelerden ne kadar vergi alınması gerektiği belirtilmektedir.³⁴⁶ XVI. yüzyılda olduğu gibi yerel yöneticilerin bir kısmı gelirlerini artırma uğruna halktan fazla vergi aldığı dönemimizde de görülmektedir. XVIII. yüzyılda gelirleri azalan beylerbeyleri eksiklerini kapamak için normal şartların haricinde vergi koymakta veya adamları ile birlikte köy köy gezerek türlü bahanelerle halkın parasını almaktaydılar. Bu hareketleri üzerine yerel yöneticiler bu işten vazgeçmeleri için sert dille olmasa da uyarılmaktaydı. Bilhassa XVIII. yüzyılın başlangıç yıllarında yöneticilerin güvenliği bozucu ve halkın huzurunu kaçıracı hareketlerinin sayısının fazla olmasında uzun süren savaşların etkisinin tesiri görülüyor. Nitekim yenilgiyle sonuçlanan savaşlar devletlerin hem ekonomisini hem de halkın psikolojisini etkilemekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde de bu olumsuzluklar görülüyor. Savaş yıllarında halk vergilerin çokluğu ile ezilirken yerel yöneticilerin ekonomik kayıplarını kapamak için halka baskı yapmaları ise onların daha çok güvensizlik ortamına düşmelerine sebebiyet veriyordu. Örneğin; 1702 yılında Kürtün Nahiyesine bağlı Karaçukur köy ahalisi merkeze gönderdikleri arzuhalde, Trabzon valisinin adamları, sancak subaşlıları, kethüdalar ve mütesellim gibi yerel yöneticiler kendilerinden fazla akçe talep etmekteydiler. Bunun haricinde ise köyleri basarak halkın mallarına da el koymaktaydılar. Trabzon Kadısı'na gönderilen emirde örf taifesinin bu faaliyetlerinin önüne geçilmesi için gerekli önlemlerin alınması istenmekteydi.³⁴⁷ 1703 tarihinde yine Trabzon valisinin adamları Akçaabat Nahiyesine tabi Ağaçalı adlı köy halkından her sene vergilerini düzenli bir şekilde vermelerine rağmen fazla akçe almakta idiler. Ağaçalı köy halkı bunu arzuhalde birlikte İstanbul'a bildirerek, Trabzon valisinin görevlendirmiş olduğu tahsildar memurlarının

³⁴⁶ Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası", *Bellekten*, C. XXVI, Sayı: 102, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Ankara 1962), ss. 293-331.

³⁴⁷ *TŞS*, No: 1867-53, s. 91/6 (15 Recep 1114 /5 Aralık 1702).

üzerlerinde kurmuş oldukları baskının giderilmesini talep ettiler. Bunun üzerine Trabzon valisine gelen emirde kendisi dahil diğer görevliler de halktan fazla akçe almaması yönünde uyarılmaktaydı. Ayrıca Trabzon valisinden bu işin üzerine gitmesi istenirken, bu işi yapanların önlenmesi ve kovulması da istenir. Eğer bu emrin dışına çıkan olursa bir ilâmla birlikte bunların isimlerinin İstanbul'a gönderilmesi kendisinden talep edilmekteydi.³⁴⁸

Vergi tahsil yönündeki düzensizlik 1711 yılında da devam etmektedir. 1711 yılında Trabzon'da ismi verilmeyen bir köydeki Bekiroğlu Mehmed, Murteza ve Yanık Mehmed, Tütün Salih ve diğerleri, verdikleri arzuhalde şahinci timarında olmamalarına rağmen, şahinci timarı görevlisi kendi timarında olduklarını iddia ederek kendilerinden fazla akçe alma eğilimine girmiştir. Trabzon valisinden bu şahsın uyarılması istenirken, faaliyetlerine devam etmesi halinde ise görevinden uzaklaştırılması istenir.³⁴⁹ Aynı yılda Trabzon valisi asker yoklaması esnasında askerlerden yoklama akçesi alması uyarılmasına neden olacaktır. Bunun üzerine asker yoklaması esnasında kanun-ı kadime göre hareket etmesi kendisinden istenmiştir.³⁵⁰

1735–1740 yılları arasında yerel yöneticilerin uyarılmasına dair arşiv malzemelerinde pek fazla bilgiye ulaşamamakla birlikte, yine vergi alma hususunda veya gümrükte bir takım olumsuzlukların olduğu görülüyor. Bunların genelini vergi tahsili veya gümrükteki sorunlar oluşturuyor. Trabzon gümrüğünden sorumlu olan Haznedar Mustafa Ağa gümrüğü mukataa olarak 20500 kuruşa Hacı İbrahim'e vermesinden sonra süresi dolmadan ve herhangi bir usulsüzlüğü yok iken para sevdasına kapılarak başka birine mukataa olarak vermeye kalkmıştı. Bunun üzerine Hacı İbrahim yazdığı arzuhalde olayı anlatarak kendisine bu konu hakkında bir ferman verilmesini Divân-ı Hümâyûn'dan talep etmiştir. Bunun üzerine yerel yöneticilerden Hacı İbrahim'in elinde bulunan temessüklere itimat edilmesi gereği belirtilmişti.³⁵¹ Gereği olarak kanuna aykırı davranılmaması ve hakkı olan kişinin hakkının iade edilerek işlerine müdahale edilmemesi yönünde yerel yöneticiler uyarılmaktaydı.

³⁴⁸ **TŞS, No: 1867-53**, s. 101/4. (Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1115 /26 Ekim 1703); Bu yöndeki diğer bir olay Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı birkaç köyde meydana gelir; **A.DVNS.ŞKT.d, No: 36**, s. 387/1562. (Evahir-i Safer 1115/ 14 Temmuz 1703).

³⁴⁹ **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 94/2. (Evahir-i Rebiülahir 1123 /16 Haziran 1711).

³⁵⁰ **TŞS, No: 1871-57/2**, s. 90/5 (22 Şevval 1123 /3 Aralık 1711).

³⁵¹ **A.DVNS.ŞKT.d, No: 159**, s. 47/179 (Evahir-i Zilkade 1150/ 20 Mart 1738).

Bazı kötülük sahibi kişilerin, kethüdaların işlerine müdahale ettiği görülüyor. 1736 yılında Hasan adlı şahıs rikâb-ı hümâyûna gönderdiği arzuhalde; Trabzon'da Kazgancılar esnafına beratı şerifiyle kethüda olup, hiçbir kimseye bir baskısı veya zulmü yok iken kötülük sahibi bazı kişilerin kethüdalığına müdahale ettiğini belirtmişti. Hasan adlı şahıs bu arzuhalinde kötülük sahibi olan kişilerin üzerinde kurmuş oldukları baskının kalkmasını da talep etmekteydi. İstanbul tarafından Trabzon Kadısı ve Mütteseliminden, bu şahısların, Hasan'ın kethüdalığına müdahale ettirilmemesi istenir.³⁵²

İncelemiş olduğumuz dönemin ilk evrelerinde yerel yöneticiler yapmış oldukları kanun dışı faaliyetlerden dolayı sıklıkla uyarıldıkları veya görevlerinde alındıkları görülüyor. Lakin son dönemde bu tür olaylara pek rastlanılmamaktadır. Bu üç cephede mücadele etmenin verdiği meşguliyetten kaynaklansa gerekir. Eyalet birimlerinde yerel yöneticilerin kanun dışı hareketlerinin sadece örfî veya şer'î zümreler tarafından değil, bunların kanunsuz hareketlerinde en fazla zararı gören halkın arzuhallerle şikâyetlerini dile getirmeleri devletin topluma bakış açısını gösterir. Dünyaya nizam getirme politikası ile yola çıkan Osman Gazi, devrinden asırlar geçmesine rağmen ülke sınırları içerisinde hangi topluluktan veya dinden olursa olsun bütün halkının sıkıntılarını kanun ve nizam çerçevesinde çözmeye çalışılması devletin topluma bakış açısını gösterir.

³⁵² A.DVNS.SKT.d, No: 156, s. 174/620 (Evail-i Zilhicce 1149/ 2 Nisan 1737).

SONUÇ ve ÖNERİLER

XVII. yüzyılın sonlarındaki başarısız ve uzun süren savaşlar, Osmanlıların XVIII. yüzyıla farklı bir yapıda girmesine sebep oldu. Toprak kaybı yanında askerî güç açısından da önemli kayıplara uğrayan devlet, halkın idaresi ve güvenliğinin temininde bir takım zorluklar yaşamaya başladı. Zaten halk da savaşların vermiş olduğu psikolojinin etkisiyle en az devlet kadar savaşlardan etkilenmişti. Bunun yansıması da büyük oranda savaşın yaratmış olduğu boşluktan faydalanmaya çalışanlar şeklinde kendini göstermiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki kuzeye yapılan askerî seferler sırasında Trabzon, seferlere bağlı güvenlik ve asayişle ilgili bazı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Gerçi, Trabzon'un güvenlik meselesi sadece sefer yılları ile alakalı değildir. Ancak sefer sırasında asayiş sorunlarını aşacak, halkın güven ve rahatını büyük ölçüde tehdit edecek davranışların vuku bulacağı net olarak malumdur. Hatta seferler, daha önceki emniyet ve asayişle görevli kişilerin gerekli tedbirleri almasını mümkün kılmamakta, bunun sonucu olarak da onların halkın huzurunu sağlayamamalarına neden olmaktadır. Çünkü normal zamanlarda asayiş ve güvenliği sağlamakla görevli kişilerin görev ve yetkiler sefere yönelik olarak yeniden belirlendiğinden, güvenlik noktasında bazı zafiyetlerin ortaya çıktığı belirlenmiştir. Trabzon halkı için büyük bir öneme sahip olan bu uygulamalar, devleti de yakından ilgilendirmektedir. Bu yüzden Trabzon'un güvenliği ve asayişi için bir takım önlemler alınmaktaydı. Bu önlemler arasında Trabzon'daki suçluların yakalanması ve gerekli hukukî cezalarının verilmesi için gönderilen mütesellim vb. görevliler önem arz etmekteydi. Bu görevliler bir taraftan şehrin güven ve asayişini sağlarken bir taraftan da sefer hazırlıklarının aksamadan devam etmesi için uğraşıyorlardı. Sefer yıllarında bunların asıl görevi sefer hazırlıklarının aksamasını engellemektir. Böylece halkın güvenliği ve refahı ikinci planda kalmaktaydı.

XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki kuzey seferlerinde Trabzon valilerinin seferlere iştirak ettiği görülmektedir. Valiler sefere iştirakle görevlendirildiğinde Trabzon'da valilerin yerine mütesellimler Trabzon'un asayiş ve güvenliğini sağlamaktaydılar. Bunların haricinde ise kapıkulu birlikleri, kale kuvvetleri, timarlı sipahiler ve hukukun temin

noktasında şer'i görevliler asayiş ve güvenlikten sorumlu idiler. Sefer zamanı, normal zamanlarda alınan güvenlik tedbirlerinden daha fazla ve geniş kapsamlı güvenlik tedbirlerinin alınması gerektiği açıkça görülmüştür. Zira bu zamanlarda ortaya çıkan güvenlikle ilgili problemler Trabzon Vilayeti üzerinde görülmüştür.

Bu askerî grupların seferlere katılmasından sonra Trabzon'da az sayı da asker kalmaktaydı. Bir noktada devlet için seferin kazanılması geride güvenliğin sağlanmasında daha önemli idi. Bu yüzden bazen mevcut yöneticiler asayiş ve güvenliği sağlamada yeterli olamayabilirlerdi. Çünkü büyük eşkıya gruplarını çok az miktarda askerle bertaraf etmek çok zor olabilirdi. Zaten savaş yıllarında eşkıya olaylarının görülmesi, onları bertaraf etmek için asker sayısının yetersiz olduğunu gösterir. Bu açığı, yerel yöneticiler arasında bulunan ayan ve kadılar büyük oranda kapatmaktaydılar. Hukukî olarak suçluların cezaî hükmünü veren kadı Trabzon'da bu açıdan önemli bir yere sahipti. Bu sebeple Trabzon'un asayiş ve güvenliğinden askeri unsurlar kadar kadıların da sorumlu olduğunu söylemek yanlış bir kanı olmaz.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında kuzey seferlerinde Trabzon'da güvenlik ve asayiş, sadece eşkıya grupları tarafından değil yerel yöneticiler tarafından da tehdit edilmekteydi. Yerel yöneticiler özellikle görev süreleri boyunca ceplerini doldurmak için halktan ve Trabzon'a gelen tüccarlardan fazla miktarda vergi almaktaydılar. Vergi alma esnasında bunların baskılarına maruz kalan halk ve tüccar taifesi can ve mal güvenliği için tek çareyi İstanbul'a arzuhal yazmakta buluyordu. Arzuhaller neticesinde görevliler ya ağır bir dille uyarılıyor ya da görevlerinden uzaklaştırılıyordu. Hatta bazı yerel yöneticiler bununla yetinmeyerek eşkıyalığa soyunup, onların reisleri bile oluyordu. Savaşın vermiş olduğu otorite boşluğunu en iyi şekilde doldurmaya çalışan bazı yerel yöneticilerin, asayiş ve güvenliği zedeleyici faaliyetleri halkın yönetime olan bağlılığını da zayıflatmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti taşradaki yöneticilerin yaptığı usulsüzlükleri denetlemek ve asayiş sağlamak için merkezden taşraya görevliler sevk etmiştir. Nitekim cephe kadar cephe gerisi de önem arz etmekteydi. Cephe gerisinin en büyük kahramanı olan halkın hem aynî hem de nakdî yardımlarla cephedeki orduyu desteklemesi önemlidir. Şayet halk cephe gerisinde bir takım haksızlıklara ve baskılara maruz kalırsa, devlet savaşın en büyük finansörlerinden mahrum kalabilirdi. Finansörlerden mahrum kalmak istemeyen Osmanlı Devleti belirli aralıklarla taşradaki asayiş sağlamak için adâletnameler yayınlamakta ve yerel birimlerden halka vergi tahsisi esnasında baskı yapılmamasını istenmekteydi. Ayrıca

Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan adalet unsuru da burada görülmektedir. Çünkü yerel yöneticilerin, kanun-ı kadîmin dışına çıkmamalarının istenmesi bunu göstermektedir.

Trabzon'daki güvenliği ve asayiş tehdit eden unsurlar içerisinde en önemlisi eşkıyalardır. Eşkivalık faaliyetlerinin incelemiş olduğumuz savaş dönemlerinde de görülmektedir. Sefer dönemlerinde halk eşkıyalık faaliyetlerinden daha fazla zarar görmekteydi. Bunun sebebi de yukarı da zikrettiğimiz üzere geride kalan asker sayısının az olması ve zamanında olaylara müdahale edememekten kaynaklanmaktaydı.

Sadece Trabzon merkezli eşkıyalık faaliyetlerine rastlanılmamakta, Trabzon'a bağlı kaza ve nahiyelerde de bu tür faaliyetler görülmekteydi. Özellikle Sürmene, Of ve bilhassa Gürcistan sınırında eşkıyalık faaliyetleri diğer yerlere oranla daha fazla idi. Bu bölgelerdeki eşkıyalık faaliyetleri Trabzon için önemli asayiş ve güvenlik problemlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu bölgelerdeki asayiş ve güvenlik sorunlarının kaynağında gözden ırak olmasının verdiği avantajı kabul etmek tam olarak doğru olmasa da bir nebze uzaklığın etkisini ortaya koyar. Aslında eşkıyalık faaliyetlerinin askerlerin hemen müdahale edebileceği mekânlardan daha ziyade uzak mekânlarda, ticaret kervanlarının geçtiği yol güzergâhları üzerinde ve madenlerin limanlara indirildiği yerlerde olması gerekirdi. Bu bölgelere baktığımızda ne ticaret yolu ne de madenlerin limanlara indirildiği yol güzergâhı üzerinde olmadığı görülür. Burada sadece askerî unsurların müdahalesinden uzak olması söz konusudur. Bu yüzden bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri, askerî müdahalenin zamanında yapılamaması dolayısıyla fazlalık gösterebilir. Fakat bütün eşkıyalık faaliyetlerinin çıkış noktası olarak bunu kabul etmek konuya ön yargılı yaklaşmamıza neden olacağı gibi bizleri de yanlış yola sevk edebilir. Bu bölgelerdeki eşkıyaların bazen binleri aşan sayıda adam toplaması ise şaşılacak bir unsurdur. Bilhassa güçlü eşkıya reislerinin ortaya çıkması ve sefer esnasında bunların halledilemeyip yardıma ihtiyaç duyulması gibi zaruri ihtiyaçları da doğurmaktaydı. Yine de bu uygulamanın Kazancıoğlu olayında pek de yararlı olmadığı görülmektedir. Huyulu huyundan vazgeçmez vecizesi bu örnek için söylenebilecek en güzel sözdür. Nitekim bu eşkıya ve adamları cepheye çarpışmaktan ziyade memlekete geri dönerek eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmesi, eşkıyadan dost olmaz kavramını ortaya çıkarır.

Trabzon'un güvenliği ve asayiş için bir takım tedbirlerin alınması elzemdi. Bazı yerel yöneticilerin yapmış oldukları usulsüzlükleri önlemek için sert bir dille uyarılması veya görevinden alınması yönetici bazında güven ve asayişin sağlanması yönünde yararlar

göstermekteydi. Ayrıca faaliyetlerine devam etmeleri halinde ise hangi gruba dâhil olurlarsa olsunlar sürgün, kale-bend ve idam gibi caydırıcı uygulamaların olması asayiş sağlamada etkili olmaktaydı. Bu uygulamalar sadece yöneticileri değil halktan ferdi veya grup halinde toplumun refahını bozanları da kapsamaktaydı. Bilhassa eşkıya reislerinin idam edilmesi ve cansız başlarının İstanbul'da sergilenmesi de etkili ve caydırıcı olabiliyordu. Bölge halkının eşkıyalık faaliyetlerine karışmalarını önlemek için geçiş güzergâhlarına eşkıyadan önde gelenlerin cansız bedenlerinin asılması, halkın eşkıya ile işbirliği yapmasının önüne geçmesine vesile olabiliyordu.

Trabzon'un asayiş ve güvenliğini tam anlamıyla sağlamak incelemiş olduğumuz üç dönemde de mümkün olmamıştır. Her dönemde hem eşkıyalık faaliyetlerinin görülmesi hem de bazı yöneticilerin savaşın verdiği fırsatı değerlendirmeye çalışması bunun tipik örneğidir. Alınan tedbirlerin caydırıcı etkisi olmasına rağmen bunlar uzun süreli olarak etkili olamamıştır. Ayrıca seferlere daha fazla önem verilmesinden dolayı cephe gerisindeki halkın güvenliği ikinci planda kalmıştır. Fakat seferler esnasında Trabzon'da asayiş ve güvenliğin sağlanması için devlet tüm imkânlarını kullanmıştır. Bu imkânların yetersiz olması, halkı belli ölçülerde savunmasız bırakmıştır. Savunmasız kalan halkın korkulu rüyası olan eşkıyanın da bölgede süreklilik göstermesi gayet tabiidir. Her şeye rağmen Trabzon bu haliyle Osmanlı Devleti'nde güvenlik açısından küçümsenemeyecek bir öneme sahiptir. Bunun en büyük göstergesi de; suçluların sürgün ve kale-bend cezalarını çekmeleri için gönderildikleri bölgelerden birisi olmasıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- AKDAĞ, Mustafa : Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları, Cem Yayınları, İstanbul 1995.
- AVCI, Mustafa : Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004.
- DANIŞMEND, İsmail Hami : İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV., Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- DAŞCIOĞLU, Kemal : Kemal Osmanlı'da Sürgün "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)", Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- FİNKELE, Caroline : Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- GENÇ, Mehmet : Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- GOLOĞLU, Mahmut : Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar), Serander Yayınları, Trabzon 2000.
- HART, H.L.A. : Hukuk, Özgürlük ve Ahlâk, Dost Kitabevi, Ankara 2000.

- İNALCIK, Halil : Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- KURŞUN, Zekeriya ve diğerleri. : Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 1999.
- KÜÇÜK, Yaşar : Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkıya ve Kabadayıları, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- MUMCU, Ahmet : Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.
- ÖKTE, Ertuğrul Zekai : "Osmanlı İmparatorluğunda Güvenlik Stratejileri, Ben Bir Türküm, Türk Düşünce ve Hayat Tarzının Gelişimi" Adlı Eserlerden Derleme, İstanbul 2001.
- ÖZKAYA, Yücel : Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Ankara Üniversitesi Basımevi Ankara 1977.
- SHAW, Stanford J. : Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev: M. Harmancı, C. I, E Yayınları, İstanbul 1994.
- ULUÇAY, M. Çağatay : XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, C.H.P. Manisa Halk Evleri Yayınları, İstanbul 1944.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı : Osmanlı Devletinin İلمي Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- _____ : Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

: Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. V, Ankara 2003.

YETKİN, Sabri : Ege'de Eşkıyalar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

b. Makaleler

ACUN, Fatma : “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması”, **Türkler**, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 899-907.

ATAR, Fahrettin : “Kadı”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 66-69.

ATMACA, Veli : “Milli Güvenliğimizin Ahlâkî ve Kültürel Temelleri”, **Tarihten Günümüze İç ve Dış tehditler Sempozyum Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, ss. 91-102,

AYDIN, M. Akif : “Osmanlıda Hukuk”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II, IRCICA Yayınları, İstanbul 1999, ss. 375-512.

BARDAKOĞLU, Ali : “Eşkiya”, **İslam Aksiklopedisi**, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 463-466.

: “Hapis”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, ss. 54-64.

- BARKAN, Ömer Lütfi : “Timar”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XII/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1974, ss. 286-333.
- BOSTAN, İdris : “Azeb”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 312-313.
- CEZAR, Mustafa : “Kara Levendleri” **VI. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IX Seri, Ankara 1967, ss. 474-485.
- DAĞLI, Yücel : “Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Trabzon”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, 6-8 Kasım 1998 Trabzon, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, ss. 287-302.
- DAŞÇIOĞLU, Kemal : “Osmanlı’da Eşkîyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler”, **Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık, Ayrılıkçı Hareketler ve Terör**, İlkadım Belediyesi 16-18 Mayıs 2008, Basılmamış Bildiri Metni, Samsun 2008, ss. 1-16.
- EMECEN, Feridun : “Cebelü”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 188-189.
- _____ : “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I., Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, ss. 5-138.
- EYİCE, Semavi : “Beylerbeyi”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 69-75.

- FAROQHÎ, Suraiya : “Bursa’da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)**, Der. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 68-79.
- GENÇ, Nevin : “Osmanlı Klasik Döneminde Tımarlı Sipahinin Yönetimdeki Yeri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 27, ATASE Yayınları, (Ağustos 1989), ss. 1-14.
- GÖĞEBAKAN, Gökür : “Arapgir’de Eşkıyalık Hareketleri” **Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu 17-19 Ekim 2001**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, ss. 357-362.
- GÖKBİLGİN, Tayyib : “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, **Belleten**, C. XXVI, Sayı: 102, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Ankara 1992), ss. 293-331.
- GÜLER, İbrahim : “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Askerî Seferlerde Sinop’un Güvenlik ve Asayiş Meselesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: VI, (Samsun 1991), ss. 73-85.
- _____ : “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Ekonomik Durumuna Dair”, **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon 1999, ss. 327-349.
- HÜSEYİNKLİOĞLU, Ayşegül : “XVI. Yüzyılda Anadolu’da Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetleri Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler”, **Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu 17-**

19 Ekim 2001, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, ss. 415-428.

İLGÜREL, Mücteba : “Osmanlıda Eşkıyalık Hareketleri”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 466-469.

İNALCIK, Halil : “Centralization and Decentralization in Otoman Administration”, **Studies in Eighteenth Century İslamic History**, London 1977, ss. 27–52.

_____ : “Kanun”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 323-327.

İNAN, Kenan : “Kadı Sicillerine Göre Trabzon’da Beşlü Taifesi (1648-1658)”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 9 - 13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler, IX. Dizi - Sayı 14a, C. II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, ss. 397-411.

İPŞİRLİ, Mehmet : “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I., IRCICA Yayınları, İstanbul 1999, ss. 139-282.

İŞBİLİR, Ömer : “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinde Limni Kalebentleri”, **Zindan ve Mahkûmlar**, Babil Yayınları, İstanbul 2006, ss. 48–56

KARPAT, Kemal : “The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Otoman Empire”, **Beginnings of the Modernization in the Middle East**, Chicago 1968, ss. 69–90.

- KAZANCI, Metin : “Türklerde Devletle İlişkiler Üzerine Bazı Notlar”, **İletişim Araştırmalar Dergisi**, C. III, Sayı: 1, (Ankara 2005), ss. 9–40.
- KILIÇ, Orhan : “Osmanlı Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Güvenlik ve Huzurunu Tehdit Eden Unsurlar”, **Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu 17–19 Ekim 2001**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, ss. 505–512.
- _____ : “Klasik Dönem Taşra Teşkilatı: Beylerbeyilikler/ Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodahklar, Meliklikler (1362–1799)”, **Türkler**, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 887-897.
- KÖKSAL, Osman : “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi**, Sayı: 19, (Ankara 2006), ss. 283–341.
- MAŞALI, Münteha : “Ölüm Cezası”, **İslam Aansiklopedisi**, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 40–43.
- MERT, Özcan : “Âyân”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 195–198.
- OFLAZ, Mustafa : “Osmanlı Dirlik Sistemi”, **Türkler**, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 695–708.
- ORTAYLI, İlber : “Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXX, ss. 117–128.

- ÖZCAN, Abdülkadir : “Kadı”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 347–349.
- ÖZKAN, Selim Hilmi : “XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz’in Güvenliği Meselesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 14, Karam Yayınları, (Yaz 2007), ss. 47–61.
- ÖZKAYA, Yücel : “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirilişleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, **Bellekten**, C. XLII, Sayı: 168, (Ankara 1978), ss. 667–723.
- _____ : “XVIII. Yüzyıl’da Trabzon’un Genel Durumu”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13–17 Ekim 1986**, Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Yayınları, (Samsun 1986), ss. 133–145.
- ÖZTELLİ, Cahit : “Osmanlı Tarihine Adı Karışan Saz Şairi Köroğlu” **Türkoloji Dergisi**, C. IV, Sayı: 1, (Ankara 1974), ss. 121–136.
- ÖZTÜRK, Mustafa : “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları”, **Bellekten**, C. LIV, Sayı: 211, (Ankara 1991), ss. 963–994.
- SEZER, Hamiyet : “Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşraya Yansıması”, **Tarih Araştırma Dergisi**, C. IXX, Sayı: 30, Ankara Üniversitesi Yayınları, (Ankara 1997), ss. 215–238.

- SOFUOĞLU, Ebubekir : “Osmanlı Bürokratlarının Halkta Huzursuzluklara Yol Açan Hataları” , **Tarihten Günümüze İç ve Dış tehditler Sempozyum Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, ss. 645–656.
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin : “Trabzon” **İslam Ansiklopedisi**, C. XII, Sayı: 1, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1979, ss. 457.
- TIZLAK, Fahrettin : “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkivalık Hareketleri”, **Bellekten**, C.LVII, Sayı: 220'den ayrışım, (Aralık 1993), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, ss. 751–780.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. : “Azeb”, **İslam Ansiklopedisi**, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1967, ss. 81–83.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş : “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası”, C. XII, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 554–563.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin : “XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, **Türkler**, C. XII., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 479-511.
- YENİÇERİ, Celal : “Bac”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 411–413.

c. Tezler

- BAYRAK, Şaban : 18. Yüzyılın ilk Yarısında Anadolu'daki Eşkîyalık Faaliyetleri, Basılmamış Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1996.
- BAYRAKTAR, Güler : Osmanlı Devleti'nde Kala'bend Cezası (5 Numaralı Kal'abend Defteri, Z. 1150-B.1151), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2003.
- GÜR, Tekin : I Nolu Nefy ve Kısas Defterinin (1–35. Varaklar) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2005.
- KAVAKLI, Sibel : 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826-1833) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2005.
- ÖZTÜRK, Temel : İki Savaş Döneminde Trabzon (1680–1690/1723–1746), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

d. Lugatlar

AHMET VEFİK PAŞA : **Lehçe-i Osmânî**, (Haz. Recep Toparlı), TTK, Ankara 2000.

DEVELİOĞLU, Ferit : **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

KOMİSYON : **Meydan Larouse Büyük Ansiklopedik Lûgat**, C.IV, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul 1973.

NACİ, Muallim : **Lûgat-Naci**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

PAKALIN, Mehmet Zeki : **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

SAMİ, Şemsettin : **Kâmûs-ı Türkî**, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.

TÜRK HUKUK KURUMU : **Türk Hukuk Lûgatı**, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara 1944.

e. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi : **Kale-bend Defterleri**, Defter No: 05, 06.

_____ : **Mühimme Defterleri**, Defter No: 112, 114, 118, 142, 145, 147.

_____ : **Şikayet Defterleri**, Defter No: 34, 35, 36, 37, 39, 148, 154, 156, 158, 159.

Trabzon Şer'iyeye Sicilleri : Sicil No: 1866, 1867, 1868, 1871, 1872, 1898, 1901, 1902, 1903, 1905.

EKLER

Ek: 1 Kale-bend Cezasına Dair Bir Örnek

10

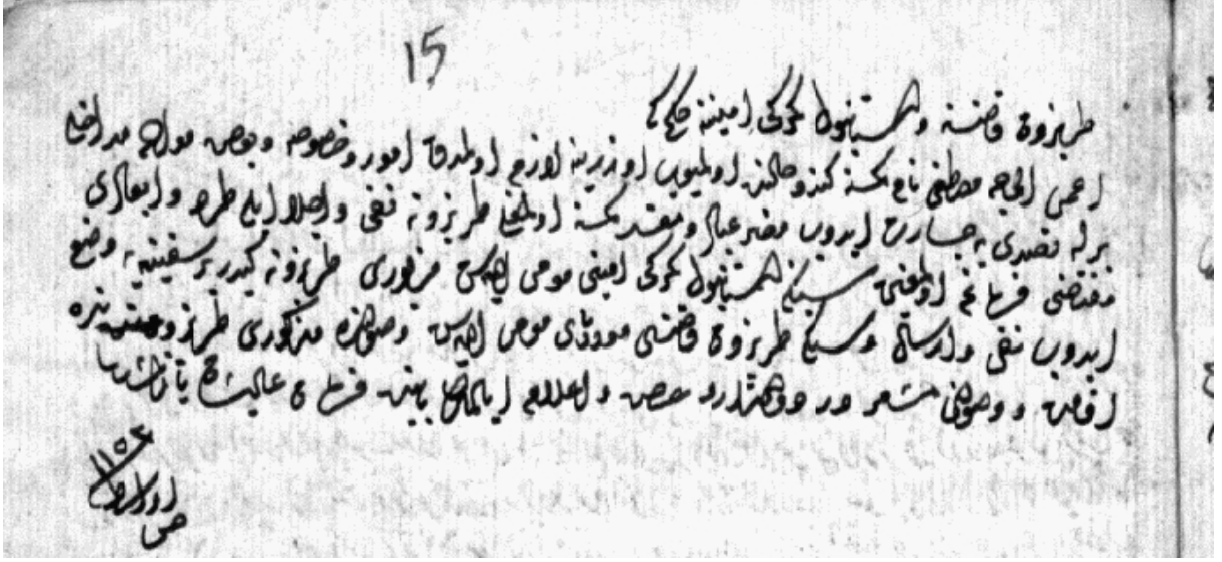
مود و ناظرین و ما و ضمیر حکم که
نایب کتبه رکاب مهوون و عرق حال که در وی بون و وقوع عجب کوه حصه و جمله و نشسته که ایلد و ک فاطمه
چاره و ما ف رتی ظنون ایلد و کتبه عجب و کتبه و ولله علیه السلام کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه
کتبه کتبه
ایلد و کتبه
بر وجه کتبه
ظنون و کتبه

دو در کتبه

۱۱۵۱

Kaynak: A.DVNS.KLB.d, 05, s. 10/1

Ek: 2 Trabzon'a Kale-bend için Suçlunun Gönderilmesine Dair Bir Örnek

Ek : 5 Baskı ve Zorbalık Uygulama

2016
طبعة دار الفکر و الثقافة
صحة الكلام بوضوح استاذنا
لغة وصحة و صوح الكلام
كذلك استاذنا
فصل في

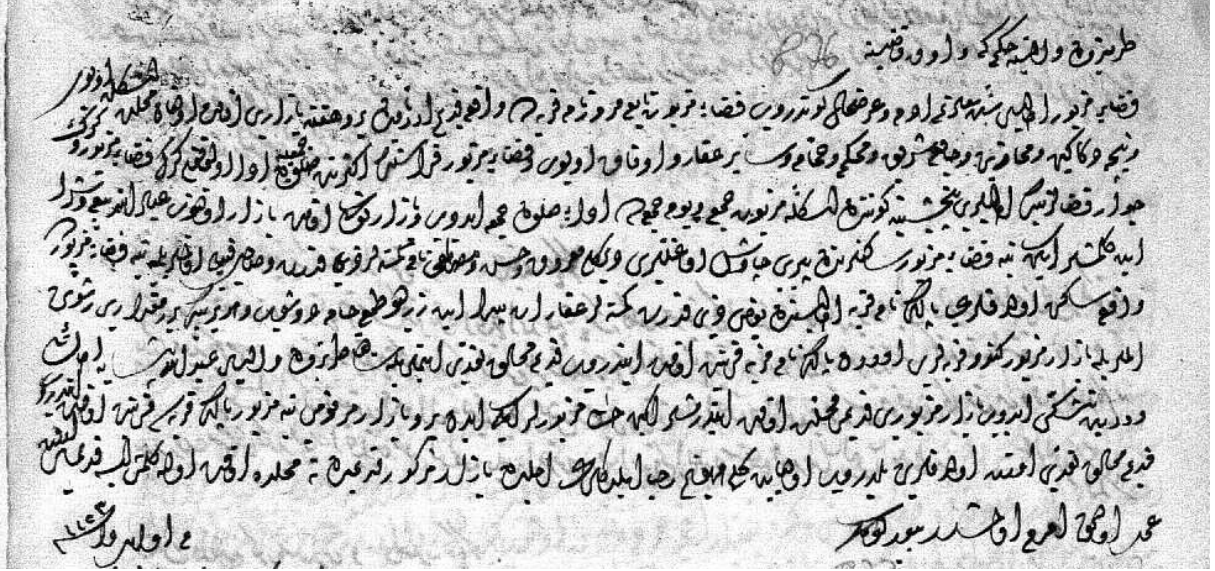
Kaynak: A.DVNS.ŞKT.d 035, s. 485/2016.

Ek: 7 Gemi Reislerinin Usulsüzlüklerine Dair Bir Örnek

1178
طریقہ دولتی و زور قہری است که در کتب
فیه مذکور است بطریق دیگر در کتب
دولتی و دولتی عرب و بلجی و بجز این
شریف است و قافله صدور و بلجی سفینه
سفینه لایحه و درین کتب زور قہری است
نیز و فی مرقومین و معنی لایحه و درین کتب
مربون معنی بوقوعه است و معنی لایحه
بوضوح در کتب و معنی لایحه و درین کتب
و کتب معنی معانی و معنی لایحه و درین کتب

Kaynak: A.DVN.MHM.d 112, s. 327/1177

Ek: 9 Baskı Uygulamaya Dair Bir Örnek

Kaynak: A.DVN.MHM.d 118, s. 207/876

ÖZGEÇMİŞ

05 Nisan 1982 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlk ve ortaokulu Düzköy İlçesi'ne bağlı Gökçeler Köyü İlköğretim Okulunda, lise tahsilini ise Akçaabat Lisesi'nde 1999 yılında tamamladı. 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. Bu bölümden 2004–2005 Bahar döneminde mezun oldu. 2005–2006 eğitim-öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına girdi. 2007 yılından itibaren Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Arş. Gör. Olarak akademik kariyerini devam ettirmektedir. Bekâr olup, İngilizce bilmektedir.